

Передплатний індекс
60134

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

№ 3 (23), 2023

№ 3 (23), 2023

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3(23)

Київ 2023

**THE STATE INSTITUTION
“INSTITUTE OF WORLD HISTORY
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE”**

PROBLEMS OF WORLD HISTORY

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 3(23)

KYIV 2023

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21441-11241Р від 04.08.2015 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність 032. Історія та археологія) відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021, № 157 (додаток 4)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України» (протокол № 6 від 15 вересня 2023 р.)*

Науковий журнал покликаний ознайомлювати широке коло читачів, а саме науковців, педагогів, студентів, громадсько-політичних діячів та усіх, хто цікавиться всесвітньою історією і новітніми науковими дослідженнями у цій галузі.

Редакційна колегія

Кудряченко А.І., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (ДУ «ІВІ НАН України») (головний редактор)

Ткаченко В.М., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (ДУ «ІВІ НАН України») (заступник головного редактора)

Лакішик Д.М., канд. іст. наук, с.н.с. (ДУ «ІВІ НАН України») (відповідальний секретар)

Віднянський С.В., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Інститут історії України НАН України)

Городня Н.Д., д-р іст. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Зернецька О.В., д-р політ. наук, проф. (ДУ «ІВІ НАН України»)

Казакевич Г.М., д-р іст. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Каколевські І., д-р іст. наук, проф. (Центр історичних досліджень Польської академії наук у Берліні, ФРН)

Карнер Ш., д-р іст. наук, проф. (Інститут досліджень наслідків війни, м. Грац, Австрія)

Мартинюк А.Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАН України)

Потехін О.В., д-р іст. наук (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка)

Руссев Н.Д., д-р іст. наук, проф. (Тараклійський державний університет імені Григорія Цамблака, Молдова)

Солошенко В.В., канд. іст. наук, доц. (ДУ «ІВІ НАН України»)

Срібняк І.В., д-р іст. наук, проф. (Київський університет імені Бориса Грінченка)

Толстов С.В., канд. іст. наук, доц. (ДУ «ІВІ НАН України»)

Рецензенти:

Сергійчук В.І., д-р іст. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Щербак В.О., д-р іст. наук, проф. (Київський університет імені Бориса Грінченка)

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей.

Тексти подаються в авторській редакції.

Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

Адреса редакційної колегії:

01054, Київ, вул. Леонтовича, 5, Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Тел.: (044) 235-44-99, e-mail: pwh_journal@ukr.net

Засновник та видавець: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Заснований 2015 р. Періодичність наукового видання до 4 разів на рік

Certificate of state registration KB № 21441-11241P of 04.08.2015

The journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine (category “B”) in historical sciences (specialty 032. History and archeology) in accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 09.02.2021, № 157 (Appendix 4)

*Recommended by Academic Council of the State Institution
“Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Protocol № 6 of September 15, 2023)*

Scientific journal aims to introduce the latest research in the field of history to a wide range of readers, such as teachers, students, researchers, civic and political leaders and all those interested in the history.

Editorial board

Kudryachenko A., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Editor in Chief)
Tkachenko V., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Deputy Editor in Chief)
Lakishyk D., Ph.D. in History, Senior Research Fellow (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Executive secretary)
Vidnyanskyy S., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine)
Gorodnia N., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Zernetska O., Doctor of Political Sciences, Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)
Kazakevych G., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Kąkolewski I., Doctor of Historical Sciences, Professor (The Centre for Historical Studies in Berlin of the Polish Academy of Sciences in Berlin, Germany)
Karner S., Doctor of Historical Sciences, Professor (Ludwig Boltzmann Institute for the Research of Consequences of War, Graz, Austria)
Martynov A., Doctor of Historical Sciences, Professor (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine)
Potekhin O., Doctor of Historical Sciences (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko)
Russev N., (Grigoriy Tsamblak Taraclia State University, Moldova)
Soloshenko V., Ph.D. in History, Associate Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)
Sribnyak I., Doctor of Historical Sciences, Professor (Borys Grinchenko Kyiv University)
Tolstov S., Ph.D. in History, Associate Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)

Reviewers:

Serhijchuk V., Doctor of Historical Sciences, Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Shcherbak V., Doctor of Historical Sciences, Professor (Borys Grinchenko Kyiv University)

Authors are responsible for the selection, accuracy of facts, quotations, proper names, place names and other information. The texts are submitted in author’s edition. Reprint is possible with reference to the author and publication.

Editorial address:

01054, Kyiv, 5, Leontovycha str., The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”
Phone: (044) 235-44-99, e-mail: pwh_journal@ukr.net
Founder and Publisher: The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”
Founded in 2015. Frequency publication 4 times a year.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

<i>Шергін С.О.</i> Політичний феномен російсько-української війни	7
<i>Толстов С.В.</i> Теоретико-методологічні критерії та принципи системного аналізу міжнародних відносин	18

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Чекаленко Л.Д.</i> Жити в епоху перемін (до питання майбутнього розвитку України)	67
<i>Лакішик Д.М.</i> Специфіка допомоги держав Заходу Україні у війні з Російською Федерацією	83
<i>Зернецька О.В., Мирончук О.А.</i> Цілі та пріоритети зовнішньополітичної стратегії Нової Зеландії в контексті війни в Україні	94
<i>Городня Н.Д.</i> Формування «особливих» відносин Камбоджі й КНР: двосторонній і регіональний контексти	113
<i>Олійник Oleh</i> Vectors and Mechanisms of Japan's Influence for the Development of the Countries of East Asia	136
<i>Алмашій В.В.</i> Внутрішні та зовнішні чинники усамостійнення та активізації діяльності «Русинської оброди» в Словаччині першої половини 1990-х рр.	152

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

<i>Солошенко В.В.</i> Чи багато цінних речей залишалося в сусідів після пограбування українських євреїв?	173
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

<i>Кудряченко А.І.</i> Монографія на вельми актуальну тему – як відповідь істориків на суспільний запит	186
---	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	193
------------------------------------	-----

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ	195
---	-----

CONTENTS

THEORY AND METHODOLOGY OF WORLD HISTORY

<i>Shergin S.</i> Political Phenomenon of the Russia-Ukraine War	7
<i>Tolstov S.</i> Systems Analysis of International Relations: Theoretical and Methodological Criteria and Principles	18

CONTEMPORARY HISTORY

<i>Chekalenko L.</i> Living in the Era of Change (to the Question of the Future Development of Ukraine)	67
<i>Lakishyk D.</i> Specific Assistance of Western Countries to Ukraine in the War with the Russian Federation	83
<i>Zernetska O., Myronchuk O.</i> Goals and Priorities of New Zealand's Foreign Policy Strategy in the Context of the War in Ukraine	94
<i>Gorodnia N.</i> Shaping Cambodia-China: "Special" Relations: Bilateral and Regional Frameworks	113
<i>Oliynyk Oleh</i> Vectors and Mechanisms of Japan's Influence for the Development of the Countries of East Asia	136
<i>Almashiy V.</i> Internal and External Factors of Self-reliance and Activation of the Activity of the "Rusyn Obroda" in Slovakia in the First Half of the 1990s	152

CULTURAL AND CIVILIZATIONAL PROCESS

<i>Soloshenko V.</i> Have the Neighbors Left a lot of Valuable Items after the Robbery of the Ukrainian Jews?	173
---	-----

BOOK REVIEWS AND SURVEYS

<i>Kudryachenko A.</i> Monograph on a Highly Relevant Topic – as a Response of Historians to Public Demand	186
--	-----

CONTRIBUTORS	193
--------------------	-----

REQUIREMENTS FOR REGISTRATION OF ARTICLES TO PUBLISH IN THE JOURNAL	195
---	-----

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 327.56 (47:477)

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-23-1>

Шергін С.О.

<https://orcid.org/0009-0000-5995-6945>

ПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Стаття презентує політичний аналіз російсько-української війни у контексті актуальних проблем сучасних міжнародних відносин. Особливу увагу приділено розгляду причин і факторів війни в процесі трансформації сучасної міжнародної системи. Констатується, що причиною російсько-української війни є складний комплекс обставин і факторів, передусім конфліктогенність пострадянського простору та прагнення РФ відігравати роль домінуючої сили в цьому макрореєоні. Зокрема, однією з головних причин є тоталітарний політичний режим, який вважає використання воєнної сили найефективнішим засобом геополітики. Розглядаються також американські дослідницькі концепції та політичні позиції «колективного Заходу» – США, ЄС і НАТО щодо війни в Україні. Багатостороння підтримка України та засудження держави-агресора більшістю країн світової спільноти перетворили російсько-українську війну на ключовий фактор глобальної політики. Підкреслюється, що перемога ліберально-демократичної більшості країн світу над агресивною тоталітарною державою не тільки можлива, але й здатна прискорити розв'язання нагальних міжнародних проблем.

Ключові слова: російсько-українська війна, великі держави, міжнародна система, міжнародна стабільність, міжнародна спільнота, геополітична конфронтація, світовий порядок, Європейський Союз, НАТО, США.

Серед інших життєво важливих проблем світової політики центральною стає агресивний виклик РФ світові з наміром змінити міжнародний порядок на свою користь. Від гібридних форм агресії до повномасштабного військового вторгнення – такою є еволюція російсько-української війни, що продовжується. Системне руйнування української економіки, величезні людські й матеріальні втрати дають об'єктивну підставу кваліфікувати війну як геноцид українського народу, а також реальну загрозу міжнародній безпеці. Прикметно, що світ навіть не уявляв руйнівних наслідків російської агресії, яка вплинула на всі сфери його діяльності. Здається, що цей феномен більш реалістичний за своєю сутністю, ніж апокаліптичні блокбастери Голівуду, в яких йдеться про всесвітній безлад внаслідок терористичних атак на США. Нині, коли жахливі реалії війни створюють нову політичну свідомість, демократичні країни світу починають визнавати зростання глобальної небезпеки і об'єднуються, щоб «не дозволити Пугіну безкарно зруйнувати світовий порядок» [1].

У наш час війна в Європі сприймається як політичний анахронізм, і навіть трагічні події на Балканах вважаються результатом нерозв'язаних проблем

Другої світової війни. У сучасній Європі не можуть згадати катастрофічних явищ, пов'язаних з бомбардуванням міст і селищ задля масового знищення цивільного населення. Отже, російська держава свідомо пішла на порушення державного суверенітету України, зневажаючи норми міжнародного і гуманітарного права, зокрема гарантії Будапештського меморандуму.

Міжетнічні збройні конфлікти і війни мають тривалу історію і соціально-політичну природу. Здебільшого вони зумовлені фазами етногенезу, в яких перебувають країни-нації. Наприклад, історія античної Греції багата на численні війни, в яких поліси, як квазі-державні утворення, намагались здобути геополітичну перевагу. Проте, греко-персидські війни не згуртували народи Греції в єдину державу, яка була поглинена Македонією, а згодом завойована Стародавнім Римом. Античний період державотворення був органічно пов'язаний з війнами колоніального типу та геноцидом окремих народів. В історичному контексті становлення, розвиток і занепад Римської імперії постійно супроводжувався загарбницькими війнами на її периферії.

Становлення європейських держав доби Середньовіччя також було переповнено війнами, під час яких вони перетворились на абсолютистські монархії та імперії. Новий і Новітній періоди всесвітньої історії позначені найбільш руйнівними міжетнічними війнами, які завершилися побудовою сучасного міжнародного порядку. Вестфальській, Віденській, Версальській, Ялтинсько-Потсдамській міжнародні порядки стали історичними міжнародними системами. У результаті історичної еволюції створилось середовище міжнародної системи зі своїми функціями та взаємодіями її складових. Культура мілітаризму відіграла у цей період надзвичайну роль – у політиці війна стала автоматичною реакцією на суттєві ускладнення відносин між державами. Відповідно, міжнародна система набула блокову структуру, а міжсистемна конфронтація: капіталізм–соціалізм сформувала біполярний світ. Існування біполярної міжнародної системи тривало до кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. Розпад СРСР знаменував становлення Вашингтонської системи міжнародних відносин у форматі однополярного світу.

На початку XXI ст. підвалини міжнародної безпеки почали зазнавати асиметричних загроз – від міжнародного тероризму до радикального фундаменталізму, а також спроб великих держав змінити світовий порядок на свою користь. Рецидив «холодної війни» посилив нестабільність міжнародної системи, а численні регіональні конфлікти завадили спробам демократичних країн побудувати світовий порядок на засадах лібералізму. Якщо в добу міжсистемної конфронтації головним чинником міжнародної стабільності була ядерна біполярність, то її дифузія та становлення ядерної мультиполярності призвели до появи нових загроз і глобальної нестабільності. У цьому контексті російсько-українська війна не претендує на історичну унікальність. «Симфонія війни» – так найменував постбіполярний період у своїй монографії колишній міністр оборони США Р. Гейтс [2].

З одного боку, сучасний стан міжнародних відносин внаслідок російсько-української війни лише підтверджує відомі теорії щодо їх анархічної природи. З іншого, нові моделі міжнародного порядку не дають чіткого уявлення щодо еventуального припинення тотального суперництва та війн між державами. Абсолютної гармонії прийдешнього світу не констатує жодна теорія в галузі міжнародних відносин. Теорія і практика міжнародних відносин мають різні функціональні призначення, що робить абсурдним ототожнення наукового раціоналізму з політичною діяльністю. Втім, багато вчених-теоретиків звикли пристосовуватися до нормативних положень і правил, які формують державні діячі в галузі міжнародної політики. Дотримання принципів «політичної коректності» має ефект послаблення аналітичного і прогностичного потенціалу наукових досліджень. На думку британського політолога К. Буса, англо-американські теоретики періоду «холодної війни» не змогли опрацювати теорії майбутніх змін, які б інтерпретували проблеми прийдешнього світу. Тому деконструкція наукових парадигм в арсеналі теорії міжнародних відносин набуває важливого значення [3].

Масштабні війни мають потенцію корегувати концептуальне бачення політичної реальності. Так, закінчення Другої світової війни прискорило розвиток теорії міжнародних відносин, зокрема системного аналізу збройних конфліктів. Відомий постулат Карла фон Клаузевіца, який вважав війну «продовженням політики іншими засобами», з часом був доповнений численними науковими конструкціями. Дослідницька діяльність західних політологів поступово реалізувалась в окрему галузь соціально-політичної науки – *полемологію*. Концептуальні погляди на сутність війни були побудовані на засадах двох основних парадигм: політичного реалізму і політичного ідеалізму. Класичною стала формула засновника школи політичного реалізму Г. Моргентау – «в міжнародній політиці військова сила як загроза чи потенціал є найважливішим фактором, що забезпечує політичну могутність держави» [4, р. 29].

Досвід війни в Україні також спроможний зробити внесок в аналіз збройних конфліктів та процес їх регулювання. Реалістичне бачення сучасної війни не може не надавати силовому фактору пріоритетне місце. Реалісти з-поміж політиків і науковців вважають, що сильні держави діють відповідно до своїх можливостей, а слабкі роблять лише те, що дозволяє їм решта. До того ж стан міжнародних відносин визначається великими державами, а жертвами конфліктів стають слабкі країни. Ідеалістична парадигма світоустрою, яка передбачає мирні засоби вирішення міждержавних конфліктів, не витримує практичного іспиту. Однак, це не зменшує значення несилкових методів ведення міжнародної політики, так званої «м'якої сили».

Наразі, коли світ переповнений збройними конфліктами, дещо тривіальним виглядає визначення французького соціолога Р. Арона, що «відносини між націями розгортаються в тіні війни» [5, р. 18]. Функціональна особливість

сучасних міжнародних відносин полягає не в їхній природній конфліктності, а в евентуальній можливості перетворитися на стани національного виживання. Розвитку такого сценарію сприяє комплекс ризиків і загроз глобальній безпеці, пов'язаних з системною боротьбою великих держав за світові ресурси. За таких умов сучасна війна в Європі, спричинивши нову гонитву озброєнь, стала дієвим фактором глобальної нестабільності.

Російсько-українська війна має глибокі історичні коріння, а також складну етнополітичну та метафізичну природу. Екзистенціональний парадокс війни полягає в тому, що обидві країни слов'янського суперетносу стали на шлях геополітичної конфронтації. Формальні причини війни – це порушення територіальної цілісності України внаслідок збройної анексії Криму та військового вторгнення Росії в Україну. Російська інтервенція розширила зону бойових дій із застосуванням сучасної і, зокрема, забороненої міжнародними конвенціями зброї. Масовий терор, численні жертви та колосальні руйнування економічної інфраструктури України спричинили велику міграційну хвилю, яка поширилась на багато країн світу. Війна в Україні стала полігоном не тільки для випробування воєнних технологій, але й засобів інформаційного та соціокультурного впливу. Кремлівські очільники дійшли навіть до загроз застосування ядерної зброї проти України та держав-членів НАТО. Війна негативно вплинула на міжнародну, фінансово-економічну та екологічну системи і набула величезного масштабу в якості каталізатору в процесах перерозподілу глобального простору.

У цьому сенсі російсько-українська війна не просто геополітичне протистояння двох держав, а міжцивілізаційна конфронтація у формі воєнного зіткнення. Підтвердженням цієї характеристики є глобальний масштаб і різна цивілізаційна приналежність її учасників. У війні двох держав опосередковано беруть участь десятки, розташованих на різних континентах країн з різним типом цивілізації та рівнем економічного розвитку. Проте, відомий наратив С. Хантінгтон щодо «зіткнення цивілізацій» не є адекватною характеристикою російсько-української війни, яка стала небезпечним викликом демократичному світу. Річ у тім, що впродовж своєї історії тоталітарний устрій російської держави не тільки гальмував власний розвиток, але й увійшов у протиріччя із загальносвітовими процесами державотворення.

Тривала боротьба українського народу за політичну незалежність і національну ідентичність, що втілилась у створення суверенної держави, завжди негативно сприймалась у Росії, котра вважала цей закономірний процес геополітичною загрозою для своєї національної безпеки. Український іредентизм постійно викликав негативну реакцію в російському політичному істеблшменті та суспільстві. В останніх указах російських президентів про стратегію національної безпеки зазначалось, що позиція Заходу щодо євразійського регіону «справляє негативний вплив на реалізацію російських

національних інтересів». Євроатлантичний вектор зовнішньої політики України також розглядається як «зовнішня загроза» [6].

Закономірними є питання чи є війна між двома близькими за етнічною приналежністю народами неминучим явищем і як вона трансформувалась у міжнародно-політичну кризу XXI століття? Очевидно, що, розпад СРСР став визначальним чинником геополітичних пертурбацій на пострадянському просторі і спричинив багато локальних конфліктів на міжетнічному і міжконфесійному рівнях. Водночас залежність колишніх республік СРСР від єдиного центру трансформувалась у нову геополітичну реальність, основним критерієм якої стала здатність забезпечувати економічний розвиток і національну безпеку.

Причиною російсько-української війни є складний комплекс обставин і факторів, серед яких необхідно відзначити конфліктогенність пострадянського простору та прагнення РФ відігравати роль домінуючої сили в цьому макрореєоні. Однією з головних причин є тоталітарний путінський режим, який вважає використання військової сили найефективнішим засобом геополітики. Має значення і відсутність в Росії дієздатних громадських інститутів, тому війна сприймається суспільством як інструмент державної політики. Далісь взнаки і розрахунки Москви на суттєву різницю військового і економічного потенціалів двох держав. Відомо, що в початковій фазі збройного конфлікту Україні довелося практично самотужки протистояти агресії північного сусіда. ***Отже, формула міждержавної війни, що визначає її зміст і мету для України – це національно-визвольна боротьба.***

Сучасна політична наука не дає однозначної кваліфікації причин міжнародних конфліктів. Кожний конфлікт має своє походження та специфіку, що не виключає наявності універсальних характеристик і закономірностей їхнього виникнення та розвитку. Характерними для нашого часу стали так звані «конфлікти ідентичності», що притаманні близьким в етнічному та культурному відношенні народам. Наприклад, воєнні експерти стверджують, що збройні конфлікти між державами змінили свій характер і зміст, ставши здебільшого «гібридними» та «комбінованими» [7; 8].

Військові конфлікти закономірно викликають міжнародну реакцію, передусім у формі політичної і військової допомоги жертві агресії. Багатостороння підтримка України та засудження держави-агресора з боку переважної більшості країн світової спільноти зробили російсько-українську війну головним чинником глобальної політики. Політична конфронтація між країною-агресором і «колективним Заходом», тобто членами ЄС і НАТО, створила ситуацію, яка нагадує міжсистемне протистояння часів «холодної війни». Політична ізоляція, міжнародні санкції і рішення більшості країн світу про кримінальну відповідальність військово-політичного керівництва РФ сприяло зростанню принципових розбіжностей в концептуальному баченні та практичних підходах до міжнародної політики. Разом з тим можна

констатувати, що в світовому політичному істеблїшментї формується ситуація стратегїчної невизначеностї щодо процедури й механїзмів розв'язання нагальних проблем забезпечення миру та мїжнародної безпеки. Свїдченням цього є голосування за прийняття Резолюцїй в ГА ООН, яке виявило вїдсутнїсть консенсусу щодо оцїнки злочинних дїй РФ в Україні [9; 10; 11].

їснує полїтичний наратив, що захїднї країни вїдчувають стурбованїсть з приводу можливої дезїнтеграцїї РФ і полїтичного хаосу на території ядерної держави. Суперечливї подїї на теренах Росїї свїдчать, що путїнський режим виявляє полїтичну слабкїсть у забезпеченнї внутрїшньої стабїльностї. Це додатково може впливати на позицїю Заходу щодо шляхїв і засобїв забезпечення загального миру в Європї. Водночас «єдина наддержава» спрямовує зовнїшньополїтичну стратегїю на консолїдацїю своїх партнерїв у межах НАТО. Головною метою Вашингтона є створення належних полїтичних умов для здїйснення спїльної і бїльш ефективної стратегїї, зокрема у сферї мїжнародної безпеки, де антиросїйський фактор вїдїгравав би об'єднуючу для захїдних держав роль.

Домїнування США в антиросїйській коалїцїї є об'єктивним чинником мїжнародного процесу. Загальна перевага США в усїх сферах глобальної конкуренцїї є очевидною і залишається на невизначений перїод часу. Отож їншї великї держави не спроможнї конвертувати свої економїчнї і науково-технологїчнї ресурси у вїськово-стратегїчний потенцїал так ефективно як це роблять США. Жодний глобальний гравець не здатний кинути стратегїчний виклик американській державї, тому в досяжному майбутньому США залишаються домїнантим актором мїжнародного порядку. Патрїарх американської геополїтики Г. Кїссїнджер зазначав, що «жодна з країн не зїграла бїльш значної ролї у формуваннї сучасного свїтопорядку, нїж США, якї нїколи не виявляли нерїшучїсть щодо участї в ньому» [12, р. 30, 234].

Дане твердження є вагомим аргументом у тривалїй дискусїї щодо потенцїйного актора свїтового порядку, здатного забезпечити мїжнародно-полїтичну стабїльнїсть. Нинї можливостї побудови свїтового порядку на умовах лїбералїзму виглядають дуже проблематичними – агресивна стратегїя РФ щодо демократичних держав свїту та їнтервенцїя в Україну зруїнували його фундаментальнї засади. У цїлому захїдна експертна спїльнота доволї невизначено ставиться до приїдешнього свїтового устрою. Деякї американськї аналїтики вважають, що «збройне вторгнення Росїї в Україну пїдїрвало основи лїберального свїтового порядку» [13].

Таку думку подїляє чимало американських дослїдникїв, якї вважають недоцїльним зволїкати з рїшенням надати Україні надїйнї гарантїї безпеки. Наприклад, полїтична оглядачка щотижневика «The Atlantic» А. Епплбаум зазначила напередоднї самїту НАТО у Вїльнюсї, що «свїт змїнився і дедалї бїльш країн погоджуються з їдеєю повномасштабного членства України в Альянсї». На її думку, «не можна залишати Україну в сирїй зонї без безпекових

гарантій з боку Заходу». Також був відзначений момент «зволікання американського уряду з підтримкою України через побоювання втягнути солдат США у війну» [14].

Така позиція деяких країн Заходу обумовлена міркуваннями їхніх політичних діячів стосовно глобальної небезпеки у випадку поразки путінського режиму в російсько-українській війні. Тоді крах чинного режиму стане передумовою складних політичних пертурбацій, зокрема непрогнозованих наслідків боротьби за збереження центральної влади в державі. Пов'язана з цим проблема забезпечення контролю за ядерною зброєю неминуче стане головною у цій боротьбі. Отже, відсутність реальних гарантій з боку потенційної влади у Москві в галузі забезпечення режимів міжнародної безпеки робить позиції країн Заходу щодо вступу України в НАТО неоднозначними. Певним чином цьому сприяє намагання Кремля посягти розбіжності всередині НАТО та між Україною і НАТО [15; 16].

Не буде перебільшенням вважати, що стратегія Вашингтона в галузі забезпечення глобальної стабільності є прикладом для країн-членів НАТО та політичним сигналом для решти міжнародних акторів. Всебічна підтримка України для здійснення ефективної протидії російській агресії потребує консолідації усіх миролюбних і демократичних країн світу. Своєчасне усвідомлення реалістичної парадигми забезпечення всебічного миру є важливим чинником стабільного політичного й сталого економічного розвитку на глобальному рівні. Подальший розвиток конфронтаційних подій буде обумовлений воєнно-політичними факторами за участю міжнародної спільноти, насамперед глобальних гравців. Побудова міжнародного порядку на засадах лібералізму та взаємозалежності в умовах блокової конфронтації уявляється неможливою. Реалізація цього проєкту є припустимою в евентуальній площині, передусім за умов досягнення міжнародного миру.

У структурному вимірі сучасний світ є плюралістичним, тобто таким, що складається з багатьох держав, які мають неоднакові цивілізаційні параметри і політичні орієнтації. У цьому сенсі світ не є одним «великим Заходом», оскільки кожна країна намагається прокласти власний шлях до демократичних цінностей та ринкової економіки. Історичний досвід засвідчує, що перебудувати світ на притаманних західній цивілізації принципах раціоналізму та універсалізму практично неможливо і навіть небезпечно. Світоглядна криза та формування нової політичної свідомості підриває фундаментальну віру в те, що світова цивілізація рухається в «правильному напрямку» [17, с. 745-746].

Не останню роль у цих соціальних перетвореннях відіграє Росія, політичний клас якої вважає її «особливою цивілізацією». Антитезою даного судження є зовнішньополітична поведінка країни-агресора та катастрофічне падіння її міжнародного авторитету. Багато хто з очільників країн світу переконались, що міжнародний тероризм не зникає після ліквідації його головних лідерів. Агресивна політика та варварські дії стосовно України в усіх можливих проявах

красномовно свідчать про сутність і якість сучасної російської цивілізації. Колоніальні методи у формі застосування масового насилля, економічного пограбування та інформаційної війни далеко не повною мірою складають арсенал російської глобальної політики.

Доречно згадати, що людська спільнота у формі держави на всіх етапах історичного розвитку використовувала різні форми зовнішнього насилля та збройної конфронтації для досягнення політичних цілей. Державна політика та суспільна практика фактично не існували без використання насильницьких дій – лише масштаби і форми цього явища різнилися між собою. Опрацьовуючи питання щодо доцільності спротиву злу насиллям, релігійний філософ І. Ільїн зазначав, що «...зовнішнє насилля виявляє зло і закріплює його дію, але застосування фізичної сили у боротьбі зі злом є можливим і небезглуздим» [18, с. 36, 69].

Заради об'єктивності варто зазначити, що виправданню війни як прояву народного «героїзму» або «звитяги» в російській філософії та політичній думці відводиться чимало місця. Втім, сучасні реалії переконливо свідчать про абсолютне зло агресивної війни, яке не піддається жодним виправданням не залежно від мотивів і причин. Війна не має нічого спільного з процесом мирного створення: її дійсні прояви – це вбивство людей і руйнування матеріальної та духовної культури людства. Припинення агресивної війни цілком імовірно під загальним тиском і колективним примусом впливових світових держав – *major powers*. Російський «дракон» має бути підданий пацифікації до повної відмови від імперських амбіцій та хворобливої агресивності. Інакше він буде потенційною загрозою для всесвітнього миру, зокрема спільноти демократичних держав. Питання розвитку України повинен вирішувати її народ і в жодному випадку не держава-агресор.

Загарбницька війна в Україні є фатальною помилкою путінського режиму та жахливим злочином проти людяності, що назавжди залишиться в аналах всесвітньої історії. Міф про Росію як миролюбну державу остаточно розвіяний, і це стане гіркою реальністю для її населення. Імідж і міжнародний авторитет держави-агресора є несумісним з її довоєнним статусом і перебуванням у впливових міжнародних організаціях. Реконструкція фундаментальних основ російської державності стане складною справою для її політичного класу та простого народу. Наступним поколінням росіян так чи інакше доведеться навчатись на власних помилках, щоб не бути народом, який нездатний вивчати уроки історії. В історичній пам'яті українського народу і мабуть багатьох інших народів пострадянського простору війна на теренах України залишиться як нагадування про жахливе явище, яке змінило їхні життя і долю.

У прикінцевих висновках доцільно зазначити:

- російсько-українська війна за своїми масштабами, кількістю безпосередніх і опосередкованих учасників, реальних і потенційних наслідків має глобальне значення.

- перемога ліберально-демократичного світу над агресивною тоталітарною державою не тільки можлива, але й здатна прискорити розв'язання нагальних міжнародних проблем;
- масштабна війна у сучасній Європі загрожує вільному розвитку демократичних держав та заважає виконанню багатьох складних завдань, які постали перед країнами світу, незалежно від їх цивілізаційної приналежності;
- продовження геополітичного протистояння світових центрів сили має шанси трансформуватися на глобальну конфронтацію, що сприятиме подальшій мілітаризації міжнародного життя;
- глобальний безлад спроможний призвести до загострення існуючих протиріч у міжнародно-політичній, соціально-економічній та екологічній сферах у глобальному масштабі;
- імперативи загального виживання потребують побудови міжнародної системи, що орієнтується на мирне співіснування різних етнополітичних і соціокультурних утворень у форматі глобальної спільноти;
- результати сучасних футурологічних досліджень дають підставу вважати, що актуальні проблеми глобального розвитку: збереження планетарної екосистеми, припинення безперервного економічного зростання, заборона розповсюдження ядерної зброї тощо набули критичного характеру і потребують невідкладного розв'язання.

Список використаних джерел та літератури

1. History Being Made in Vilnius. President Biden to Benefit from NATO Summit No Less than Ukraine. *European Pravda*. 4 July, 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/07/4/7164978/>
2. Gates R. Exercise of Power: American Failures, Successes, and a New Path Forward in the Post-Cold War World. N.Y.: A. Knopf, 2020. 464 p.
3. International Relations Theory Today. Ed. by Ken Booth & Toni Erskine. 2nd ed. Cambridge: Polity Press, 2016. 347 p.
4. Morgenthau H. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace. 3rd edition. N.Y.: Alfred A. Knopf, 1963. 630 p.
5. Aron P. Paix et Guerre entre les nations. Paris: Colmann-Levy, 1966. 794 p.
6. Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года № 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации». URL: <http://www.rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html>
7. Rácz A. Russia's Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy's Ability to Resist. *The Finnish Institute of International Affairs*. 2015. URL: http://www.fiaa.fi/en/publication/514/russia_s_hybrid_war_in_ukraine/
8. Hoffman F. Conflict in the 21 st Century: The Rise of Hybrid War. Arlington: Potomac Institute for Policy Strategies, 2007. 72 p.
9. Генасамблея ООН засудила вторгнення Росії і закликала негайно вивести війська з України. *Європейська правда*. 2 березня, 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/2/7135096/>

10. Зеленський наполягає на ухваленні резолюції Генасамблеї ООН на підтримку спецтрибуналу. *Європейська правда*. 3 березня, 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/3/7157326/>
11. Україна анонсувала голосування в ООН за спецтрибунал щодо агресії Росії. *Українська правда*. 12 січня, 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/01/12/7384644/>
12. Kissinger H. *World Order*. N.Y.: Penguin Press, 2014. 432 p.
13. Applebaum A. There Is No Liberal World Order. *The Atlantic*. March 31, 2022.
14. Applebaum A. Multilateral Man is More Powerful Than Putin Realized. *The Atlantic*. July 4, 2023.
15. Russian Offensive Campaign Assessment. *Interfax-Україна*. July 21, 2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/924396.html>
16. Skrypchenko M. Ukraine's slow counteroffensive is wake up call for the West. *Atlantic Council*. August 7, 2023. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraines-slow-counteroffensive-is-a-wake-up-call-for-the-west/>
17. Осборн Р. Цивілізація. Нова історія Західного світу. Пер. з англ. М. Колопотина. М.: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2008. 764 с.
18. Ильин И. А. Путь к очевидности. М.: Республика, 1993. 431 с.

References

1. History Being Made in Vilnius. President Biden to Benefit from NATO Summit No Less than Ukraine. (2023, 4 July). *European Pravda*. [Online]. Available from: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/07/4/7164978/> [In English].
2. Gates, R. (2020). *Exercise of Power: American Failures, Successes, and a New Path Forward in the Post-Cold War World*. N.Y.: A. Knopf. [In English].
3. Booth, K. & Erskine, T. (eds) (2016). *International Relations Theory Today*. 2nd ed. Cambridge: Polity Press. [In English].
4. Morgenthau, H. (1963). *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*. 3rd edition. N.Y.: Alfred A. Knopf. [In English].
5. Aron, P. (1966). *Paix et Guerre entre les nations*. Paris: Colmann-Levy. [In French].
6. Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 31 dekabrya 2015 goda № 683 "O Strategii natsional'noy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii". [Online]. Available from: <http://www.rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html> [In Russian].
7. Rácz, A. (2015). Russia's Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy's Ability to Resist. *The Finnish Institute of International Affairs*. [Online]. Available from: http://www.fiia.fi/en/publication/514/russia_s_hybrid_war_in_ukraine/ [In English].
8. Hoffman, F. (2007). *Conflict in the 21 st Century: The Rise of Hybrid War*. Arlington: Potomac Institute for Policy Strategies. [In English].
9. Henasambleya OON zasudyla vtorhennyya Rosiyi i zaklykala nehayno vyvesty viys'ka z Ukrainy. (2022, 2 bereznya). *Yevropeys'ka pravda*. [Online]. Available from: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/2/7135096/> [In Ukrainian].
10. Zelens'kyu napolyahaye na ukhvalenni rezolyutsiyi Henasambleyi OON na pidtrymku spetstrybunalu. (2023, 3 bereznya). *Yevropeys'ka pravda*. [Online]. Available from: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/3/7157326/> [In Ukrainian].
11. Ukrayina anonсувала holosuvannya v OON za spetstrybunal shchodo ahresiyi Rosiyi. (2023, 12 sichnya). *Ukrayins'ka pravda*. [Online]. Available from: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/01/12/7384644/> [In Ukrainian].
12. Kissinger, H. (2014). *World Order*. N.Y.: Penguin Press. [In English].
13. Applebaum, A. (2022). There Is No Liberal World Order. *The Atlantic*. March 31. [In English].
14. Applebaum, A. (2023). Multilateral Man is More Powerful Than Putin Realized. *The Atlantic*. July 4. [In English].

15. Russian Offensive Campaign Assessment. (2023, July 21). *Interfax-Ukraine*. [Online]. Available from: URL: <https://interfax.com.ua/news/general/924396.html> [In English].
16. Skrypchenko, M. (2023). Ukraine's slow counteroffensive is wake up call for the West. *Atlantic Council*. August 7. [Online]. Available from: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraines-slow-counteroffensive-is-a-wake-up-call-for-the-west/> [In English].
17. Osborn, R. (2008). *Tsivilizatsiya. Novaya istoriya Zapadnogo mira*. Moskva: AST MOSKVA: KHRANITEL'. [In Russian].
18. Il'in, I.A. (1993). *Put' k ochevidnosti*. Moskva: Respublika. [In Russian].

Shergin S. Political Phenomenon of the Russia-Ukraine War.

The article presents political analyses of the Russia-Ukraine war in the context of actual problems of contemporary international relations. The main attention is paid to political and historical aspects of the war within the process of international system's transformation. It's noted that the main reason of the Russia-Ukraine war is a complicated complex of circumstances and factors, first of all a conflict nature of post-soviet space and the Russia's striving to be the dominant power in this macro region. Moreover, one of the principal reasons is totalitarian political regime that considers the application of armed forces as the most effective means of geopolitics. Furthermore, American research concepts and political positions of the "Collective West" – USA EU and NATO country-members on the war in Ukraine have been considered. Multilateral support of Ukraine and condemnation of the aggressor-state by the most counties of international community converted the Russia-Ukraine war into the core factor of global politics. It is emphasized that the victory of liberal democracy world over aggressive and totalitarian state not only possible but would contribute to resolve the urgent global problems.

Keywords: *Russia-Ukraine war, major powers, international system, international stability, international community, geopolitical confrontation, world order, European Union, NATO, USA.*

УДК 327.5-327.7 (477)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-23-2>

Толстов С.В.

<https://orcid.org/0000-0001-9031-1600>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ТА ПРИНЦИПИ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

*Шлях пізнання усяяний тілами хибних теорій,
які наче мумії зберігаються у схроні музею
історії науки.*

Людвіг фон Берталанфі

Стаття містить огляд загальних критеріїв та принципів системного аналізу, які використовуються основними науковими школами теорії міжнародних відносин. Предтечею поширення методології системного аналізу стала загальна теорія систем, мета якої полягала у з'ясуванні структурної подібності загальносистемних закономірностей, їх узагальненні та виявленні принципів системного моделювання у різних галузях наукових досліджень. У 1950-1960-х рр. системний аналіз нерідко сприймався як міждисциплінарний чи навіть «наддисциплінарний» підхід, що синтезує методологію вивчення складних технічних і соціальних систем.

У науці про міжнародні відносини застосування системного аналізу стало підґрунтям для виникнення універсальної пояснювальної теорії, сенс якої полягає в класифікації та інтерпретації різних станів і структурних змін у сфері багатосторонньої міждержавної взаємодії. Продовжуючи раціоналістичну наукову традицію, системний підхід відкрив широкі можливості для концептуалізації міжнародного взаємодії, включаючи виявлення логічної обумовленості, типологічних закономірностей міжнародних відносин та їх верифікації за допомогою емпіричних даних.

Поняття «міжнародна система», що виникло в рамках структурно-функціонального підходу, означає сукупність акторів, які розташовані в конфігурації влади (структурі) й залучені до регулярних моделей взаємодії (процесів). На практиці міжнародна система реалізується як самодостатній та саморегулюючий комплекс взаємовідносин міжнародних суб'єктів на рівні держав, міжнародних організацій та акторів недержавного рівня в межах відповідної історично обумовленої структури. Роль головного системоутворюючого чинника виконують домінуючі, політично окреслені й детерміновані форми відносин між акторами міжнародної системи. Тип міжнародної системи, включаючи багатополярну, біполярну або однополярну, істотно впливає на модальність і правила міждержавної взаємодії, що становлять основу відповідного міжнародного порядку.

У соціально-політичному контексті феномен міжнародної системи доречно розглядати як абстрактну рамкову модель, у просторі якої відбувається співіснування різних суспільств та, відповідно, як сферу конкуренції відповідних форм і векторів суспільного розвитку. Доречно враховувати, що системна теорія не приділяє пріоритетної уваги ціннісно-ідеологічним характеристикам, зокрема й залежності політичних та зовнішньополітичних рішень від ідей, культурних стереотипів, ціннісних преференцій, специфіки мислення та методів прийняття рішень представниками політичних еліт окремих державних суб'єктів. Оцінка впливу цих чинників на міжнародні відносини вимагає залучення інших міждисциплінарних методів, які використовуються у межах політичного та соціологічного аналізу.

Ключові слова: міжнародна система, методи дослідження, системний аналіз, структура, процес, полярність, стабільність, структурно-функціональний підхід.

Економічний розвиток та суспільні процеси після Другої світової війни заклали потужні передумови для активізації спеціальних і міжгалузевих наукових досліджень, які зумовили пошук широкої, й до певної міри всеосяжної теорії, спроможної забезпечити спільну науково-методологічну основу природничих і соціальних наук. Поряд із подоланням метафізичних обмежень класичної філософії та переосмисленням аналітико-механістичного підходу, постала потреба в розв'язанні проблем, позначених багатьма перемінними чинниками, які широко представлені в біології, біохейвіоральних (поведінкових) і соціальних науках.

Нова концепція, яка дістала назву загальної теорії систем, будувалася на поєднанні емпірико-інтуїтивного та дедуктивного методів. Сподівання на те, що загальна теорія систем забезпечить універсальну методологію наукового пізнання, виявилися перебільшеними, адже різні галузі науки використовують власні спеціальні інструменти, хоча й послуговуються поєднанням евристичних (логіка, психологія), емпіричних, інтуїтивних, дедуктивних (експертних) та математичних методів.

Розробка теорії, придатної для аналізу систем різної природи та ступеня складності, суттєво розширила горизонти стратегічного планування, оцінки, проектування та розв'язання завдань, що мають системний характер. Застосування нової теорії на практиці дістало назву системного аналізу (systems analysis) – як комплексу форм і методів прикладного дослідження та проектування складних систем. Своєю чергою системний підхід (systems approach) розглядається як початкова фаза системного аналізу та його головний конструктивний принцип. Новий аналітичний підхід обумовив вибуховий розвиток теоретичного мислення ледь не в усіх галузях суспільних і політичних наук.

Становлення концепції системного аналізу і моделювання припало на кінець 1940-х – 1950-і рр. Завдання методології системних досліджень полягали в розробці комплексу аналітичних методів, побудованих на принципах узагальнення та диференціації, виявленні типологічних закономірностей та відмінностей у функціонуванні організованих систем, описанні та визначенні їх структурних характеристик. Важливим поштовхом становленню методології системного аналізу стали дослідження біолога, науковця і теоретика К. Л. фон Берталанфі (1901-1972 рр.), який працював у Віденському університеті та низці наукових закладів США і Канади.

Поширення системного аналізу

В 1960-х рр. системний аналіз почав інтерпретуватися як міждисциплінарний або «наддисциплінарний» підхід, що забезпечує методологію вивчення складних технічних і соціальних систем. Загальна теорія систем подавалася як самостійна спеціально-наукова і логіко-методологічна концепція, покликана посилити міждисциплінарні зв'язки різних напрямків наукового пізнання та

суспільної діяльності, – від фізики та біології до економіки, суспільних і політичних наук та теорії управління.

Апробація загальної теорії систем здійснювалася паралельно в кібернетиці, біології та філософії. К. Л. фон Берталанфі був ініціатором і одним з провідних популяризаторів системного підходу. Важливим методологічним досягненням Берталанфі вважається введення в обіг універсального поняття «відкритої системи», якій властива взаємодія з зовнішнім середовищем системи, зв'язок з яким відбувається через обмін речовинами, енергією та інформацією. Своєю метою Берталанфі бачив у побудові макротеорії, здатної скласти конкуренцію філософії. Почавши з теоретичних узагальнень у біології, Берталанфі обстоював поширення методів узагальнення та диференціації в інших сферах науки. Методологія аналізу відкритих систем та ставів рухливої рівноваги подавалася як придатна для аналізу систем будь-якої природи та ступеня складності.

Значного поширення у США дістав прикладний системний аналіз, пов'язаний з теорією управління і проектуванням організацій (Р. Акофф, С. Бір, Дж. ван Гіг, Ф. Емері, Р. Ешбі). В СРСР велика група дослідників (М.В. Блауберг, А.І. Уйомов, Ю.А. Урманцев, Е.Г. Юдін та ін.) займалася розробкою базових методологічних категорій теорії систем та способів її практичного застосування. В межах прикладного системного аналізу були обґрунтовані загальні фундаментальні категорії (система, модель, інформація тощо), базові поняття (сигнали, зв'язок, «великі» та «складні» системи, емерджентність¹, шкали вимірювання та ін.) і специфічні дефініції, притаманні системному аналізу (проблематика, «зацікавлені сторони», ієрархія, декомпозиція тощо) [1, с. 4].

Перелік методів системного аналізу містить: строго формалізовані (оптимізація, прийняття рішень, передача інформації); спрямовані на формалізацію (експериментальні дослідження, побудова моделей); слабо формалізовані (експертні оцінки, колективний вибір); операції, що в принципі не піддаються формалізації (постановка проблем, виявлення цілей, визначення критеріїв, генерування альтернатив). Увесь цей комплекс поєднується загальною методологічною основою, роль якої виконує прикладна діалектика.

У 1962 р., оцінюючи розвиток загальної теорії систем, Берталанфі відзначав, що за 15 років від часу висунення першого нариса методології системного аналізу, поняття системи стало невід'ємним елементом теоретичного мислення у багатьох галузях прикладної науки. Розвиток теорії систем ґрунтувалося на ідеях попередніх епох й від самого початку був обумовлений спробами міждисциплінарного синтезу. Берталанфі констатував, що до певного етапу

¹ Емерджентність (від англ. emerge – виникати, несподівано з'являтися) – наявність у системи властивостей, не притаманних її окремим компонентам; незведення властивостей системи до суми властивостей її компонентів.

галузь науки як номотетичної діяльності², спрямованої на встановлення пояснюючих та предикативних законів, ототожнювалася з теоретичною фізикою. Їй лише з запровадженням системного підходу біологічні, біхейвіористські (поведінкові) та соціальні науки отримали можливість вдосконалення власної теоретичної бази, що поставило на порядок денний питання про можливість використання нових наукових концептуальних схем у галузях, де застосування фізики було недостатнім чи недоречним [2].

У біології, соціології та біхейвіористських (поведінкових) галузях знань були виявлені проблеми, які раніше ігнорувалися класичною наукою або не були предметом її уваги. Наприклад, стосовно живих організмів увагу було спрямовано на «дивний порядок, організацію, постійність у безперервних змінах, регулювання та очевидну телеологію»³. Подібно до цього Берталанфі цілком обґрунтовано наголошував, що в людській поведінці завжди присутня цілеспрямованість, зорієнтована на досягнення певних цілей [3]. Такі поняття, як організація, спрямованість чи телеологія не використовувалися в класичній

² Номотетична наука (від грец. νομοθετικῆ – законодавчий, призначений встановлювати закони) – науковий підхід, метою якого є визначення загальних, універсальних чи галузевих наукових законів. Номотетичний підхід передбачає використання методу узагальнення (генералізації) та встановлення типологічних правил, законів і закономірностей. Він протиставляється ідеографічному підходу (від грец. ἰδιος – особливий), який застосовує метод індивідуалізації, спрямований на розкриття специфіки сингулярного явища шляхом його описання та пояснення. У контексті ідеографічного підходу завдання історії, на противагу наукам про природу, що йдуть через узагальнення до формулювання законів, полягає у виявленні, фіксації та осягненні унікальності реалій історичної дійсності як таких, що мають самодостатнє аксіологічне значення.

Принципова відмінність двох згаданих підходів полягала у метафізичному протиставленні неповторного, неординарного та одиничного, загальному. Протиставлення цих двох підходів за їх ґносеологічним спрямуванням і методологічними відмінностями було обґрунтовано німецьким філософом В. Віндельбандом (1848-1915 рр.). Згодом Г. Ріккерт (1863-1936 рр.) деталізував приналежність номотетичного підходу до природничих дисциплін, або «наук про природу», на відміну від ідеографічних наук, які він характеризував як науки про дух і культуру.

³ Телеологія (від грец. τέλειος – заключний, досконалий) – онтологічне вчення про доцільність буття. Доцільність розглядається як характеристика окремих об'єктів чи процесів та буття загалом. Телеологія переслідує мету відповісти на питання «навіщо» і «з якою метою?» без аналізу причинно-наслідкового зв'язку певних явищ. Вона намагається пояснити розвиток у світі за допомогою кінцевих цільових причин. У сенсі методології відзначається використання принципу пояснення, який доповнює традиційну причинність причинами-цілями, які стосуються сфери цілепокладання.

Своєю чергою під цілепокладанням мається на увазі процес або логіко-конструктивна операція формування мети, її розгортання в часі та в даному інформаційному просторі на основі врахування особливостей виконавців діяльності, під час якої передбачається досягнення поставленої мети. Цілепокладання може здійснюватися за схемою, що передбачає: визначення потреб та інтересів; з'ясування наявних для задоволення цих потреб та інтересів ресурсів, сил і можливостей учасників діяльності; вибір потреб чи інтересів, задоволення яких за обсягом витрат сил і засобів дасть найбільший ефект; формулювання мети.

системі природничих наук. Поширення в природничих науках механістичного світогляду, що спирався на класичну фізику, тлумачило такі проблеми як ілюзорні чи метафізичні. Заперечуючи ці уявлення системний підхід артикулював мету подолати бар'єр в аналітичному сприйнятті неорганічної та живої природи. Популяризатори нової теорії стверджували, що оскільки в науці виникають проблеми, спричинені взаємодією великої, однак не безкінечної кількості перемінних (тобто «організованої складності»), ці проблеми потребують інших засобів та інструментів, понятійних для їх вирішення.

Завданням загальної теорії систем став пошук універсального понятійного апарату, придатного для пояснення та передбачення, на кшталт методів та способів, які використовувалися у фізиці та її підрозділах. В цьому сенсі принципово важливим результатом поширення системного аналізу стали успішні спроби застосування номотетичного підходу в соціальних і політичних науках, включно з міждисциплінарними дослідженнями. Однак у кожній з цих галузей соціальних і гуманітарних наук використовувалися різні аналітичні інструменти, та й сама дослідницька методологія адаптувалася під об'єкт аналізу та категоріальний апарат відповідної дисципліни.

Системний підхід як методологія, спрямована на пояснення сутності взаємодії, почав використовуватися у кібернетиці, теорії управління, економічній теорії, соціології, теорії інформації, теорії ігор, теорії рішень, топології, факторному аналізі та інших дисциплінах. З кінця 1940-х рр. системний аналіз застосовувався в проектах корпорації RAND (Research and Development), пов'язаних з обґрунтуванням рішень у сфері управління, організаційним плануванням в оборонній сфері, включаючи розробку військових доктрин, аналіз і прогнозування розвитку військового потенціалу США, оцінку доцільності розробки та ефективності виробництва нових систем озброєнь [4].

Інтелектуальний клімат у західній науці 1950-х – 1960-х рр. сприяв зосередженню уваги на причинній обумовленості процесів і явищ у соціальних і політичних відносинах, пошуку їх теоретичного смислу та закономірностей. Американський соціолог Т. Парсонс (1902-1979 рр.) – прибічник структурно-функціонального підходу, запропонував методологію аналізу соціальних систем, покликану пояснити, як різні частини та рівні політичної системи взаємодіють один з одним, і яким чином процеси у рамках соціальної системи визначають форми соціального порядку, інтеграції та рівноваги [4].

Паралельно А. Рапопорт і У. Хорват сформулювали мережеву модель соціальної взаємодії, чим започаткували системний аналіз сітьових зв'язків у межах різних людських спільнот [6].

Важливим кроком у використанні методів системного аналізу в галузі політичних наук стали дослідження американського вченого Д. Істона (1917-2014 рр.), який розробив модель функціонування політичної системи. У своїй роботі «Політична система» (1953 р.) Д. Істон обґрунтував основну функцію

політичної системи, що полягає у забезпеченні «процесу формування політики», – тобто об'єднанні всіх видів діяльності, за допомогою яких формується та виконується соціальна політика [7; 8].

За Д. Істоном, політична система – це сукупність взаємодій, за допомогою яких цінності авторитарно привносяться у суспільство та забезпечується розподіл винагород у вигляді багатства. Політична система визначає механізм функціонування влади. Саме політична влада встановлює порядок розподілу ресурсів і цінностей. Застосувавши методологію системного аналізу, Д. Істон розробив типову схему функціонування політичної системи – визначив чинники, без яких система не може існувати, а також типові реакції, за допомогою яких система підтримує свою стабільність [9].

При побудові теоретичної моделі політичної системи Д. Істон використав чотири базові категорії: «політична система», «навколишнє середовище», «реакція системи» і «зворотний зв'язок». Оскільки політична система занурена в середовище (функціонує в суспільстві), вона піддається впливу з його боку, а також має реагувати на вимоги з боку внутрішніх та зовнішніх чинників.

Абстрактна модель функціонування політичної системи Д. Істона містить чотири фази:

- «вхід» – вплив на політичну систему з боку навколишнього середовища у формі вимог і підтримки;
- «конверсію» («перетворення») – реакцію системи на вимоги навколишнього середовища, їх перетворення на певні рішення;
- «вихід» («висновок») – здійснення ухвалених рішень у формі конкретних дій системи;
- «зворотний зв'язок» – «обміни» і «транзакції», які забезпечують вплив дій системи на навколишнє середовище з метою формування на «вході» певних вимог і забезпечення підтримки [10, р. 32].

Американський політолог К. Дойч пристосував системний підхід для описання політичної системи як комунікаційної мережі. Слідом за К. Дойчем, політичні дослідники здебільшого розглядали комунікацію як основний спосіб взаємодії між суб'єктами політики. Функції комунікації та інформації⁴ в політиці порівнювалися з енергією в фізиці та механіці.

Системний підхід був використаний і в політології міжнародних відносин. Енциклопедія «Британіка» відзначає, що в загальному розумінні використання системного аналізу в галузі міжнародних відносин було покликано пояснити, як «сили міжнародної системи впливають на поведінку держав» [11]. Утім, використання системного аналізу в дослідженні міжнародних відносин видається значно ширшим. Адже, почавши з аналізу та моделювання

⁴ Інформація (як філософська категорія) є втіленням загальної властивості матерії виступати у вигляді певного розмаїття (об'єктів, елементів, характеристик), яка піддається кількісному описанню, та засобом відображення цього розмаїття у просторі і часі.

типологічно окресленої політичної системи суспільства на національному рівні, політичні дослідники стикнулися з завданням пристосування системної методології до взаємодії між різними за масштабом, потенціалом і культурно-цивілізаційними ознаками державних утворень, поведінка яких визначалася власними уподобаннями та факторами, своєю чергою обумовленими особливостями їх внутрішніх політичних систем.

Перший досвід системного моделювання міжнародних відносин був викладений у творах М. Каплана (1921-2017 рр.). У книзі «Система та процес у міжнародній політиці» (1957 р.) М. Каплан (Університет Чикаго) описав історично обумовлені та потенційно можливі типи міжнародних систем, визначивши їх головні ознаки. Він спостерігав, як суперництво між США та СРСР під час «холодної війни» впливало на формування біполярної міжнародної системи, якій була підпорядкована зовнішня політика та політика безпеки цих країн. За його оцінкою, «холодна війна» означала втягнення обох наддержав у гру з нульовою сумою, в якій вони прагнули здобутків, хоча й остерігалися загрози ядерної війни [12]. Як відзначав проф. Дж. Міршаймер, внесок М. Каплана в розвиток теорії міжнародних відносин полягав в описанні абстрактних моделей, покликаних проілюструвати «різні способи організації міжнародної системи». Запропоновані теоретичні викладки мали пояснити, як держави взаємодіють одна з одною з урахуванням структури, або архітектури міжнародної системи [13].

Аналізуючи фактори та умови, які спричиняють трансформацію міжнародних систем, включно з їх переходом від одного типу організації до іншого, М. Каплан визначив п'ять груп перемінних факторів, властивих кожній окремії і загалом усім потенційно можливим, на його думку, типам міжнародних систем. До них належать: (1) основні правила системи; (2) правила трансформації системи; (3) правила класифікації акторів; (4) властивості акторів; (5) способи поширення інформації [14; 15; 16].

В цьому переліку «основні правила» характеризують відносини між акторами, позначаючи залежність їх поведінки від характеру та структурної організації системи. Своєю чергою структурна композиція системи або її умовна матриця створює ефект постійного впливу на позиціонування та політику окремих держав. Інакше кажучи, структура впливає на спосіб поведінки держав залежно від їх ролі та місця у загальній ієрархії.

«Правила трансформації» стосуються способів еволюції міжнародних систем та їх переходу в іншу якість. До того ж кожна система має власні правила адаптації та трансформації, пов'язані зі зміною співвідношення сил і можливостей різних акторів, що спричиняє зміни в їх ієрархії, призводить до корекції полярності системи та впливає на її політичну організацію. Головним правилом, яке обумовлює трансформацію міжнародної системи, М. Каплан вважав кореляцію між полярністю та стабільністю. Правила трансформації визначають спроможність системи підтримувати стан її внутрішньої

організації, або ж змушують її учасників адаптуватися до нової системної конфігурації, що символізує нову якість відносин.

Правила класифікації акторів стосуються їх структурних характеристик, які окреслюють фактичну нерівність їх потенціалів та організаційних можливостей. Ієрархічні відмінності держав як акторів міжнародної системи визначаються їх силовими потенціалами, які піддаються дескриптивному, зокрема кількісному та якісному описанню. Поняття силового потенціалу містить військові, політичні, економічні, ресурсні, соціокультурні, ідеологічні та інші ознаки держави, які окреслюють її місце в загальній ієрархії та можливості впливу на міжнародну систему. На загал, саме архітектурна композиція і стан структурних зв'язків міжнародної системи визначають ступінь її стабільності, сталості, можливості еволюційної корекції чи виникнення умов її руйнування.

Подальша академічна дискусія з приводу причин і форм трансформації міжнародної системи стосувалася головним чином визначення функцій міжнародної системи, характеру структурних змін і процесів у її середовищі, ролі та значення міжнародного конфлікту. До переліку важливих напрямків теоретичного аналізу також належали питання взаємозв'язку між різними ієрархічними рівнями міжнародних систем, способи управління як специфічного засобу регулювання міжнародної взаємодії, а також фактори і причини, які можуть призводити до часткової чи суттєвої зміни стану міжнародної системи.

Системний аналіз в координатах структуралізму

З точки зору методології постановка питання про міжнародну систему як певну цілісність потребувало окреслення її параметрів як особливого об'єкту дослідження. В науковій літературі поняття система має декілька різних визначень. Вона може тлумачитися як цілісність, складена з різних елементів, або як сукупність чи комплекс різних елементів, що перебувають у процесі взаємодії, поєднаних різноманітними зв'язками один з одним, які у своїй багатоманітності створюють певну єдність. Застосування системного аналізу в сфері міжнародних відносин логічно обумовлювало їх розмежування на певні ієрархічні рівні, включаючи глобальний і регіональний та багатосторонній і двосторонній.

Сприняття системи як умовної цілісності полягає у неможливості ототожнювати сукупні властивості об'єкту-системи з сумою властивостей її складових частин, або елементів. Отже, усвідомлення міжнародної системи як цілісності потребує внутрішньої детермінації даного об'єкта й, водночас, визнає за недостатнє пояснення специфіки міжнародних систем шляхом описання лише їх зовнішніх ознак. Адже цілісність характеризується проявом певних нових якостей та властивостей, які не притаманні окремим частинам, але виникають у результаті їх взаємодії у певній системі зв'язків. Дослідження в історико-описовому та міжнародно-правовому контексті міжнародних систем,

що існували у минулому (Вестфальської, Віденської, Версальсько-Вашингтонської, Ялтинсько-Потсдамської), розширило та відкрило можливості для виявлення їхніх типологічних ознак та притаманних їм правил і звичаїв міждержавної взаємодії [17].

Сприйняття системи як цілісності зумовлює визначення її структурних характеристик, а також дозволяє описання властивостей системи через мережі зв'язків і відносин у її межах, виявлення форм залежності та якісних відмінностей елементів системи, відстеження ступеня впливу окремих елементів на загальну структуру. Система формує та виявляє свої властивості у процесі взаємодії з середовищем. Адже виступаючи провідним активним компонентом, міжнародна система може суттєво впливати на стан середовища.

Разом з тим, системна теорія визначає лише загальні правила та закономірності, які стосуються умов і рівнів взаємодії між елементами системи. Системний аналіз претендує на виявлення структурних обмежень, які до певної міри корегують чи детермінують поведінку держав, а також впливають на можливості застосування та ефективність різних регулятивних чинників у міжнародних відносинах. Утім, різні наукові школи, які обстоюють власну методологію, висловлюють справедливі сумніви в успішності спроб напрацювати єдину схему процесу розробки рішень на рівні національної держави, яка б ґрунтувалася на абсолютних чи відносних вигодах. Головна перешкода полягає у тому, що в умовах анархічної природи міжнародної системи процес ухвалення рішень може мотивуватися різними стратегічними міркуваннями та мотиваціями. Поведінкова стратегія держави може керуватися прагненням або максимізувати власний силовий потенціал, або не допустити чиєсь переваги сил, або уникнути таких відносин з іншими державами, при яких цій державі відводиться роль підлеглого, або запобігти досягненню іншими переваг за рахунок своїх відносних можливостей [18].

Визначаючи загальні закономірності міжнародної взаємодії історики та політичні дослідники запропонували декілька базових критеріїв типологізації міжнародних систем, які дозволяють оцінювати їх стан, структуру і процеси розвитку. Серед спеціально-фахових дефініцій поняття «міжнародна система», які представлені в науковій літературі, привертає увагу містке й синтетичне формулювання канадського дослідника М. Бречера (1925-2022 рр.): «Міжнародна система – це сукупність акторів, які розташовані в конфігурації влади (структурі), залучені до регулярних моделей взаємодії (процесів), відокремлені від інших одиниць кордонами, які окреслені у відповідності до певних питань (сфер взаємодії. – С.Т.), й обмежені у своїй поведінці зсередини системи (контекстом) і ззовні (середовищем)» [19, р. 17].

Структура визначає, яке становище різні міжнародні актори займають один щодо одного. Основну незалежну перемінну визначають кількість провідних акторів, їх ієрархія та співвідношення силових потенціалів. Залежно від її

структури система може бути однополярною, біполярною чи багатополуною або поліцентричною.

Категорія процесу охоплює моделі взаємодії між учасниками системи в діапазоні між конфліктом і співробітництвом та їх інтенсивність, яка вимірюється обсягом взаємодії впродовж певного відрізка часу.

З точки зору динамічних характеристик міжнародної взаємодії, поняття «міжнародна система» означає «самодостатню й спроможну до саморегуляції систему (комплекс взаємодії) суб'єктів міжнародних відносин на рівні держав, міжнародних організацій та акторів недержавного рівня» в межах відповідної історично обумовленої структури. При цьому роль головного системоутворюючого фактора виконують саме відносини як форми взаємодії між компонентами в рамках системи [20, с. 264].

Парадокс глобальної міжнародної системи полягає в її одиничності, унікальності й самодостатності, які практично виключають можливість існування одиниць, що не входять до її складу. Це закономірно порушує питання про середовище міжнародної системи. Приміром, для національної політичної системи середовище становить суспільство відповідної країни. Але чи можна всерйоз стверджувати, що середовищем для міжнародної системи, складеної з державно організованих одиниць, слугує «міжнародне суспільство», яке саме по собі подекуди сприймається як абстрактний соціальний феномен?

Американський дослідник О. Янг зазначав, що в рамках глобальної міжнародної системи поняття середовища має використовуватися хіба що до її окремих підсистем, оскільки глобальна міжнародна система має всеохолюючий характер і не може бути охарактеризована через співставлення з зовнішнім контекстом. [21, р. 23].

Утім, якщо виходити з припущення, що глобальна міжнародна система є політичною надбудовою і сублімованою формою політичних відносин в обширі всього людства, тоді логічно розглядати в ролі її середовища міжнародні економічні відносини (як автономну сферу міжнародних зв'язків), а також географічне середовище, ландшафт, природні ресурси, біосферу та клімат, які завжди суттєво впливали і впливають на життя та розвиток різних країн і народів.

Системні фактори в міжнародних відносинах визнаються більшістю наукових напрямів у галузі теорії міжнародних відносин, включаючи насамперед неореалізм (структурний реалізм) і неолібералізм (ліберальний інституціоналізм). Зазначені світоглядно-методологічні підходи базуються на протиставленні категорій анархії та порядку, які створюють рамки для диференціації міжнародних відносин і зв'язків, поділяючи їх на відносини сприяння та протидії – союзницькі, нейтральні або відносини конфронтаційного типу.

Міжнародна анархія позначає стан міжнародної системи, в якій відсутні центральні інститути політичної влади, здатні забезпечити стан миру,

запобігати агресії, гарантувати міжнародне право та врегульовувати протиріччя між суверенними державами. В анархічному міжнародному середовищі національна безпека вважається абсолютним пріоритетом, який визначає індивідуальні особливості планування зовнішньополітичних завдань. При цьому відсутність інститутів верховної влади не виключає розвитку в рамках системи міжнародних відносин певних форм політичної організації, які покликані створювати можливості для регулювання міжнародних процесів, – аж до втілення певних механізмів глобального управління.

За визначенням основоположника структурного реалізму К. Уолтца (1924-2013 рр.), структурні характеристики міжнародної системи знаходять прояв у формі примусових чинників, які окреслюють певні рамки поведінки і впливають на політику всіх країн, включаючи великі держави, й таким чином стримують анархічну природу міжнародних відносин. Подібно до того, як в економіці стан ринку визначають найпотужніші корпорації, так і вищий структурний рівень міжнародної політики визначається впливом групи великих держав та конфігурацією співвідношення сил між ними. Ці держави відіграють провідну роль у міжнародних відносинах та формують міжнародно-політичну структуру, яка обумовлена владно-силовою конфігурацією. Структура дозволяє зрозуміти і подекуди передбачити характер поведінки акторів, що мають у міжнародній системі різну вагу. Перестановки у співвідношенні сил можуть змінити структуру міжнародної системи, однак її природа, основу якої становить існування обмеженої кількості провідних держав з не співпадаючими інтересами, залишається незмінною.

К. Уолтц запропонував три базових елементи аналізу міжнародної системи. До них належать визначення принципу, за яким система організована і керується, диференціація складових елементів та встановлення їх специфічних (рольових) функцій, і, нарешті, ступінь концентрації чи розповсюдження можливостей всередині системи [22, р. 88-93]. Головну структурну особливість міжнародної системи К. Уолтц пов'язував з відсутністю в царині міжнародних відносин «центральної влади», тобто з принципом анархії. Другий суттєвий чинник, на його думку, полягав у тому, що в системі, в якій держави мають покладатися на власні сили, вони змушені бути функціонально схожими, так само, як схожими є й ті завдання, які вони вирішують, або принаймні прагнуть вирішувати. Що стосується третього показника, він виглядає найбільш мінливим у залежності від ситуативних обставин і розстановки сил (перемінних факторів), оскільки передбачає різні ступені концентрації або дифузії можливостей у межах системи.

Торкаючись спроможності провідних держав ухвалювати узгоджені рішення з глобальних проблем, К. Уолтц називав колективне реагування на них цілком природним, оскільки кожна політична система, включаючи й міжнародну систему, розвиває засоби силового реагування, організує виробництво та обмін і визначає способи адаптації до довгострокових змін у зовнішньому

середовищі, в сферах економіки, технологій, доступу до ресурсів тощо. В цій функціональній сфері, в якій, зазначав К. Уолтц, символічне значення мають процеси забруднення навколишнього природного середовища, проблеми бідності, народонаселення та розповсюдження зброї масового враження, налагодження координації та управління має безумовно глобальне значення. Але з приводу ймовірності ухвалення суттєвих колективних рішень К. Уолтц застерігав, що вони навряд чи будуть можливими за винятком тих випадків, коли ці рішення визначатимуться збігом інтересів провідних акторів, тобто підкріплюватимуться результатом балансу сил [22, р. 139].

За К. Уолтцем, інтенсивність і характер «глобального менеджменту» на практиці визначає прийнятність засобів, на застосування яких погоджуються окремі актори, а не абстрактне моделювання заходів, потрібних для досягнення тієї чи іншої мети. Тому глобальне управління, вірогідно, буде забезпечуватися нижче потрібного рівня, навіть тоді, коли всі погодяться з необхідністю збільшення витрат на досягнення певної бажаної мети. За словами К. Уолтца, «сильне відчуття небезпеки чи загибелі» може призвести до «чіткого визначення цілей, які мають бути досягнуті». Проте це не означатиме, що досягнення цих цілей стане більш реальним, оскільки «необхідності не створюють можливостей» [23, р. 106-107].

Аби подолати обмеження, які К. Уолтц називав «тиранією малих рішень», міжнародна спільнота може спробувати віднайти якусь форму сурогатного уряду. Втім, практика міжнародних організацій не пропонує адекватного розв'язання зазначеної проблеми. Якщо для ефективного управління системою буде створено центральне агентство, воно зажадає засобів контролю і захисту своїх держав-клієнтів, від яких воно одержує кошти. Однак чим більшим буде потенціал його управлінських повноважень, тим сильнішими будуть стимули для держав брати участь у боротьбі за контроль над ним. Таким чином, структурні зміни є єдиним засобом для досягнення сильного структурного ефекту. На думку К. Уолтца, чим меншою буде кількість провідних (великих) держав, і чим ширшими будуть розбіжності між декількома наймогутнішими державами, з одного боку, та багатьма іншими акторами, – з іншого, тим більш імовірно, що головні актори будуть зацікавлені діяти на користь збереження системи. Таким чином, за логікою міркувань К. Уолтца виходило, що за невеликої кількості великих держав досягнення позитивного ефекту керованості системи (як умовного міжнародного менеджменту) виглядатиме більш оптимістичним [24, р. 139].

Критики К. Уолтца справедливо вказували, що він не приділяв значної уваги визначенню причинності структурних змін. В його моделі ці аспекти припадають на другий елемент аналізу політичної структури, який стосується диференціації акторів як складових частин або елементів системи. Це питання він зводив до діалектичної формули, за якою анархічна природа визначає сегментований характер політичної системи, а диференціація показує, на якій

підставі визначається така сегментація. Не вдаючись до спроб пояснення епізодів давньої історії, К. Уолтц вважав Другу світову війну винятковою подією в історії нового часу, яка призвела до зміни характеру системи, перетворивши її з багатопольярної на біпольярну, а зміст процесів післявоєнної адаптації міжнародної системи пов'язував з її поверненням до певного стану рівноваги як головного регулятора [24, р. 137].

Суттєвим методологічним прорахунком неореалістичної теорії вважалася її неспроможність пояснити мотиви саморозпуску СРСР, – феноменальної події, яка обумовила розпад біпольярної системи. «Самоусунення» СРСР зі сфери відносин конкуренції, балансу сил і боротьби за вплив приборчани школи політичного реалізму вважали алогічним – таким, що суперечить природі міжнародної системи. Тим часом у західній політології найбільшу популярність здобуло пояснення розпаду СРСР наслідками перемоги США у «холодній війні». Таке тлумачення дозволяло уникати глибоких теоретичних узагальнень й пояснювало системний розрив 1989-1991 рр. збігом міжнародно-політичних факторів та внутрішніх процесів у Радянському Союзі, переважно у дусі логіки розпаду територіальних імперій.

З наукової точки зору уточнення структурних характеристик міжнародної системи дало поштовх більш детальній розробці проблематики полярності, стабільності та причинності змін у сфері міжнародних відносин. Різні дослідники пропонували власне тлумачення чинників, які зумовлюють системні зміни. Розвиваючи метод системного моделювання М. Каплана, французький дослідник Ж.-П. Деррієнік запропонував шість структурних характеристик міжнародних систем, включаючи кількість акторів, розподіл сил між ними, співвідношення між конфліктом і співробітництвом, форми застосування впливу, ступінь централізації акторів та диференціацію акторів, яка вказує на їх різний статус [25, с. 130].

Такий підхід дозволив розширити предмет аналізу, зосередивши увагу на процесах централізації та децентралізації в межах системи, модальності міжнародних відносин та впливі системоутворюючих чинників міжнародної системи на поведінку держав. До об'єкту аналізу були залучені додаткові аспекти, включаючи фактори гомогенності та взаємозалежності, а також застосування інструментів «м'якої сили», які відображали використання несилових засобів впливу одних держав – елементів міжнародної системи, на інші.

В західних політичних теоріях оцінка спроможності тих чи інших суб'єктів (держав та інтеграційних угруповань) впливати на процеси і тенденції міжнародної взаємодії визначається термінами влади, які піддаються оцінці з урахуванням трьох основних чинників: (1) наявності ресурсів і «факторів спроможності», включаючи силові та економічні; (2) здатності контролювати інших акторів; (3) наявності структурних елементів влади і впливу (мається на увазі спроможність впливати на міжнародне право, міжнародні режими та

встановлювати «правила гри», яким мають слідувати інші держави та міжнародні суб'єкти) [26, р. 25].

Полярність, що визначається розподілом владно-силових можливостей у міжнародних відносинах, вважається провідною структурною характеристикою міжнародної системи. Оцінка системи за ознаками полярності дозволяє виділяти такі її різновиди, як однополярну, біполярну та багатополісну (мультиполярну), які є похідними від розподілу влади та впливів на регіональному та глобальному рівнях. Утім це не заперечує можливості більш деталізованих типологічних оцінок та градацій у межах цих систем.

К. Уолтц доводив, що головний критерій стабільності міжнародної системи становить її здатність до самовідтворення, а не спроможність упереджувати виникнення великих війн. За його припущенням, «багатополісний світ характеризувався найбільшим ступенем стабільності, але був надто наважним до війн. Біполярний світ був надзвичайно мирним, але, на жаль, менш стабільним». На думку К. Уолтца, за критерієм здатності до самовідтворення, «системи, які виживають у великих війнах, демонструють тим самим свою стабільність» [27, р. 45].

Своєю чергою, біполярна система виявила свою спроможність гарантувати найбільш тривалий в історії період миру «в центрі світової політики», – між провідними центрами сили, який тримався на двох стовпах – відносному балансі між США та СРСР і ядерній зброї. При цьому аксіоматично вважається, що конкуренція великих держав загострюється, коли їх кількість скорочується до двох. Тому по завершенні Другої світової війни США та СРСР опинилися втягнутими у «холодну війну». Адже, як зазначав К. Уолтц, у світі, створеному двома великими державами, «кожна з них вимушена сконцентрувати свої страхи на іншій, не довіряти її намірам й приписувати наступальні наміри навіть оборонним заходам» [27, р. 45].

Ці тези викликали заперечення з боку опонентів, які розглядали біполярну модель, враховуючи вузький діапазон потенційно можливих змін у її межах, як найбільш стабільну форму системної конфігурації. Так, М. Бречер, П. Джеймс і Дж. Вайкенфілд поставили біполярну систему (1945-1962 рр.) на верхньому щаблі шкали стабільності, нижче якого були розташовані багатополісність (1929-1939 рр.) і поліцентризм (1963-1985 рр.), як особливий різновид біполярної системи у стані дифузії⁵ [28].

Важливий напрямок аналізу системних факторів та зв'язків окреслив американський дослідник О. Янг, який запропонував «модель відповідності та

⁵ Автор цієї статті використовує поняття багатополісність, мультиполярність і поліцентризм як змістовні синоніми, які вказують на відносно рівномірне чи нерівномірне співвідношення потенціалів провідних (великих) держав, які виступають у якості центрів сили, або умовних полюсів міжнародної системи. При цьому слід враховувати, що в західній науковій традиції низка авторів схильні виділяти поліцентризм як окремий різновид міжнародної системи, який займає місце проміжної ланки між біполярністю і мультиполярністю.

розривів» у системних зв'язках [29]. Висновки О. Янга ґрунтувалися на підставі дослідження емпіричних даних у різні історичні епохи, що дозволило виявити ознаки дихотомії біполярної та мультиполярної моделей міжнародної системи на регіональному рівні. О. Янг довів, що в міжнародних відносинах напередодні Першої світової війни, так само, як і в позиціонуванні провідних держав у 1960-х рр., між основними полюсами міжнародної системи були присутні ознаки змішаних типів відносин. Отже, на глобальному рівні конфігурація сил може відповідати ознакам багатополярності, а на регіональному рівні може існувати типовий біполярний баланс сил, і навпаки. Виходячи з цього, О. Янг обґрунтував необхідність умовного розмежування глобального рівня «всієї системи міжнародної політики» та «регіональних полів, чи підсистем, які суттєво відрізняються одна від одної» [29, р. 369-370].

Такий підхід пропонував поєднання синхронного та асинхронного аналізу владно-силових відносин на глобальному та регіональному рівнях з урахуванням співмірності та розривів у безперервності цих процесів. На думку О. Янга, поняття «відповідність» і «розрив» співвідносяться тією мірою, в якій типи політичних інтересів і владних відносин є схожими чи відмінними – як між глобальним полем і різними регіональними полями, так і між самими різноманітними регіональними полями.

В рамках міжнародної системи О. Янг відзначав особливу роль політичних акторів, які присутні як на рівні всієї глобальної міжнародної системи, так і принаймні у більшості її регіональних підсистем. Таким критерієм відповідає лише статус наддержави чи провідної або домінуючої глобальної держави. До факторів, що впливають як на глобальний, так і на регіональні рівні міжнародної системи, О. Янг відносив вплив глобальних ідеологій та процесів, пов'язаних з динамікою економічного розвитку. Специфіка інтересів держав та особливості балансу / співвідношення сил, які суттєво різняться в окремих регіонах світу, обумовлює відмінність локальних характеристик регіональних підсистем міжнародних відносин. Тому, згідно міркувань О. Янга, регіональні підсистеми цілком закономірно не можуть мати повної схожості, а їх спільні риси та ознаки зумовлені проявами полярності на глобальному рівні. Своєю чергою взаємопроникнення різних політичних векторів та «полів впливу» у межах специфічних регіональних підсистем зумовлює гетерогенний характер глобальної міжнародної системи.

Подальші напрямки теоретичних пошуків

Відмова від аналітико-механістичних підходів, непридатних для пояснення організованих систем складної структури, порушила низку епістемологічних проблем, пов'язаних зі способами формування наукового знання. В сенсі побудови теорії міжнародних відносин це стосувалося розробки та апробації наукових методів.

На відміну від традиційного реалізму, який мав виразний прикладний ухил (у сенсі моделювання національно орієнтованої політичної практики, яка має

забезпечувати вигідні стратегічні рішення та ефективну тактичну поведінку), неореалізм виявив епістемологічне зближення з позитивізмом, ставши на позицію нейтрального стороннього спостерігача, який вивчає події та процеси в об'єктивному світі та узагальнює їх у формі типологічних схем і моделей.

Принципові розбіжності спочатку між реалістами та ідеалістами, а згодом – тривалий спір між неореалістами та неолібералами продовжила суперечка між прибічниками системно-наукових підходів та адептами традиційно-історичних, історико-цивілізаційних та постмодерністських пояснювальних теорій.

Першим закидали надмірні претензії на «раціональність» та «об'єктивність», які не враховували фактори невизначеності і непередбачуваності. Інші спробували посилити свою аргументацію посиланнями на багатоманітність реалій сучасного світу, які потребують специфічного тлумачення. Що стосується постмодерністських теорій, їх адепти спираються на нетрадиційні світоглядні моделі, неспівмірні з теоретичними та філософськими засадами, на яких сформувалися традиційні, домінуючі теорії міжнародних відносин [30].

Загальним наслідком такої концептуальної різноманітності стало поблажливе визнання множинності та доцільності паралельного співіснування численних теорій, побудованих на принципово несумісній методологічній основі. Співіснування таких теорій, або скоріше псевдотеорій, які іманентно не претендують на універсальність, офіційно мотивується потребою в збереженні плюралістичної інтелектуальної атмосфери, в якій може існувати свобода дискусій, критики та інновацій. Натомість на практиці нові «критичні теорії» здебільшого побудовані на пріоритеті суб'єктивних чинників самосвідомості та просуванні довільного підбору ціннісних категорій. До таких теорій належать фемінізм, постструктуралізм, критична расова теорія тощо, які обстоюють відхилення від емпіризму та часом вдаються до підміни фактів категоричними ціннісними установками.

Заперечуючи структурний підхід, обстоюючи девальвацію функцій державної влади, порушуючи ієрархію між рівнями міжнародних відносин та умовне розмежування між внутрішньою та зовнішньою політикою, такі теорії визнають множинність і суб'єктивне сприйняття станів локального і глобального просторів, що робить ілюзорною грань між об'єктивною реальністю та достовірністю її сприйняття.

Зворотною реакцією на розмивання предметного поля теорії міжнародних відносин з боку прибічників постмодернізму стало вдосконалення структурної методології та категоріального апарату, пов'язаного з механізмами самоорганізації в міжнародній системі. Вдосконалення концептуально-теоретичних і парадигмальних підходів⁶ відбувалося як у напрямі

⁶ Поняття «парадигма» застосовується автором у вузькому сенсі, як певна теоретико-методологічна модель, яка містить сукупність правил, методів, принципів і понять, які поділяються членами наукового співтовариства. В науковій літературі поняття «парадигма»

«реалістичного синтезу» (в сенсі вироблення спільних методологічних критеріїв, покликаних об'єднати різні течії та відгалуження політичного реалізму), так і в сенсі подальших спроб інтеграції політичного реалізму, неолібералізму та певних елементів конструктивізму.

Оновлення методології політичного реалізму зумовило виникнення «неокласичної» течії, до якої належать такі відомі дослідники, як Б. Бьюзен, К. Холсті, Дж. Міршаймер, С. Уолт та ін., які намагалися зробити політичний реалізм більш адаптивним до мінливих реалій кінця ХХ – початку ХХІ ст.

На думку проф. Дж.М. Галларотті (методистський Університет Уеслі, Міддлтаун, США), точності та достовірності наукового політичного аналізу має сприяти синтез різних форм методологічної інтерпретації, які роблять акцент на владно-силових, економічних та нормативно-ціннісних аспектах міжнародної взаємодії. На його думку, такий підхід дозволить поєднувати різні засоби з метою оптимізації використання сили та впливів у сучасній світовій системі. Цей підхід не відкидає важливості силового потенціалу, проте обґрунтовує його поєднання з технологічно досконалою організаційною стратегією (smart power), яка передбачає також використання засобів «м'якої сили» (soft power) [31].

Ідеї теоретичного синтезу набули поширення зокрема внаслідок критики політичного реалізму (і неореалізму) та неолібералізму, які за ступенем поширення посідають перше і друге місця в галузі дослідження міжнародних відносин. Спроби методологічного синтезу стосуються і традиційних питань взаємозв'язку між владно-силовою конфігурацією міжнародної системи та станом міжнародної безпеки. Проблематика міжнародної безпеки виявляє відмінності й між основними школами політичного реалізму, які тривалий час дискутували з питання про те, який владно-силовий потенціал повинна мати держава, аби почувати себе у безпеці, та в яких системах потенціал конфліктності є найвищим чи найнижчим [32].

Прибічники «наступального реалізму» доводили, що держави повинні постійно прагнути до посилення засобів захисту власної безпеки за рахунок нарощування сили. Натомість представники школи «оборонного реалізму» стверджували, що накопичення військової могутності приречено на невдачу, оскільки конкуренти та опоненти теж вдаватимуться до гонки озброєнь. Своєю чергою прихильники теорії гегемоністичної стабільності вважали, що

тлумачиться як прийнята певним науковим співтовариством модель постановки та розв'язання проблем, яка забезпечує існування наукової традиції. Іноді поняття парадигма використовується для позначення «дисциплінарної матриці» панівної чи домінуючої наукової теорії та набору методів дослідницької роботи, які з неї випливають, або «міждисциплінарної матриці» різного роду впорядкованих компонентів, що утворюють єдине ціле і так функціонують, забезпечуючи відносну повноту професійної комунікації та відносну однаковість наукових суджень. В умовах розмивання предметного поля теорії міжнародної політики доцільно враховувати співіснування множинних парадигмальних підходів, які можуть мати більшу чи меншу схожість або перебувати у відносинах прямої конкуренції [див.: Кун Т. Структура наукових революцій. К.: Port-Royal, 2001. С. 172-185].

накопичення можливостей однією державою може спричинити стабілізуючий вплив на міжнародну систему, оскільки спроби конкурентів наздогнати домінуючу країну виявляться марними. Однак, згідно концепції італійського дослідника Д. Ф'яменжі (Університет Болоньї), всі перелічені способи поведінки описують різні ситуації в межах континууму владно-силових можливостей.

Д. Ф'яменжі запропонував інтегровану схему владно-силових відносин і мотивацій безпекового позиціонування, аргументи якої зводяться до наступного:

- якщо держава слабка, накопичення силових можливостей сприяє збільшенню її безпеки, що на загал збігається з поглядами школи «наступального реалізму»;

- держава, яка продовжує накопичувати свої військові можливості, в кінцевому рахунку викликає реакцію балансування з боку інших держав, і це знову ставить її безпеку під загрозу, що є базовим аргументом школи «оборонного реалізму»;

- коли держава стає надто потужною, супротивники пристосовуються або «пристроюються» (bandwagon) до її домінування, і рівень безпеки цієї держави знову починає зростати (базовий аргумент теорії гегемоністичної стабільності).

Інтегрувавши перелічені підходи у формі «параболи безпеки», Д. Ф'яменжі дійшов висновку, що описані ситуації не є абсолютном. Вони по суті відображають різні стадії та форми безпекового позиціонування, які на загал визначають три опорні точки параболи, яка описує взаємозалежність і співвідношення владно-силових можливостей і стану безпеки держави в якості центру сили.

З точки зору диференціації та класифікації акторів міжнародної системи існує декілька умовно-класичних, загальноприйнятих визначень, пов'язаних насамперед з дескриптивними способами оцінки та порівняння. За ознаками економічного потенціалу та військових можливостей держави ієрархічно поділяються на великі, середні та малі. Як стверджував К. Уолтц, «великою» вважається держава, яка має переваги за показниками кількості та якості населення, території, економічних можливостей, ресурсів, військових сил, їх матеріального забезпечення, політичної стабільності та спроможності [22, р. 131].

Силові та економічні можливості надають великим державам змогу поширювати свій економічний, військовий, політичний і соціальний вплив у глобальному масштабі. Розподіл владних можливостей у міжнародній системі визначає кількість великих держав, політика яких визначає тип полярності міжнародної системи, яка може бути багатополлярною, біполлярною або однополлярною. Втім, ця елементарна класифікація доповнюється низкою додаткових чинників, які визначаються рольовими функціями, які відіграють впливові держави глобального і регіонального рівня. Окремі держави мають

суттєві переваги в різних сферах відносин. Вони можуть створювати союзи та коаліції, укладати міжнародні режими, які являють собою специфічні механізми договірних стосунків між елементами системи, та мають різні ступені впливу на визначення правил взаємодії, які поширюються на інших учасників [33]. Разом з тим у наукових колах висловлювалися зауваження, що полярність недоцільно розцінювати лише з точки зору «розподілу влади» між провідними центрами сили. Адже концепція полярності має також враховувати спроможність автономних центрів ухвалювати рішення про проведення альтернативної політики.

З приводу критеріїв стабільності / нестабільності міжнародної системи, війна вважається вужчим індикатором, ніж міжнародна криза. Виходячи з цих логічних припущень, моделі режимів безпеки виводяться шляхом дедукції – сходження від загальних теоретичних схем до конкретних станів на основі визначених конфігурацій полярності з урахуванням рівнів їхньої стабільності.

Стосовно розбіжностей у способах поведінки окремих держав, вважається, що вони найбільш властиві багатополарній міжнародній системі, зокрема в її сучасній, глобальній та мультицивілізаційній формі, яка позначена загостренням конкуренції провідних держав довкола принципів, правил і норм міжнародного порядку⁷.

Американський соціолог І. Валлерстайн пов'язував зміни у міжнародній системі насамперед з її полярністю та наявністю гегемонічної держави, яка здатна забезпечувати стабільній позитивний баланс і бути достатньо могутньою, аби «нав'язати» відповідний міжнародний порядок. До того ж «цикли гегемонії» мають набагато більшу тяглість, аніж цикли економічної кон'юнктури. Оскільки у світі, який «складається з множини так званих суверенних держав», ствердитися в ролі держави-гегемона доволі важко, за останні декілька століть це вдавалося лише трьом акторам – спочатку Об'єднаним Провінціям (Нідерландам) в середині XVII ст., згодом – Сполученому Королівству (Великій Британії) в середині XIX ст., й нарешті США в середині XX ст. [34, с. 347]. Якщо одна з великих держав набуває виняткової могутності та посідає специфічний домінуючий статус, який дозволяє їй контролювати міжнародні процеси, вона вважається наддержавою або державою-гегемоном. Дж. Міршаймер (прибічник «наступального» реалізму) описував таку ситуацію як спроможність однієї держави домінувати над іншими в межах міжнародної системи [35, р. 40].

Наміри встановлення гегемонії часто спонукали інші потужні держави до спроб збалансувати вплив держави, що набувала суттєвих силових переваг і трансформувала їх у претензії на панівний статус. Дослідники посилаються на

⁷ В широкому розумінні поняття «міжнародний порядок» означає систему норм і правил міжнародної взаємодії, яка визначає структуру міждержавних відносини і зв'язків між учасниками міжнародної системи, або сукупність принципів, які конкретизують загальноновизнані чи загальноприйнятні правила зовнішньополітичної поведінки.

численні історичні епізоди, які ілюстрували виникнення антигегемонічних, стабільних чи ситуативних альянсів, спрямованих на відвернення чи усунення домінування або гегемонії окремих держав. При цьому всесвітня історія описує відносно небагато ситуацій, які можна вважати прикладами стану абсолютної гегемонії.

Уособленням абсолютного гегемонічного стану можна вважати хіба що статус стародавнього Риму в європейсько-середземноморському просторі наприкінці періоду республіканського правління та в перші два століття існування Римської імперії. В зазначений період стародавній Рим вже не мав суттєвих конкурентів чи державно-територіально організованих супротивників, окрім держави Селевкідів та Парфії як її наступниці у Південно-Західній Азії, з якими точилися постійні війни за контроль над буферними територіями. Однак у цьому випадку йшлося насамперед про військове суперництво між країнами – лідерами різних і слабо пов'язаних одна з одною регіональних підсистем. Серед інших історичних прикладів, які ілюструють гегемонічне становище окремої держави, можна згадати хіба що нетривалий період існування імперії Карла Великого (800-814 рр.), яка отримала відчутну регіональну перевагу в Західній Європі, та домінування династії Габсбургів у Європі XVI ст.

Цікава гіпотеза належить американській дослідниці Дж.Л. Абу-Лугход (1928-2013 рр.), яка досліджувала взаємозв'язки між регіональними центрами Азії у період Середньовіччя, після монгольських завоювань XIII ст. Її головний висновок полягає в наявності сталих зв'язків між восьми економіко-цивілізаційними ареалами, серед яких найбільшу роль відігравали державно-політичні утворення Китаю, Центральної Азії, Середнього Сходу та Індії [36, р. 352-373]. На її думку, попри збереження династичних зв'язків між володіннями нащадків Чингізхана, в азійській світ-системі XIII-XIV ст. не було виразної гегемонії якогось із перелічених центрів, хоча Китай зберігав виразні переваги у рівні свого економічному розвитку.

Поширені уявлення про баланс сил як послідовну закономірність чи базову тенденцію міжнародної системи аргументовано заперечується матеріалами конкретно-історичних досліджень, згідно яких відносини балансу сил не можна вважати універсальною емпірично підтвердженою практикою.

На практиці прояв тенденції балансу сил міг призводити до різних наслідків, включаючи не тільки протидію посиленню домінуючої держави шляхом прямого поточного стримування та конкуренції впливів (*adversarial balancing*), але й спричиняти інші форми асоціативного позиціонування. До таких форм відносять пристосування окремих держав до домінуючого становища країни-лідера шляхом демонстрації підтримки та лояльності до гегемона (у формі *bandwagoning*), або створення альтернативних оборонних союзів чи коаліцій (*chain ganging*), що підвищує ймовірність міждержавного конфлікту [37].

Емпіричні спостереження та узагальнення знайшли відображення в теорії балансу загроз, яка тлумачить функціонування влади в міжнародній системі в

широкому контексті, з урахуванням географічних чинників та наявності наступальних можливостей, потенціалів і намірів. В ґрунтовній історичній праці С. Кауфмана, Р. Літла та У. Уолфорта «Баланс сил у світовій історії» (2007 р.) наведено приклади, коли баланс сил⁸ не знаходив втілення або був порушений упродовж тривалого часу. Як стверджують автори дослідження, в давній історії людства на ситуації, в яких спостерігалось втілення принципів класичного балансу сил, припадає приблизно половина історичного часу. Це не дозволяє вважати баланс сил за «трансісторичний факт», хоча й не спростовує статистичної більшості випадків різних форм балансування порівняно з іншими формами безпекової поведінки у владно-силовому контексті [38].

Після закінчення Другої світової війни більшість дослідників у галузі міжнародних відносин визначали роль США як держави-гегемона або лідера, хоча обидва ці поняття мають далеко нерівноцінне значення. В умовах біполярності домінування США було найбільш відчутним у західній підсистемі, в якій потенціал і вплив США виконували системоутворюючу функцію. Гегемонія США не поширювалася на радянську сферу впливу, а зони зіткнення інтересів наддержав ставали ареною локальних війн та внутрішніх конфліктів. При цьому значна частина дослідників, включаючи окремих представників політичного реалізму, не вважали гегемонію США повною й беззастережною.

Під час еволюції біполярної системи спостерігалася корекція системних чинників, яка мала відносно уповільнений та до певної міри еволюційний характер. Наприкінці 1940-х рр. міжнародна система тяжіла до жорсткої, «директивної» біполярної моделі, ознаками якої були концентрація збройних сил у Європі, гонка ядерних озброєнь, запекла ідеологічна конфронтація та масштабні регіональні війни, найбільш яскравим прикладом яких була війна у Кореї (1950–1953 рр.). Альтернативна тенденція, яка дістала втілення в спробах розрядки міжнародної напруженості, полягала в послабленні загрози військового зіткнення між ворогуючими союзами.

В перебігу суперництва між США та СРСР, у разі небезпеки «проникнення опонента» до традиційної сфери впливу однієї з наддержав, реакція іншої мала зазвичай безкомпромісний характер, про що свідчили інтервенції СРСР в Угорщині та Чехословаччині та США в Домініканській Республіці, Гренаді та інших подібних ситуаціях. Однак з середини 1960-х рр., під впливом деколонізації та ослаблення гегемонії США та СРСР біполярна система еволюціонувала в бік більшої структурної децентралізації. Підтвердженням

⁸ У найбільш загальному вигляді баланс сил (англ. – balance of power) означає розподіл влади та впливу між центрами сили – провідними державами, які відіграють роль полюсів міжнародної системи. Основна функція балансу сил полягає у відверненні чи ослабленні домінування гегемонічної держави чи групи держав. Реалізація цієї функції має відмінності у різних міжнародних системах – однополярній, біполярній та багатополлярній. За змістом використання поняття баланс сил відміне від поняття рівноваги (equilibrium), яким позначається стійкий стан системи, в якій структурні зміни, що відбуваються, не перевищують поріг незворотності.

цього вважається набуття КНР (з початку 1960-х рр.) та Францією (з середини 1960-х рр.) ролі автономних центрів сили [39].

Напередодні й під час системної кризи 1989-1991 рр. оцінки проблеми полярності в міжнародних відносинах пов'язувалися з припущенням, що міжнародна система еволюціонуватиме в бік багатополюсної (поліцентричної) моделі, яка розглядалася як найбільш природна форма самоорганізації. Такі очікування стосувалися розвитку відносин і форм балансу між державами на різних територіально-географічних рівнях, корекції ролі міждержавних союзів, перспектив і способів врегулювання низки регіональних і локальних конфліктів [28; 40].

На практиці встановлення однополярної гегемонії США після розпаду СРСР стало прямим наслідком фактичної перемоги Заходу в «холодній війні». Завершення біполярного суперництва означало й цілком очікуване згортання глобального політико-ідеологічного конфлікту. При цьому силовий важіль залишався провідним компонентом у політиці США – як на глобальному системному рівні, так в регіональних конфігураціях, і був неодноразово застосований у військових операціях у Панамі, в Перській затоці, Сомалі, на Балканах, в Афганістані, Іраку, Лівії, Сирії, на Філіппінах, у Пакистані, Колумбії, Ємені, Гаїті та ін.

Водночас слід зазначити, що міжнародна система і в умовах відносного балансу сил, і, тим більше, за виразної гегемонії провідної держави, залишалася несиметричною й до певної міри асинхронною. Розпад СРСР супроводжувався стрімким економічним ослабленням Росії. Натомість економічна вага ЄС і Японії, політична консолідація в рамках європейського інтеграційного проекту, а також швидке економічне зростання Китаю на початку ХХІ ст. неминуче порушували питання про їх спроможність опанувати роль і набути статусних ознак окремих центрів сили.

Оцінюючи розбалансування та дифузії глобальної гегемонії США внаслідок економічної кризи 2008-2009 рр., Дж. Най – прибічник школи неолібералізму, порівнював структуру міжнародної системи з трьохвимірною шахівницею. За його оцінками, на її верхньому рівні (військова могутність) США зберігатимуть відчутне однополярне домінування, яке навряд чи зміниться в осяжній перспективі. Середній рівень (економічний потенціал) нагадує багатополлярну композицію, яку формують істотна економічна вага низки провідних суб'єктів (США, ЄС, Китаю, Японії), а також перспективи економічного зростання решти впливових держав. Натомість слабо структурований нижній рівень не піддається чіткому визначенню в термінах однополярність, багатополлярність чи гегемонія через розосередженість влади в сфері транснаціональної взаємодії різних суб'єктів державного та недержавного походження, включаючи політичні, фінансові, економічні та інші структури, зокрема агентів недержавного походження [41].

Дж. Най вважав небажаним перехід США до більш закритого режиму в сфері міжнародних економічних відносин та міграційних процесів, оскільки це сприяло б втраті впливу поза межами північноатлантичного регіону. На його думку, з усіх потенційно можливих сценаріїв майбутньої ролі США на близьку перспективу найбільш реалістичним виглядав сценарій «офшорного балансування» за умов збереження домінуючого впливу в окремих принципово важливих зонах.

Заперечуючи неоконсерваторам, які переконували у довготривалій міцності гегемонії США, представник школи політичного реалізму Дж. Міршаймер також висловлював сумнів, що США зможуть утримувати рівномірне глобальне домінування. На його думку, цьому перешкоджатимуть процеси горизонтальної взаємодії між державами, які потребують іноземних інвестицій, залежать від постачання ресурсів з інших країн та міжнародної торгівлі. Усе це має стимулювати ефект економічної взаємозалежності. Відтак, зазначав Дж. Міршаймер, в умовах глобалізації силовий потенціал провідних держав поступово втрачатиме свій «ізолюваний» характер [35]. Своєю чергою обґрунтування американського лідерства спиралося на ідеї, запозичені у теоретиків конструктивізму, глобального управління, світового суспільства і т.п., які обстоювали використання інструментів цілеспрямованого впливу на інші країни з метою контролю їх зовнішньополітичного позиціонування.

Наслідком фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. стало посилення диспропорцій економічного розвитку, розбіжностей у способах формування капіталу, конкуренції за ресурси та регулювання умов міжнародної торгівлі. Ці чинники супроводжувалися загостренням політичних протиріч та відновленням відкритого суперництва між провідними державами. Однак така констатація не давала відповіді на питання про подальшу еволюцію міжнародної системи, включаючи прогнозування станів і тенденцій у відносинах між провідними державами, конфліктності на глобальному та регіональних рівнях, як і стану міжнародної безпеки загалом. Схожа ситуація вже мала місце на межі 1990-х рр., коли основні макронаукові підходи у сфері міжнародних відносин (поведінковий, структурний та еволюційний) виявили неспроможність передбачити обставини та наслідки закінчення «холодної війни» [42, р. 53].

Складність довгострокового прогнозування майбутнього перебігу міжнародних процесів здебільшого пояснюють анархічною природою міжнародних відносин та обмеженістю наявного науково-аналітичного апарату. Спроби виводити закономірності глобального розвитку з перспектив двосторонньої взаємодії окремих акторів, будь то США і КНР, США і ЄС, США і Росія, США та Індія, або ЄС – КНР, ЄС – Росія, ЄС – Індія, КНР – Індія тощо, не враховують їх спільної перехресної взаємодії та здатності чи нездатності міжнародної системи виконувати роль матриці, яка дає змогу корегувати та гармонізувати індивідуальні наміри та амбіції окремих урядів.

В цьому сенсі системний аналіз має враховувати велику кількість незалежних і залежних перемінних факторів із похибкою на суб'єктивні обставини, зумовлені змінами у політичних системах окремих країн, позицією їх урядів і державних лідерів, а також ступенем раціональності і передбачуваності їх зовнішньополітичних заходів.

Аналітичні завдання мають вирішуватися шляхом поєднання різних інструментів – побудови еволюційної моделі міжнародної системи з урахуванням її полярності, використання лінійних прогнозів економічного та соціального розвитку та виявлення протиріч між співвідношенням сил на глобальному рівні міжнародної системи та станом відносин на її регіональних і локальних рівнях.

Останнє зауваження безпосередньо стосується перебігу російсько-української війни 2022-2023 рр., у якій міжрівневі (system-level) системні розбіжності, тобто розбіжності між глобальним рівнем міжнародної системи і рівнем міждержавних відносин між окремими країнами-учасницями, можуть відігравати важливу чи навіть вирішальну роль. Напередодні повномасштабного вторгнення російських військ на територію України, у грудні 2021 р. В. Путін вимагав від США і НАТО підписати два документи – договір та угоду, які передбачали категоричну відмову від розширення альянсу і повний демонтаж військової інфраструктури в Центральній та Східній Європі, створеної після 1997 р. [43; 44].

Найбільш сенсаційний характер мала ст. 4 проекту Угоди про заходи забезпечення безпеки Російської Федерації та держав-членів Організації Північноатлантичного договору від 15 грудня 2021 р. У ній йшлося про те, що Росія і держави-члени НАТО, які мали цей статус «станом на 27 травня 1997 р., ... не розміщують свої збройні сили та озброєння на території всіх інших держав Європи на додаток до тих сил, які було розміщено на цій території станом на 27 травня 1997 р.» [44]. Також відзначалося, що «за виняткових обставин, у разі виникнення ситуацій, пов'язаних з необхідністю нейтралізації загрози безпеці одного або декількох учасників, такі розміщення можуть здійснюватися за згоди всіх учасників» запропонованої угоди – включаючи Росію та членів НАТО.

Прикметно, що В. Путін спочатку висунув претензії до США і НАТО, ультимативно вимагаючи визнати за Росією блокуючий пакет у вирішенні проблем безпеки в Європі та євроатлантичному просторі. Отримавши відмову, В. Путін ухвалив наказ про повномасштабне вторгнення в Україну, яку він вважав найслабшою ланкою західної сфери впливу та країною, що не могла розраховувати на атлантичні гарантії безпеки. До того ж, вимога до НАТО виключити будь-яку можливість приєднання України до альянсу, підкріплювалася таємною домовленістю директора ЦРУ У. Бернса з В. Путіним, яку узгоджено під час приїзду У. Бернса до Москви 2-3 листопада 2021 р. 5 липня 2023 р. журнал Newsweek опублікував статтю У. Аркіна «Сліпа

зона ЦРУ в російсько-українській війні», в якій було роз'яснено деталі цих домовленостей, названих «правилами дорожнього руху» [45].

Зазначені домовленості по-суті стосувалися меж і способів поведінки РФ та США у разі російського вторгнення в Україну. Адміністрація Дж. Байдена пообіцяла, що США не будуть брати безпосередню участь у цій війні й не домагатимуться зміни вданого режиму в Москві. Як стверджують коментатори, узгоджені правила враховували можливість захоплення Києва російськими військами. За інших обставин, навіщо б в адміністрації США могла б виникнути потреба заздалегідь евакуювати своє посольство не тільки з Києва, але й за межі країни перебування. Натомість В. Путін обіцяв обмежити свій напад суто територією України, не зачіпати території інших країн та «діяти відповідно до негласних, але добре зрозумілих» принципів секретних операцій. Останнє передбачало й відмову від замахів на керівництво або дипломатів обох сторін, між якими була укладена зазначена домовленість [45]. Коли розрахунок Кремля здобути легку перемогу в Україні розвіявся, адміністрації Дж. Байдена довелося швидко переглядати свої підходи. До літа 2022 р. стало зрозумілим, що війна в Україні набула довготривалого й виснажливого характеру. Тому адміністрація США була вимушена перейти від суто символічного розгортання військ у Європі до надання Україні зброї для підтримки її обороноздатності. Утім, американське керівництво повільно й неохоче погоджувалося постачати сучасну й далекобійну зброю, яка теоретично могла б рішуче змінити хід бойових дій на користь України й безпосередньо загрожувати російській території.

Адміністрація Дж. Байдена тиснула на українське керівництво, забороняючи використовувати американську зброю для нападу на Росію, а також на уряди інших країн-членів НАТО, включаючи Велику Британію та Польщу, які були готові давати Києву суттєво більшу військову допомогу [46].

Можна висловити обґрунтоване припущення, що в разі застосування з боку США активного стримування у формі жорсткого заперечення очікуваної російської агресії, а також категорично висловленої публічної відмови від суттєвих поступок на користь Москви у питаннях європейської безпеки, цілком вірогідно, що війни можна було б уникнути. Утім, принципово відмовляючись обговорювати з РФ відмову від подальшого розширення НАТО, більшість країн альянсу не мала наміру надавати Києву будь-які чіткі зобов'язання, – як щодо гарантій безпеки, так і з приводу термінів можливого членства в альянсі.

Зі свого боку, здійснивши збройний напад на Україну і отримавши від політичного керівництва США запевнення в локалізації цього конфлікту, В. Путін відверто натякав, що Росія веде війну не з Україною, а з НАТО. На розширеному засіданні колегії Міноборони РФ 21 грудня 2022 р. він стверджував, що метою Заходу є дезінтеграція Росії, проти якої «активно використовується військовий потенціал та можливості практично всіх основних країн НАТО». Путін назвав протистояння з НАТО неминучим і вкотре

повторив загрозу використання ядерної тріади як «головної гарантії збереження суверенітету та територіальної цілісності» РФ. Війну в Україні Путін назвав «результатом політики інших країн, третіх країн, які завжди цього прагнули – до дезінтеграції російського світу» [47].

З точки зору системних факторів, російсько-українська війна стала важливим засобом тиску РФ на США і країни ЄС з метою розхитування стабільності їх політичних систем і руйнування підтримуваного ними ліберального міжнародного порядку. Перебіг подій під час війни, поряд із загостренням конфліктних ситуацій в інших регіонах (Закавказзя, Близький Схід, Корейський півострів), сприяв ослабленню позицій США через ланку локальних незворотних змін, які руйнували імідж і підривали вплив домінуючої держави після некерованого відступу з Афганістану й заохочували опонентів США до більш зухвалого наступу в стратегічно важливих регіонах.

В цьому ракурсі російсько-українська війна стала виразним симптомом розпаду однополярного світу. Українські експерти з Асоціації професійних політичних консультантів вважають її «першою регіональною війною, завдяки якій визначилися кандидати на роль нових гегемонів», і «точкою перетину інтересів великих гравців». На їх думку, для Росії та Західного світу принципово важливо довести один одному не стільки «право на володіння» Україною, скільки продемонструвати свої претензії та можливості їх реалізації [48, с. 13]. Адже для Заходу Україна мала цінність насамперед «як тригер по відношенню до Росії. Україна мала провокувати Росію на дії, які дозволили б нейтралізувати та послабити Росію. Україна з цією роллю справлялася і за таких умов війна була неминуча». 24 лютого 2022 р. розпочалася війна, «яка стала викликом не лише для України, а й західного світу». Однак «Захід цей виклик не прийняв, обмежившись моральною, технічною, фінансовою та консультативною допомогою» [48, с. 69].

Військова та фінансова допомога забезпечила можливість відсічі наступу російських військ, однак була недостатня для визволення всіх окупованих територій України у кордонах 1991 р. [49]. В листопаді 2021 р. голова Комітету начальників штабів збройних сил США, генерал М. Міллі публічно визнав, що США більше не мають монополії на визначення політичного порядку денного для всього світу. За словами М. Міллі, на глобальному рівні присутні як мінімум три полюси впливу – США, Китай та Росія. Свою заявку на участь в умовному «клубі гегемонів» готова подати й Велика Британія. Різною мірою схожі наміри позначають Франція, Туреччина, Індія, Бразилія. Зі свого боку адміністрація Дж. Байдена прямо називає своїми супротивниками Китай – як головного економічного конкурента панівному становищу США, та Росію – як пряму політичну та військову загрозу в Європі та євроатлантичному регіоні.

В рамках середньострокової перспективи роль основного протиріччя міжнародної системи набули розбіжності в американсько-китайських відносинах, включаючи динаміку та співвідношення їх економічних

потенціалів, стан військових сил, рівень конфліктності політичних рішень, розбіжність торговельних інтересів та перспективи розв'язання проблеми Тайваню.

Системні зміни та прогнозні очікування

Після Другої світової війни міжнародна система пройшла декілька послідовних фаз, проілюстрованих поточним масивом емпіричних даних та відображених у численних документальних джерелах. Оцінки та спостереження науковців-міжнародників, сучасників подій другої половини ХХ ст., дали поштовх спробам виявлення закономірностей, які обумовлюють зміну станів та модальностей міжнародних відносин як сукупної взаємодії держав та міжнародних інституцій.

Дослідження перебігу міжнародних відносин та виявлення низки етапів, позначених змінами у співвідношенні сил, ролі основних центрів сили та позиціонуванні провідних держав, неминуче ставили питання про фактори, які визначають темпи та спрямування міжнародних політичних процесів, або, інакше кажучи, виявляють їх еволюційну природу. В цьому сенсі важливо зауважити, що упродовж усього періоду після 1945 р. міжнародна система уникала «системних розривів» на кшталт глобальних воєнних криз у формі світових війн.

Під час послідовної зміни станів міжнародної системи, яка почалася у 1945-1947 рр., міжнародна система декілька разів змінювала свою конфігурацію. Нетривалий перехідний період 1945-1947/1948 рр., позначений визріванням протиріч між провідними країнами колишньої антигітлерівської коаліції, завершився встановленням біполярної системи. Її ознакою був режим паралельної гегемонії США та СРСР у зонах їх геополітичного контролю. Через понад 40 років розпад СРСР завершив біполярну добу і став передумовою чергової суттєвої корекції полярності у рамках міжнародної системи. Закінчення «холодної війни» означало й усунення глобального конфлікту альтернативних суспільних систем, який забезпечував ідеологічне забарвлення американсько-радянського суперництва [50].

Після кризи біполярної моделі (1989-1991 рр.) системні зміни продовжувалися у вигляді послідовної низки відносно нетривалих етапів:

- переходу від біполярної до однополярного світоустрою (1991-1994 рр.);
- періоду однополярного глобального домінування США (1994/1995-2008/2009 рр.);
- переходу від однополярної до багатополарної моделі міжнародної системи, який почався в умовах і за підсумками глобальної фінансової кризи 2008/2009 рр. [51; 52].

Головною ознакою першого з цих етапів – «міжсистемного переходу» 1991-1994 рр., стало переформатування відносин усередині західних альянсів, проголошення стратегії розширення НАТО і ЄС та ухвалення рішення про силове втручання НАТО в охопленій кризою та міжусобними війнами

колишній Югославії. Короткий період міжсистемного переходу завершився встановленням нової моделі, побудованої на основі гегемонії США.

Період 1994/1995-2008/2009 рр. можна охарактеризувати як відносно нетривалий за часом історичний «момент» існування однополярної міжнародної системи, яка мала дифузний характер, тобто характеризувалася нерівномірністю впливу і контролю колективного Заходу у різних регіонах світу.

Суть феномену однополярної системи полягала у домінуванні США та їх союзників – умовного західного «системного ядра», при переважній військово-політичній та економічній гегемонії США. В міжнародних відносинах відбулося встановлення нової ієрархії, в якій США зайняли роль провідної держави. США мали міцні союзницькі відносини з партнерами в рамках групи «Великої сімки», використовували своє лідерство у НАТО, зберегли систему союзів у Східній Азії та масштабну мережу закордонних військових баз [53].

Сприяючи поширенню впливу США та мережі міжнародних структур, створених країнами Заходу, глобалізація стимулювала економічну відкритість і лібералізацію владних режимів багатьох країн. Своєю чергою низка провідних держав компенсувала ослаблення адміністративного контролю над суспільством і бізнесом іншими засобами, такими як регламентація правил торгівлі та фінансового обігу, використання потенціалу емісійних центрів резервних світових валют, впровадження нетарифних форм регулювання торговельних режимів, електронний контроль за суспільствами та навіть стеження за урядовими колами інших держав.

Глобальна економічна криза 2008-2009 рр. прискорила дрейф до багатополусної (або поліцентричної) моделі міжнародних відносин. Зберігаючи свої провідні позиції, США почали поступово втрачати статус держави, зданої забезпечувати одноосібну гегемонію. Давалося взнаки бюджетне перенапруження, обумовлене тривалими воєнними операціями в Афганістані та Іраку. Намітилася зміна суспільних настроїв щодо масштабної закордонної військової присутності. Нерішуче реагування на російсько-грузинську війну 2008 р. поставило під сумнів готовність США продовжувати стратегію силового стримування Росії. Не наважившись протидіяти відновленню російського ревізіонізму, адміністрація Б. Обама виявила схильність до поступок Москві й запропонувала «перезавантаження» двосторонніх відносин.

В сенсі передбачення темпів і характеру майбутніх структурних трансформацій прогнози, пов'язані з корекцією міжнародної системи, спиралися на різні орієнтири. В 2008-2009 рр. в американських прогностичних розробках домінували припущення, що тривалість змін охоплюватиме період не менше двох десятиліть. Як зазначав К. Лейн (Техаський університет А&М), впродовж цього періоду має з'ясуватися, чи залишиться міжнародна система однополярною, або ж вона трансформуватиметься у бік мультиполярності [54].

За адміністрації Б. Обама очікування переходу до багатополярності набуло характеру консенсус-прогнозу, помірковано визнаного, поміж іншим, у футуристичних доповідях Національної розвідувальної ради США. Утім, темпи змін у міжнародній системі виявилися більш стрімкими, зокрема й внаслідок впливу, який мала російська агресія проти України.

Головними симптомами нової багатополярності стали розхитування ліберального міжнародного порядку, криза міжнародного права, згортання режиму контролю над озброєннями, припинення діалогу з питань стратегічної стабільності, активізація регіональних війн та конфліктів. У своєму виступі в Школі перспективних міжнародних досліджень ім. Джонса Хопкінса держсекретар США Е. Блінкен (13 вересня 2023 р.) констатував, що агресивна війна Росії в Україні продемонструвала найбезпосереднішу і найгострішу загрозу міжнародному порядку, закріпленому в Статуті ООН, та його основним принципам – суверенітету, територіальній цілісності та незалежності країн сучасного світу. Адже міжнародний порядок, який вдавалося підтримувати після закінчення «холодної війни», можна вважати остаточно зруйнованим: «Те, що ми переживаємо зараз, – більше, ніж просто випробування порядку після «холодної війни». Це його кінець. Десятиліття відносної геополітичної стабільності поступилися місцем загостренню конкуренції з авторитарними, ревізіоністськими державами» [55].

Напруженість у відносинах між провідними державами призводить до загострення конфліктності у площині міжнародної взаємодії. Конфронтаційні тенденції виявляються у формі посилення конкуренції за ресурси, впровадження обмежень на поширення нових технологій, застосування методів гібридної війни, які усувають межу між війною та миром. Повернення відкритого суперництва між провідними державами пов'язано з відновленням реваншизму, висуненням територіальних претензій, масштабним застосування ворожих практик цілеспрямованого дестабілізуючого впливу на окремі країни та регіональні процеси [56].

Більшість лінійних прогнозів щодо еволюції міжнародної системи апелюють до двох можливих сценаріїв – продовження дрейфу в бік багатополярної моделі, або встановлення нової біполярності на базі загострення протиріч у купі зі спробами визначення правил конкурентного співіснування між США та Китаєм. З огляду на активізацію міжнародних протиріч і суперництва, збурених початком повномасштабної фази російсько-української війни 2022-2023 рр., перехідний етап від однополярної гегемонії до поліцентричної моделі міжнародної системи можна вважати загалом майже завершеним. Утім, розстановка сил у сучасному світі залишається вочевидь асиметричною.

З огляду на сучасні тенденції США та їх союзники зберігають низку економічних і стратегічних переваг, що не дає підстав прогнозувати занепад їхнього впливу. Позиція США навряд чи дозволить іншим провідним країнам перехопити першість у таких сферах, як сукупна військова міць, вплив на

світову фінансову систему, науково-технологічні інновації, військові та інформаційні технології, космічні програми, кібернетична безпека тощо. Комбіноване застосування США стратегії глобального «офшорного балансування» у поєднанні з мережею регіональних військово-політичних союзів обумовлює спроможність застосовувати багатоцільове стримування та регулювати баланс сил у важливих регіонах, що скорочує темпи і можливості переформатування відносин між основними полюсами міжнародної системи [57].

Такі міркування скеровують увагу на потенційних передумовах корекції полярності у рамках міжнародної системи. Враховуючи асиметрію потенціалів провідних держав системну полярність навряд чи доцільно зводити до явища наскрізної безпекової та суспільно-політичної поляризації, ознаками якої за біполярного суперництва між США та СРСР були укладення центросилових союзів і трафаретна поляризація політичних систем країн, що розвиваються, в яких зазвичай виникали та діяли альтернативні політичні угруповання, зорієнтовані на домінуючі держави.

Попри домінуючий статус, співвідношення потенціалів та значну частку США і КНР у світовому ВВП, їх міжнародній вплив характеризує значна асиметрія. США виступають в ролі формального лідера євроатлантичної спільноти та стрижня системи союзів в Азії та АТР. Зі свого боку Китай офіційно дотримується позаблокового курсу, виявляє обережність щодо набуття зовнішніх союзницьких зобов'язань й буде свої зв'язки на основі системи партнерств різного статусу і функціонального призначення [58; 59].

Така специфіка дозволяє зробити припущення, що у середньотерміновій перспективі структуру міжнародної системи визначатиме модель асиметричної та слабо структурованої мультиполярності. Якщо керівні кола США не вдаватимуться до якогось новітнього різновиду ізоляціонізму, Америка впродовж тривалого часу зберігатиме роль лідера в рамках євроатлантичного співтовариства та радіальної системи союзів у просторі АТР. Утім, статус і роль США чималою мірою залежать від внутрішньополітичного консенсусу. З-поміж зовнішньополітичних орієнтирів адміністрації Дж. Байдена (згуртування НАТО, перетворення системи союзів в АТР на багатосторонню структуру та створення глобальної асоціації демократій) лише план розбудови союзів в Індо-Тихоокеанському просторі не суперечить стратегії колишнього президента США Д. Трампа, який зневажливо ставився до традиції союзницьких відносин в рамках НАТО й вимагав, аби союзники США в Європі та Азії повною мірою перебрали на себе фінансові витрати, пов'язані з забезпеченням і захистом їхньої безпеки.

З-поміж ознак та передумов, на які посилаються прибічники прогнозів, що міжнародна система тяжіє до біполярної моделі, доцільно виокремити наступні:

- посилення Китаю, який США визнають ключовим геополітичним суперником та звинувачують у підтримці авторитарних режимів;

- скорочення впливу Заходу всередині групи найбільших країн світу, представлених у форматі G20;
- «зростання амбіцій країн Глобального Півдня та пошук ними елементів довгострокової стратегії в умовах кризи архітектури міжнародної безпеки»;
- схильність країн Глобального Півдня розглядати російсько-українську війну як шанс змінити правила гри у сфері міжнародної торгівлі, світових фінансів та загалом «перебудови світової економіки з метою забезпечення країнам, що розвиваються, більш привабливих умов глобального обміну»;
- невизнання країнами Глобального Півдня російського ревізіонізму як загрози міжнародному порядку;
- прискорення формування незахідних багатосторонніх структур на кшталт ШОС і БРІКС, які все більше нагадують «коаліційні об'єднання держав Глобального Півдня»;
- російсько-українська війна посилює прагнення країн Глобального Півдня збільшити стійкість до західних санкцій в контексті безпекових наслідків торговельних війн;
- скорочення розриву між США (старим гегемоном) та Китаєм (новим претендентом на гегемонію), що призводить до загальної дестабілізації у глобальному масштабі – девальвації старих правил гри, активізації регіональних конфліктів і т.п.;
- між США та КНР розгортається боротьба за союзників, яка «вже стала не тільки конкуренцією геополітичних стратегій, але й протистоянням ідеологій і бачень майбутнього» [60].

На думку скептиків, вірогідність встановлення нової біполярної системи видається сумнівною насамперед через порівняну слабкість ідеологічних стимулів. У другій половині ХХ ст. біполярна модель відносин виникла в ідеологічно поляризованому світі. Нечіткість ідеологічних градацій у реаліях ХХІ ст. скоріше призводить до посилення ролі індивідуальних інтересів держав різного рангу в дусі класичного політичного реалізму. Висловлюються сумніви, що геополітичні суперечності між США та КНР здатні вилитися у потужний конфлікт ідеологій. Адже без чіткого ідеологічного розмежування навряд чи можуть виникнути умови для альтернативної мобілізації держав світу в форматі двох протилежних таборів попри той неспростовний факт, що США та Китай мають відмінні політичні системи й багато в чому керуються різними ціннісними орієнтирами.

Хоча у 2020 р. М. Помпео – держсекретар США в адміністрації Д. Трампа – закликав американських союзників і партнерів об'єднатися задля стримування КНР, ця ініціатива не дістала активної підтримки. З різних причин, включаючи небажання конфронтації з боку керівництва КНР, рівень гостроти американсько-китайських протиріч навряд чи досягне такої ж інтенсивності, як в епоху «холодної війни». Хоча політична еліта США апелює до унікальної ролі Америки як лідера вільного світу, позиціонування КНР зорієнтовано не

стільки на здобуття переваг в ідеологічному змаганні, скільки на збереження ефективності своєї моделі розвитку. Своєю чергою китайські владні установи ніколи офіційно не схвалювали концепцію біполярності у відносинах зі США. Принаймні офіційна позиція КНР розглядає обидві можливі опції – і так звану ідею «спільного управління», колись запропоновану адміністрацією Б. Обама у форматі G2, і біполярну конфронтацію між Китаєм і США, щодо якої Пекін застерігають у Вашингтоні, як такі, що не узгоджуються з політичною філософією та дипломатією КНР. Як стверджують сучасні китайські науковці, у зовнішній політиці КНР основний акцент ставиться на розбудові стійких відносин з іншими країнами на засадах багатосторонності, яка «орієнтується на розвиток рівноправних зв'язків з іншими державами». Як тактика практичної дипломатії багатосторонність «не пов'язана з конкретною міжнародною структурою і виходить за рамки пов'язаних з нею обмежень». Водночас багатосторонність «не суперечить статусу Китаю як одного з імовірних полюсів біполярного світу» [61].

З точки зору зовнішньополітичної концепції КНР, міжнародна структура спирається на матеріальні, кількісні показники, які відображають реальну асиметрію потенціалів міжнародних суб'єктів. Якщо якісь два актори мають матеріальні ресурси, які набагато перевищують ресурси інших, таку систему можна вважати біполярною. Але використання цього поняття автоматично не означає, що воно підлягає жорсткому політичному тлумаченню у вимірах конфронтації або співпраці. Натомість політична природа відносин між державами-лідерами по суті визначається «рішеннями двох даних “полюсів”, які можуть або дотримуватися ідеї рівноправного співробітництва, або проводити політику конкуренції та конфронтації» [61].

Наразі обидва потенційно можливі сценарії відносин між США та КНР, які значною мірою визначатимуть стан і перспективи глобального розвитку, зберігають свою актуальність. В цьому сенсі доцільно враховувати, що двосторонні відносини між провідними державами визначаються не тільки структурними та політичними, але й економічними (способи формування капіталу) та ціннісними факторами, які відіграють важливу роль, часом створюючи підґрунтя для гострих суперечностей. Вбачаючи загрозу в проголошенні «безмежного партнерства» між КНР та Росією, адміністрація США звинувачує китайське керівництво у просуванні власної форми міжнародного порядку (“new international order”), яка суперечить критеріям ліберальної демократії та зорієнтована на здобуття підтримки з боку авторитарних режимів [55].

Довгостроковий політичний виклик з боку КНР сприймається у США як змагання в сфері економіки, розбіжності між різними моделями розвитку, способами суспільного життя та зовнішнього впливу, які об'єктивно спонукають до конкуренції між ліберальною демократією та її неліберальними альтернативами. В цьому сенсі структурна біполярність може набути

політичного виміру та конфронтаційного характеру насамперед через протилежність ціннісних критеріїв та змістовну тотожність цілей КНР та Росії у міжнародній політиці.

В широкому міжнародному контексті перспектива глибокої поляризації світу між конкуруючими державами-лідерами видається малоімовірною внаслідок специфічних уподобань і форм позиціонування багатьох держав Глобального Півдня та відмінностей у зовнішньополітичних уподобаннях низки інших країн, зокрема у Європі та на пострадянському просторі. З огляду на наявні тенденції багатосторонньої взаємодії, більшість країн поза межами «колективного Заходу» виявляють схильність до балансування між полюсами впливу та формування асиметричних коаліцій та ситуативних і нетривких угод за інтересами. На думку Чжао Хуашена (Інститут міжнародних досліджень Фуданьського університету), попри прояв певних ознак нової форми біполярності в глобальному стратегічному балансі та світовій економіці, «фундаментальний рівень становить багатополлярність, котра й задає тон усій структурі в цілому» [62].

Зі свого боку, суперечливість зовнішньополітичного реагування адміністрації Дж. Байдена на війну в Україні та низку кризових явищ в інших регіонах, насамперед на Близькому Сході, пояснюється спробами врахування суперечливих і вкрай важко співмірюваних паралельних інтересів. Позиція США пояснюється переконанням у необхідності суворого дозування масштабів надання воєнної допомоги Україні, перешкоджанні розповззанню конфлікту між Ізраїлем та палестинськими військовими угрупованням на інші країни Близького Сходу та синхронному, хоча й різновекторному подвійному стримуванні КНР та Росії.

Серед різних наукових концепцій, пов'язаних з прогнозуванням еволюції міжнародної системи, доцільно відзначити модель лінійного прогнозування (на основі порівняння темпів економічного зростання), а також низку теорій, які спираються на циклічність глобального розвитку, включно з чергуванням циклів глобальної гегемонії, зумовлених піднесенням та домінуючим становищем окремих держав. Як зазначалося у колективному дослідженні Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України «Цивілізаційна структура сучасного світу», еволюція міжнародних систем означає послідовні переходи від одного стану до іншого. В межах цих станів, «на кожному конкретному відрізку часу міжнародна система характеризується тим чи іншим порядком взаємовідносин між державами, їх орієнтаціями, сферами впливу тощо. Серед усіх станів, властивих міжнародній системі, можна виділити статичний, трансформаційний і турбулентний» [63, с. 230].

Оцінка станів міжнародної системи визначається з урахуванням або на основі динамічної рівноваги та дисбалансу потенціалів (могутності) між центрами сили. При цьому, «темпи зміни співвідношення могутності “полюсів” системи не мають тісної прив'язки до тих чи інших рівномірних часових

періодів. Будь-яка держава світу перманентно акумулює силу, але через різну швидкість цього процесу рівень могутності найпотужніших із них неоднаковий. Ті держави, які швидше досягають значно більшої, ніж інші, могутності, висуваються на найвищі рівні ієрархії та домінують над іншими» [63, с. 230].

Еволюція міжнародних систем вважається логічно обумовленою, закономірною, хоча «кожній системі притаманні певні особливості». Це обумовлює різницю в темпах еволюційних змін та часом їхню несхожість, пов'язану з рівнем конфліктності та співвідношенням між конфронтацією та співробітництвом.

З точки зору виявлення закономірностей часом легше пояснити специфіку конкретних міжнародних процесів, аніж те, чому типологічно схожі процеси можуть призводити до нетотожних результатів. Інакше кажучи, структура та ієрархія кожної з історично описаних міжнародних систем є специфічною та індивідуальною, хоча ці системи та їх еволюцію можна порівнювати за допомогою структурних та динамічних критеріїв. Згідно доволі поширених у минулому «організмичних» уявлень, «кожна система порівнянна з іншими системами через те, що їм властива хвильова динаміка, що характеризується виникненням, розквітом, занепадом, смертю чи трансформацією» [63, с. 231].

Утім, емпіричний досвід згаданих вище перехідних станів міжнародної системи, які відбувалися з кінця 1980-х рр., свідчив про поступовість та уповільненість структурних змін. Домінуюче становище США в період після 1945 р., спочатку в рамках західної підсистеми, а з 1991 р. – і в глобальних масштабах, суттєво позначалося на балансі сил, корекції співвідношення силових потенціалів провідних держав і системній полярності. Глобалізація сприяла вільному обігу капіталу та інтернаціоналізації економічних режимів. Результатом цих процесів став ефект складної економічної взаємозалежності, який породжував ілюзію, що взаємопроникнення провідних економік світу, що стримуватиме конфронтацію й унеможливуватиме виникнення між ними великих війн.

Забезпечення стабільності вважається однією з важливих функцій міжнародної системи. З початку 1960-х рр. стабільність міжнародної системи значною мірою гарантувалася взаємним ядерним стримуванням, побудованим на основі балансу загроз. Така константа сприяла перегляду військових доктрин 1950-х рр., які розглядали застосування ядерної зброї як цілком реальний компонент театру бойових дій. Визнання ядерної зброї ключовим чинником стратегічної стабільності сприяло довірливому врегулюванню та визнанню суперечливих інтересів держав, включаючи закріплення наслідків Другої світової війни в Європі у формі Заключного акту Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.).

Зазначені фактори забезпечували поступовість еволюційних змін у міжнародній системі принаймні до початку російсько-української повномасштабної війни у 2022 р., коли не спрацювали одразу два системних

обмеження – економічна взаємозалежність та силове стримування агресії. При цьому виявилось, що взаємозалежність, побудована на взаємній зацікавленості в багатоманітних і взаємовигідних економічних зв'язках, по суті антагоністична політиці та інструментам стримування – насамперед економічним санкціям, які можуть виявитися болісними і для економік держав, які впроваджують санкції проти держави-порушника міжнародного порядку.

Період після глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. був загалом позначений посиленням тенденцій, що свідчили про поступовий перехід від гегемонії США, яка спиралась на підтримку союзників у Європі та Азії, до мультиполярної міжнародної системи. Ознаками цього переходу стали загострення глобальної боргової кризи, посилення економічної конкуренції, кризові ускладнення в рамках західної системи фінансового капіталу. Ці явища похитнули міф про суцільну ефективність західної моделі ринкової економіки та викликали гостре невдоволення з боку країн Глобального Півдня, які висловлювали чим далі більше претензій чинним міжнародним фінансово-економічним нормативам.

Становлення мультиполярної міжнародної системи відбувається за збереження домінуючого, однак не гегемонічного становища США, спроб Європи обґрунтувати претензії на роль глобального політичного актора та піднесення низки держав, яких з подачі міжнародних фінансових інституцій часто позначають сукупним поняттям «зростаючі ринки». До цієї групи країн з певними припущеннями відносять Індію, Індонезію, Південну Корею, Бразилію, Мексику, ПАР та ін. Що стосується КНР, її статус і роль у глобальній економіці набагато перевищують потенціал інших країн, які не входять до системи альянсів колективного Заходу, що й окреслює аналітичний зміст потенційного становлення біполярної моделі міжнародної системи.

За лінійним прогнозом агенції FocusEconomics до 2050 р., КНР може випередити США за обсягом номінального ВВП у період до 2034 р. і залишатиметься найбільшою до 2050 р. При цьому поточна траєкторія передбачає поступове уповільнення темпів зростання в КНР до рівня показників США [64].

Реалістичність цього прогнозу залежить від багатьох факторів. На рівень продуктивності праці та динаміку ВВП КНР впливатимуть такі незалежні перемінні, як технологічні обмеження та старіння населення. За підсумками 2022 р. (за показниками номінального обсягу ВВП і ринкового обмінного курсу), економіка США була більшою за китайську на 42%. Розрахунки на базі поточних індикаторів дозволяють очікувати, що до 2034 р. ВВП КНР може зрости до 41 трлн дол., тоді як ВВП США складе 40 трлн дол. Річні темпи зростання ВВП КНР продовжать знижуватися – з бл. 5% до менше ніж 2%. Зростання американської економіки також уповільнюватиметься з 2% до 1,5%. У підсумку темпи зростання ВВП обох країн виявляться порівнянними.

До 2050 р. розрив між КНР і США може зрости до 20%. Згідно прогнозу, ВВП КНР може сягнути 84 трлн дол., якщо Китай нарощуватиме продуктивність і рівень урбанізації. Старіння населення та технологічні обмеження у зовнішній торгівлі обмежуватимуть економічне зростання. Водночас для економіки США ключовим ризиком вважається поляризованість політичної системи. Окремий ризик становить перспектива загострення конфлікту навколо Тайваню. Натомість в Індії та Індонезії очікуються вищі темпи зростання ВВП, що дозволить цим країнам вийти на третє та четверте місця за обсягом їх економік [64].

Найбільш виразною ознакою нової розстановки сил та зміни модальності міжнародних відносин стало відновлення суперництва великих держав, публічно визнане в Стратегії національної безпеки США 2017 р. [65].

Російська агресія проти України, яка почалася з анексії Криму, стала найбільш гострим викликом стабільності міжнародної системи – другим після іракського вторгнення в Кувейт (1990 р.) випадком брутального порушення базових принципів статусу ООН та найбільшим воєнним конфліктом у Європі після 1945 р.

Посилення тенденцій багатополярності перекреслює концепції глобального управління, які набули популярності на етапі пошуку виходу зі скрути, спричиненої глобальною фінансовою кризою. Феномен відвертого суперництва між провідними державами призвів до руйнування ліберального міжнародного порядку, який ґрунтувався на правилах і нормативах, запропонованих західними демократіями після Другої світової війни. Згорання ролі багатьох міжнародних організацій переконливо засвідчило неефективність універсальних механізмів колективного врегулювання міждержавних протиріч та перенесення акцентів на рівень прямих переговорів між державами-лідерами, насамперед між США та КНР.

Полеміка довкола альтернативних моделей міжнародного порядку, уособлених у політичних деклараціях США і КНР, у підсумку зводиться до конкуренції паралельних стратегій двох провідних держав, які уособлюють різне бачення перспектив глобального розвитку. Ці обставини загалом пояснюють низьку популярність компромісних теорій полярності, на кшталт ліберального проекту «безполярного світу» (Е. Хаас), який будувався на збереженні матеріальних переваг силового потенціалу США за відсутності у колективного Заходу симетричних ідеологічних ворогів. Утім, аргументи Е. Хааса скоріше були покликані обґрунтувати продовження домінування Заходу та невизнання шансів інших держав претендувати на статус окремих полюсів [66; 67].

У західній фаховій літературі термін багатополярність часто використовується як синонім структурного ускладнення сучасної міжнародної системи, в якій США стали лише одним із полюсів або центрів сили. Таке тлумачення перегукується з концепцією тристороннього глобального

управління за участю Північної Америки, Західної Європи та Японії, поширеною в 1970-х – 1980-х рр. Однак «сучасна форма багатополярності видається набагато складнішою. Вона передбачає світ регіональних сил, навіть (регіональних) гегемонів, і структуру балансування та/або перемоги – як плинну динаміку неприєднання (відсутність необхідності обирати ту чи іншу сторону) та конкуренції (між економіками і кластерами економік)». Окрім цього, ідея багатополярності «не чітко вловлює асиметрію сузір'я кластерів навколо, але на різних відстанях до двох головних полюсів: чинного (США) і висхідного (Китай). Це складна система відносин, партнерства та альянсів, яка більше не відповідає роздвоєній системі “холодної війни”. Американо-китайська стратегічна конкуренція та її неспівпадаючі наративи, пандемія Covid-19 і війна в Україні підіграли враження про повернення до дуополії влади чи дихотомії Схід-Захід. Однак більша чіткість видається малоімовірною, а остаточне розмежування виглядає неможливим. Швидше, невизначеність через геополітичну, гео економічну та геотехнологічну суперечку та зміну прихильності є ймовірним глобальним стабільним станом, яким би нечітким і важким для управління він не був» [68].

З урахуванням цих ознак, сучасний стан міжнародної системи можна охарактеризувати як асиметричну багатополярність, позначену паралельним змаганням двох альтернативних полюсів. Якщо розглядати цю модель з точки зору співвідношення та сфери поширення переважаючого впливу тих чи інших провідних держав, можна дійти висновку, що якісь форми гегемонії можливі лише у регіональному контексті, і те, з урахуванням альтернативних впливів з боку держав-конкурентів. У такому випадку мова може йти або про спроби встановлення замкнених сфер впливу, або про міждержавне суперництво у формі альтернативних гегемонічних проєктів.

Серед змін структурного характеру в рамках сучасної міжнародної системи слід відзначити наступні:

- ускладнення владно-силової конфігурації, яка позначена зміною розстановки сил між провідними акторами, фактичною мультиполярністю у військовій сфері, прискореною бурхливим розвитком нових технологій;
- розхитування норм ліберального міжнародного порядку;
- девальвація ролі оборонних союзів традиційного типу;
- асиметрична переоцінка факторів економічної взаємозалежності;
- активізація локальних конфліктів з метою відновлення регіональних осередків міжнародної напруженості та штучного прискорення процесів поляризації.

Доцільно звернути увагу й на низку новітніх тенденцій багатополярності на рівні міждержавних відносин, які свідчать про розхитування нормативних обмежень і регулюючих механізмів в рамках міжнародної системи:

- розширення та диверсифікацію горизонтальних зв'язків між державами, що належать до різних блоків та угруповань;

- зміни в характері поведінки держав середнього рівня, про що свідчить збільшення випадків їх автономної поведінки без огляду на позицію провідних держав чи регіональних лідерів;

- розвиток кооперативних форм співпраці у сфері безпеки між сусідніми державами та групами сусідніх держав на основі збігу принципів інтересів на прагнення збільшити свою колективну безпеку на міжнародній арені.

Цілком очевидно, що з огляду на розбалансування звичних правил міжнародного порядку, стабільність міжнародної системи залежить головним чином від спроможності провідних держав визначити, відновити і забезпечити взаємоприйнятні правила поведінки, здатні гарантувати людство від неконтрольованого збурення міждержавних протиріч, конкурентного змагання без правил і зобов'язань та розповсюдження й урізноманітнення міжнародних конфліктів у різних формах та сферах людської діяльності.

* * *

Підводячи підсумок доцільно відзначити визначну без перебільшення роль, яку застосування системного аналізу справило на розвиток теорії міжнародних відносин та моделювання практики міжнародної взаємодії.

Найбільш продуктивним було застосування прикладного аналізу систем у теорії управління та в сфері військового планування, зокрема при розробці асиметричної відповіді на появу тих чи інших систем зброї, включаючи вибір співвідношення технічних характеристик ракетних озброєнь, авіації та засобів протиповітряної та протиракетної оборони. Аналіз систем довів свої переваги як управлінська теорія та логіко-аналітичний метод, який застосовується для перспективного планування при створенні складних систем і проведенні великих операцій в умовах невизначеності.

В рамках розвитку науки про міжнародні відносини застосування системного аналізу, з одного боку, сприяло чіткішому розумінню природи міждержавної взаємодії та специфіки її конкретних форм і напрямків, а з другого – усвідомленню міжнародної системи як певної цілісності, що становить особливу форму взаємодії й потенційно тяжіє до побудови специфічної форми політичної організації.

В межах історії та політології міжнародних відносин використання структурних елементів політичного аналізу обумовило виокремлення різних типів міжнародних систем на підставі критеріїв полярності, яке змінило суто описовий чи поведінково-психологічний підхід до міжнародної взаємодії як паралельних сфер дипломатії та суспільно-політичних процесів.

Застосовування системного підходу сприяло перегляду віталістських чи «організмічних» уявлень про циклічність еволюційних змін, згідно яких міжнародні системи переживають періоди становлення, розквіту та занепаду. Натомість були розширені засоби пояснення причинності системних розривів та перехідних станів, становлення та зміни правил міжнародної взаємодії як

певних регулюючих принципів, які відображають владно-силову структуру, стан суспільного устрою та політичної культури держав як елементів, з яких складається міжнародна система.

Нові теоретичні підходи сприяли виявленню різних структурних умов, які характеризують відмінність регіональних підсистем, які мають певний ступінь автономності від розстановки сил на глобальному рівні.

Застосування системних методів поглибило й ретроспективний аналіз міжнародних систем, які раніше існували у різних регіонах світу. Це дозволило застосувати інструменти порівняльного аналізу до співвідношення потенціалів держав та суспільств минулих епох, що стимулювало суттєвий перегляд європоцентричних і західноцентричних уявлень про динаміку історичного розвитку різних цивілізацій, які співіснували у суміжних чи віддалених один від одного регіонах світу.

Водночас широке застосування системної методології в дослідженні міжнародних відносин не призвело до появи універсальної теорії, здатної забезпечити пояснення усіх проблем і процесів у площині міжнародної взаємодії. Серед усталених проблемних зон науки про міжнародні відносини, які зберігають своє значення, залишаються актуальними співвідношення та зв'язок між внутрішньою та зовнішньою політикою, адже зовнішньополітичні позиції держав формуються як результат рішень політичних кіл, які здобувають і утримують владу в результаті внутрішньополітичних процесів. Водночас зовнішня політика будь-якої держави операціоналізується в міжнародному контексті, зазнає впливу з боку інших акторів та вимушена враховувати системні обмеження у вигляді існуючих норм і правил. У цьому сенсі міжнародна система, яка є функцією взаємодії держав як елементів системи, безумовно впливає на їх поведінку й обмежує параметри потенційно можливих рішень. Враховуючи умовну «паралельність» міжнародних і внутрішньополітичних процесів, дослідження соціально-економічного та політичного розвитку окремих країн та регіонів має й безумовно матиме цілком самостійну цінність.

Окрему роль відіграють також горизонтальні відносини та впливи між окремими країнами та їх політичними системами, які можуть втілюватися у формі штучно-інструментального створення станів керованого хаосу заради зміни політичних режимів, блокування інерційного плину та перенаправлення вектору розвитку.

Вимагають уточнення причини еволюційних переходів та системних розривів, які відділяють один стан міжнародної системи від іншого. Адже, як засвідчує нинішній етап переходу від однополярної системи до поліцентричної моделі, в сучасних міжнародних відносинах у певному співвідношенні присутні елементи, властиві одразу всім трьом різновидам системної організації – багатополлярної, однополярної та біполярної. Хоча однополярність, біполярність і багатополлярність теоретично вважаються несумісними, практика показує, що

ці моделі можуть співіснувати у формі специфічних станів різних регіональних підсистем на тлі асиметричної і слабо структурованої багатополярності як базової моделі на глобальному рівні.

Слабкість структурних обмежень міжнародної системи, яка наочно виявилася у зв'язку з відновленням суперництва великих держав, може частково пояснюватися її перехідним станом, адже саме на етапі дифузії однополярної гегемонії та становлення багатополярної моделі механізми та важелі глобального регулювання виявилися надто слабкими й були практично демонтовані.

Практика останніх трьох десятиліть свідчить про ослаблення ролі балансу сил як універсального структурного механізму. Однополярна модель середини 1990-х – кінця 2000-х рр. була за своїми характеристиками динамічною, нестабільною й нерівноважною. Схоже, що такі ознаки доволі слушні і для характеристики нинішнього стану міжнародної системи, якій властиві зниження ступеня інтеграції та збільшення автономності її складових елементів. На цьому тлі ослаблення чинника балансу сил простежується нелінійно, адже в одних випадках цей феномен призводить до більш наступальної та агресивної тактики з боку країн, які декларують прагнення зруйнувати прозахідну версію міжнародного порядку. З другого боку спостерігається млявий політичний відступ учасників коаліції індустріальних демократій, не спроможних ані утримувати свої глобальні позиції, ані запропонувати країнам так званого Глобального Півдня нову прийнятну модель стабільності, здатну запобігати нечесній конкуренції та загостренню суперництва між провідними державами у формі ризикованої гри без правил.

Американська гегемонія виявилася загалом не здатною забезпечити позитивне регулювання міжнародних процесів, і зокрема – зменшити їх конфліктне навантаження. Однак багатополярна міжнародна система за визначенням є більш хаотичною та менш ієрархізованою, ніж однополярна гегемонія. З урахуванням цього, загострення конфліктності в міжнародних відносинах може бути зменшено чи нейтралізовано лише в разі повернення до співпраці у питаннях глобального регулювання, передумовою чого є корекція та впровадження оновлених правил міжнародної взаємодії.

На загал, артикулюючи використання раціональних методів дослідження, системний аналіз орієнтується на виявлення факторів міжнародних процесів, пояснення їх причин та напрямків еволюції, встановлення типологічних закономірностей взаємодії між елементами державного рівня та недержавними акторами, які можуть набувати здатності впливати на міжнародні процеси. Системний аналіз міжнародних відносин став невід'ємним елементом політичного планування, яке вимагає структурно-функціонального розмежування міжнародних проблем та ієрархічного поділу напрямів зовнішньої політики за ступенями важливості та територіально-географічними рівнями.

Водночас системну методологію навряд чи можна вважати панацеєю, що дозволяє вимірювати, оцінювати, аналізувати й прогнозувати розвиток міжнародної взаємодії у будь-яких ситуаціях, тобто за будь-якого поєднання, комбінації факторів багатостороннього впливу чи співвідношення інтересів взаємодіючих суб'єктів, що суперечать один одному. Відштовхуючись від загальної категорії міжнародної анархії (як аналогу чи синоніму хаосу, що обумовлює низький ступінь ієрархічної впорядкованості у міжнародних відносинах), системний аналіз передбачає неминучість виникнення факторів, які створюють умови виходу системи за межі стабільності. Це припущення, по суті, – дзеркальне відображення поняття хаосу як природного стану Всесвіту, який перебуває у стані перманентної ентропії.

Зосередженість системного аналізу насамперед на виявленні та об'єктивізації матеріальних факторів, які впливають на міжнародну взаємодію, актуалізує проблеми, пов'язані зі специфікою ціннісно-аксіологічних, поведінкових та ідеологічних факторів, які значною мірою впливають, а подекуди й визначають перебіг міжнародних процесів.

Зважаючи на зростання ролі політичних ідеологій в міжнародних відносинах, яке неухильно, хоча і з певними коливаннями, спостерігалось з середини ХІХ ст., методологія аналізу міжнародних процесів неминуче вимагає на додачу до традиційних чинників, таких як владно-силові потенціали, ресурси та ефективність управління, врахування додаткових перемінних, включаючи гомогенність/негомогенність суспільних систем, ступінь легітимності владних інституцій, характер політичної культури та домінуючі етичні норми.

У різних територіально-географічних зонах та регіональних спільнотах, які співіснують у рамках нинішньої міжнародної системи, спостерігаються різна щільність зв'язків та глибина взаємодії, що загалом є цілком закономірним наслідком нерівномірності соціально-економічного розвитку. Зміст, особливості та асиметрії зв'язків між різними державами залежать від інтенсивності економічного обміну, поширення технологій, соціальної гомогенності, союзницьких зобов'язань, наявності чи відсутності прямих регіональних, локальних чи двосторонніх конфліктів. Перелічені деталі цілком наочно, хоча й не завжди послідовно, знаходять відображення у зовнішній політиці окремих держав, специфічних елементах їхньої поведінки, характері й змістовному наповненні ухвалюваних рішень.

Тим не менше, фактори «другого плану» безпосередньо впливають на конфігурацію зв'язків у рамках міжнародної системи, зумовлюючи специфіку формування блоків і коаліцій, корегуючи уявлення про способи та форми захисту національної безпеки, визначаючи ступінь ефективності таких системних обмежувачів, як ядерне стримування та економічна взаємозалежність. У цьому сенсі, оцінюючи міжнародну систему як суб'єктивно-об'єктивну категорію та реальний соціально-політичний феномен, видається доречним розглядати її як зовнішню оболонку співіснування різних

суспільних систем і, відповідно, як сферу конкуренції відповідних моделей і векторів суспільного розвитку.

Список використаних джерел та літератури

1. Перегудов Ф.И., Тарасенко Ф.П. Введение в системный анализ. М.: Высшая школа, 1989. 584 с.
2. Bertalanffy L. von. General System Theory: Foundations, Development, Applications. New York: George Braziller, 1968. XV, 289 p.
3. Берталанфи Л. фон. Общая теория систем: критический обзор. *Исследования по общей теории систем. Сб. переводов /* Общ. ред. В.Н. Садовского и Э.Г. Юдина [пер. с англ. Н.С. Юлиной]. М.: Прогресс, 1969. С. 23-82.
4. Квейд Э. Анализ сложных систем. Метология анализа при подготовке военных решений. Пер. с англ. М.: Советское радио, 1969. 520 с.
5. Parsons T. The Social System. 2nd ed. First publ. 1951. London : Routledge, 1991. XLIV, 404 p.
6. Rapoport A., Horvath W.J. A study of a large sociogram. *Behavioral Science*. 1961, Vol. 6, No. 4. P. 279-291.
7. Easton D. The Political System: An Inquiry into the State of Political Science. New York: Alfred A. Knopf, 1953. 378 p.
8. Easton D. An Approach to the Analysis of Political Systems. *World Politics*. April 1957. Vol. 9, No. 3. P. 383-400.
9. Easton D. A Framework for Political Analysis. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1965. 158 p.
10. Easton D. A Systems Analysis of Political Life. New York: Wiley, 1965. 508 p.
11. Roskin M.G. Systems analysis. *Britannica.com*. URL: <https://www.britannica.com/topic/political-science/Enduring-debates-in-political-science>
12. Kaplan M. System and Process in International Politics. New York: John Wiley & Sons, 1957. 283 p.
13. Morton A. Kaplan, renowned political scientist, international relations scholar (1921–2017). *The University of Chicago*. URL: <https://socialsciences.uchicago.edu/announcement/morton-kaplan-renowned-political-scientist-international-relations-scholar-1921%E2%80%932017>
14. Kaplan M.A. System and Process in International Politics. N.Y.: Wiley & Sons Inc., 1957. 283 p.
15. Kaplan M.A. Balance of Power, Bipolarity and Other Models of International Systems. *The American Political Science Review*. Sept. 1957. Vol. 51, No. 3. P. 684-695.
16. Kaplan M.A. Variants on Six Models of the International System. *Rosenau J.N. (Ed.). International Politics and Foreign Policy. A reader in research and theory*. New York, London: Free Press; Collier-Macmillan Limited, 1969. P. 291-303.
17. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи. Світова політика. К.: ФАДА, 2001. 224 с.
18. Сандерс Д. Международные отношения: неореализм и неолиберализм *Политическая наука: новые направления*. Под ред. Р. Гудина и Х.Д. Клингеманна. Гл. 17. М.: Вече, 1999. С. 410-424.
19. Brecher M., Ben Yehuda H. System and Crisis in International Politics. *Review of International Studies*. January 1985. Vol. 11, No. 1. P. 17-36.
20. Толстов С.В. Система міжнародних відносин: внутрішні зв'язки та регулюючі механізми. *Антологія творчих досягнень /* ІСЕМВ НАН України. К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин, 2004. С. 263-289.
21. Young O.R. A Systemic Approach to International Politics. Princeton, N.J.: Princeton University, Center of International Studies, Woodrow Wilson School of Public and International Affairs, 1968. III, 67 p.

22. Waltz K.N. *Theory of International Politics*. Reading (Mass.), Menlo Park (CA), London etc.: Addison-Wesley Publishing Co., 1979. XIII, 256 p.
23. Waltz K.N. *Anarchic Orders and Balances of Power*. R.O. Keohane (ed.). *Neorealism and its critics*. Ch. 5. New York: Columbia University Press, 1986. P. 98-130.
24. Ruggie J.G. *Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis*. R.O. Keohane (ed.). *Neorealism and its critics*. Ch. 6. New York: Columbia University Press, 1986. P. 131-157.
25. Цыганков П.А. Политическая социология международных отношений. Содержание и формы международного сотрудничества. М.: Радикс, 1994. 227 с.
26. Hart J. *Power and Polarity in the International System*. Sabrosky A.N. (ed.). *Polarity and War*. Boulder, Col.: Westview press, 1985. P. 25-40.
27. Waltz K.N. *The Emerging Structure of International Politics*. *International Security*. Fall 1993. Vol. 18, No. 2. P. 44-79.
28. Brecher M., James P., Wilkenfeld J. *Polarity and Stability: New Concepts, Indicators and Evidence*. *International Interactions*. 1990. Vol. 16. No. 1. P. 49-80.
29. Young O.R. *Political Discontinuities in the International System*. *World Politics*. April 1968. Vol. XX, No. 2. P. 369-392.
30. Тикнер Дж. Э. Международные отношения под углом зрения постпозитивизма и феминизма. *Политическая наука: новые направления*. Под ред. Гудина Р. и Клингеманна Х.Д. (Гл. 18). Москва: Вече, 1999. С. 425-437.
31. Gallarotti G.M. *Cosmopolitan Power in International Relations: A Synthesis of Realism, Neoliberalism and Constructivism*. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 2010. 326 p.
32. Fiammenghi D. *The Security Curve and the Structure of International Politics: A Neorealist Synthesis*. *International Security*. Spring 2011. Vol. 35, No. 4. P. 126-154.
33. Williams K., Lobell S., Jesse N. (eds.). *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge*. Stanford (CA): Stanford University Press, 2012. 272 p.
34. Валлерстайн И. Мир, стабильность и легитимность, 1990-2025/2050. Валлерстайн И. *Анализ мировых систем и ситуация в современном мире*; пер. П.М. Кудюкина. М.: Изд-во «Университетская книга», 2001. С. 347-370.
35. Mearsheimer J.J. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W. Norton & Company, 2001. 555 p.
36. Abu-Lughod J.L. *Before European hegemony: the world system AD 1250-1350*. N.Y.: Oxford University Press, 1989. 464 p.
37. Christensen T., Snyder J. *Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity*. *International Organization*. Spring 1990. Vol. 44, No. 2. P. 137-168.
38. Kaufman S.J., Little R., Wohlforth W.C. *The balance of power in world history*. New York: Palgrave Macmillan. 2007. 296 p.
39. Brecher M., Wilkenfeld J., Moser S. *Crises in the twentieth century*. Oxford, New York: Pergamon Press, 1988. 280 p.
40. Wayman F.W., Morgan T.C. *Measuring Polarity in the International System*. Singer J.D., Diehl P.F. (eds). *Measuring the Correlates of War*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1990. P. 139-156.
41. Nye J.S. Jr. *The Future of American Power: Dominance and Decline in Perspective*. *Foreign Affairs*. November-December 2010. Vol. 89, No. 6. P. 2-12.
42. Gaddis J.L. *International Relations Theory and the End of the Cold War*. *International Security*. Winter 1992-1993. Vol. 17, No. 3. P. 5-58.
43. Договор между Российской Федерацией и Соединенными Штатами Америки о гарантиях безопасности. Проект. *Министерство иностранных дел Российской Федерации*. 17.12.2021. URL: https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790818/
44. Соглашение о мерах обеспечения безопасности Российской Федерации и государств-членов Организации Североатлантического договора. Проект. *Министерство*

- иностранных дел Российской Федерации. 17.12.2021. URL: https://mid.ru/ru/foreign_policy/vnesnepoliticeskoe-dos-e/dvustoronnie-otnosenij-rossii-s-inostrannymi-gosudarstvami/rossia-nato/1790803/
45. Arkin W.M. Exclusive: The CIA's Blind Spot about the Ukraine War. *Newsweek*. 07/05/2023. URL: <https://www.newsweek.com/2023/07/21/exclusive-cias-blind-spot-about-ukraine-war-1810355.html>
46. Каганець О. Як Бернс домовився з Путіним про правила нападу на Україну – коментар Андрія Ілларіонова. *Народний оглядач*. 12.07.2023. URL: <https://www.ar25.org/article/yak-berns-domovuyvsya-z-putinym-pro-pravyula-napadu-na-ukrayinu.html>
47. «Краще сьогодні, ніж завтра»: що говорив Путін у виступі перед своїми воєначальниками. *ТСН*. 21.12.2022. URL: <https://tsn.ua/ato/krasche-sogodni-nizh-zavtra-scho-govoriv-putin-u-vistupi-pered-svoiyimi-voenachalnikami-2227789.html>
48. Яким буде світ після світової глобальної кризи? Аналітична доповідь. К.: АРРС/Ascolt/UP Foundation, 2022. 78 с. URL: <https://www.appc.org.ua/mir-posle-mirovogo-globalnogo-krizisa/>
49. Толстов С.В. Яку роль у підвищенні обороноздатності України відіграє іноземна військова допомога? *За ідентичність і незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови та геополітичні реалії / Упорядники Г. Боряк, О. Ясь. У двох кн. Кн. 1. Київ: ТОВ видавництва «Кліо», 2022. С. 207-212.*
50. Толстов С.В., Фесенко М.В. Динаміка конфліктної взаємодії у відносинах США з СРСР та Росією: порівняльний аналіз. *Конфронтація та співробітництво в міжнародних відносинах: теорія і практика*. Зб. наук. праць. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2023. С. 116-155.
51. Толстов С.В. Перехідний етап еволюції міжнародної системи. *Проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 5. С. 49-75.
52. Толстов С.В. Теорія еволюції міжнародної системи: основні критерії та загальні положення. *Дослідження світової політики*. 2012. Вип. 2 (59). С. 3-37.
53. Wohlforth W.C. The Stability of a Unipolar World. *International Security*. Summer 1999. Vol. 24, No. 1. P. 5-41.
54. Layne Ch. The Waning of U.S. Hegemony—Myth or Reality? A Review Essay. *International Security*. Summer 2009. Vol. 34, No. 1. P. 147-172.
55. Ukraine war is most 'acute threat' to international order enshrined in UN charter – Blinken. *The Guardian*. 13 Sept. 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/live/2023/sep/13/russia-ukraine-war-live-updates-sevastopol-shipyard-fire-crimea-missile-attack-injuries>
56. Yayboke E., Harding E., Ballard S., Nzuki C. Global security forum 2021. *A Report of the CSIS International Security Program*. Washington, DC: The Center for Strategic and International Studies, 2022. 56 p.
57. Brooks S.G., Wohlforth W.C. The Myth of Multipolarity: American Power's Staying Power. *Foreign Affairs*. May/June 2023. Vol. 102, No. 3. P. 76-91.
58. Бедарева Н.И. Дипломатия партнерства КНР: уровни партнерских отношений. *Проблемы Дальнего Востока*. 2019. Вып. 2. С. 114-125. DOI: 10.31857/S013128120004645-0
59. Лэй Шуан. Концепция партнерства в современной китайской дипломатии. *Ойкумена. Регионоведческие исследования*. 2020. № 4. С. 113-123.
60. Капітоненко М. Нова лінія геополітичного розколу. *IPG - Міжнародна політика та суспільство*. 15.09.2023. URL: <https://www.ipg-journal.io/ua/regioni/svit/nova-linija-geopolitichnogo-rozkołu-1871/>
61. Чжао Хуашэн, Кортунов А. Новая биполярность и последствия ее становления: взгляды Китая и России. *РСМД*. 7 декабря 2020. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/novaya-bipolyarnost-i-posledstviya-ee-stanovleniya-vzglyady-kitaya-i-rossii/>

62. Чжао Хуашэн. Биполярность, однополярность и многополярность в современном мире. *РСМД*. 28 октября 2020. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/bipolyarnost-odnopolyarnost-i-mnogopolyarnost-v-sovremennom-mire/>
63. Пахомов Ю.Н., Павленко Ю.В. и др. Глобальные трансформации современности. *Цивилизационная структура современного мира. Т. 1*. К.: Наукова думка, 2006. 687 с.
64. Focus 2050. Our key Consensus Forecasts for the next three decades. *FocusEconomics*. URL: https://info.focus-economics.com/l/871881/2023-07-05/nc5r77/871881/16885500729YUcd4f3/FOCUS_2050_2.pdf
65. Kastner J., Wohlforth W.C. A Measure Short of War: The Return of Great Power Subversion. *Foreign Affairs*. July/August 2021. Vol. 100, No. 4. P. 118-131.
66. Haass R. The Age of Non-polarity: What will follow US Dominance? *Foreign Affairs*. 2008. Vol. 87, No. 3. P. 44-56.
67. Haass R. How a World Order Ends. *Foreign Affairs*. January/February 2019. Vol. 98, No. 1. P. 22-30.
68. Reyes A. The current context: Understanding China and Eurasia in the Multipolar World Order 2.0. *HAL open science*. URL: <https://hal.science/hal-04020081/document>

References

1. Peregudov, F.I., Tarasenko, F.P. (1989). *Vvedeniye v sistemnyy analiz*. Moskva: Vysshaya shkola. [In Russian].
2. Bertalanffy, L. von. (1968). *General System Theory: Foundations, Development, Applications*. New York: George Braziller. [In English].
3. Bertalanfi, L. fon. (1969). Obshchaya teoriya sistem: kriticheskiy obzor. *Issledovaniya po obshchey teorii sistem. Sb. perevodov*. Moskva: Progress, pp. 23-82. [In Russian].
4. Kveyd, E. (1969). *Analiz slozhnykh sistem. Metodologiya analiza pri podgotovke voyennykh resheniy*. Moskva: Sovetskoye radio. [In Russian].
5. Parsons, T. (1991). *The Social System*. 2nd ed. London: Routledge. [In English].
6. Rapoport, A., Horvath, W.J. (1961). A study of a large sociogram. *Behavioral Science*, Vol. 6, No. 4, pp. 279-291. [In English].
7. Easton, D. (1953). *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. New York: Alfred A. Knopf. [In English].
8. Easton, D. (1957). An Approach to the Analysis of Political Systems. *World Politics*, Vol. 9, No. 3, pp. 383-400. [In English].
9. Easton, D. (1965). *A Framework for Political Analysis*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. [In English].
10. Easton, D. (1965). *A Systems Analysis of Political Life*. New York: Wiley. [In English].
11. Roskin M.G. Systems analysis. *Britannica.com*. [Online]. Available from: <https://www.britannica.com/topic/political-science/Enduring-debates-in-political-science> [In English].
12. Kaplan, M. (1957). *System and Process in International Politics*. New York: John Wiley & Sons. [In English].
13. Morton A. Kaplan, renowned political scientist, international relations scholar (1921–2017). *The University of Chicago*. [Online]. Available from: <https://socialsciences.uchicago.edu/announcement/morton-kaplan-renowned-political-scientist-international-relations-scholar-1921%E2%80%932017> [In English].
14. Kaplan, M.A. (1957). *System and Process in International Politics*. N.Y.: Wiley & Sons Inc. [In English].
15. Kaplan, M.A. (1957). Balance of Power, Bipolarity and Other Models of International Systems. *The American Political Science Review*, Vol. 51, No. 3, pp. 684-695. [In English].

16. Kaplan, M.A. (1969). Variants on Six Models of the International System. *Rosenau J.N. (Ed.). International Politics and Foreign Policy. A reader in research and theory.* New York, London: Free Press; Collier-Macmillan Limited, pp. 291-303. [In English].
17. Koppel', O.A., Parkhomchuk, O.S. (2001). *Mizhnarodni systemy. Svitova polityka.* Kyiv: FADA. [In Ukrainian].
18. Sanders, D. (1999). Mezhdunarodnyye otnosheniya: neorealizm i neoliberalizm *Politicheskaya nauka: novyye napravleniya.* R. Gudina, Kh.D. Klingemanna (eds). Moskva: Veche, pp. 410-424. [In Russian].
19. Brecher, M., Ben Yehuda H. (1985). System and Crisis in International Politics. *Review of International Studies*, Vol. 11, No. 1, pp. 17-36. [In English].
20. Tolstov, S.V. (2004). Systema mizhnarodnykh vidnosyn: vnutrishni zv'yazky ta rehulyuyuchi mekhanizmy. *Antolohiya tvorchykh dosyahnenn'.* Kyiv: Instytut svitovoyi ekonomiky i mizhnarodnykh vidnosyn, pp. 263-289. [In Ukrainian].
21. Young, O.R. (1968). *A Systemic Approach to International Politics.* Princeton, N.J.: Princeton University, Center of International Studies, Woodrow Wilson School of Public and International Affairs. [In English].
22. Waltz, K.N. (1979). *Theory of International Politics.* Reading (Mass.), Menlo Park (CA), London etc.: Addison-Wesley Publishing Co. [In English].
23. Waltz, K.N. (1986). Anarchic Orders and Balances of Power. *Neorealism and its critics.* R.O. Keohane (ed.). New York: Columbia University Press, pp. 98-130. [In English].
24. Ruggie, J.G. (1986). Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis. *Neorealism and its critics.* R.O. Keohane (ed.). New York: Columbia University Press, pp. 131-157. [In English].
25. Tsygankov, P.A. (1994). *Politicheskaya sotsiologiya mezhdunarodnykh otnosheniy. Soderzhaniye i formy mezhdunarodnogo sotrudnichestva.* Moskva: Radiks. [In Russian].
26. Hart, J. (1985). Power and Polarity in the International System. *Polarity and War.* A.N. Sabrosky (ed.). Boulder, Col.: Westview press, pp. 25-40. [In English].
27. Waltz, K.N. (1993). The Emerging Structure of International Politics. *International Security*, Vol. 18, No. 2, pp. 44-79. [In English].
28. Brecher, M., James, P., Wilkenfeld, J. (1990). Polarity and Stability: New Concepts, Indicators and Evidence. *International Interactions*, Vol. 16, No. 1, pp. 49-80. [In English].
29. Young, O.R. (1968). Political Discontinuities in the International System. *World Politics*, Vol. XX, No. 2, pp. 369-392. [In English].
30. Tikner, Dzh. E. (1999). Mezhdunarodnyye otnosheniya pod uglom zreniya postpozitivizma i feminizma. *Politicheskaya nauka: novyye napravleniya.* R. Gudina, Kh.D. Klingemanna (eds). Moskva: Veche, pp. 425-437. [In Russian].
31. Gallarotti, G.M. (2010). *Cosmopolitan Power in International Relations: A Synthesis of Realism, Neoliberalism and Constructivism.* Cambridge etc.: Cambridge University Press. [In English].
32. Fiammenghi, D. (2011). The Security Curve and the Structure of International Politics: A Neorealist Synthesis. *International Security*, Vol. 35, No. 4, pp. 126-154. [In English].
33. Williams, K., Lobell, S., Jesse, N. (eds.). (2012). *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge.* Stanford (CA): Stanford University Press. [In English].
34. Vallerstain, I. (2001). Mir, stabil'nost' i legitimnost', 1990-2025/2050. *Analiz mirovykh sistem i situatsiya v sovremennom mire.* Moskva: Izd-vo "Universitetskaya kniga", pp. 347-370. [In Russian].
35. Mearsheimer, J.J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics.* New York: W.W. Norton & Company. [In English].
36. Abu-Lughod, J.L. (1989). *Before European hegemony: the world system AD 1250-1350.* N.Y.: Oxford University Press. [In English].

37. Christensen, T., Snyder, J. (1990). Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity. *International Organization*, Vol. 44, No. 2, pp. 137-168. [In English].
38. Kaufman, S.J., Little, R., Wohlforth, W.C. (2007). *The balance of power in world history*. New York: Palgrave Macmillan. [In English].
39. Brecher, M., Wilkenfeld, J., Moser, S. (1988). *Crises in the twentieth century*. Oxford, New York: Pergamon Press. [In English].
40. Wayman, F.W., Morgan, T.C. (1990). Measuring Polarity in the International System.. *Measuring the Correlates of War*. J.D. Singer, P.F. Diehl (eds). Ann Arbor: University of Michigan Press, pp. 139-156. [In English].
41. Nye, J.S. Jr. (2010). The Future of American Power: Dominance and Decline in Perspective. *Foreign Affairs*, Vol. 89, No. 6, pp. 2-12. [In English].
42. Gaddis, J.L. (1992-1993). International Relations Theory and the End of the Cold War. *International Security*, Vol. 17, No. 3, pp. 5-58. [In English].
43. Dogovor mezhdru Rossiyskoy Federatsiyey i Soyedinennymi Shtatami Ameriki o garantiyakh bezopasnosti. Projekt. *Ministerstvo inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii*. 17.12.2021. [Online]. Available from: https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790818/ [In Russian].
44. Soglasheniye o merakh obespecheniya bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii i gosudarstv-chlenov Organizatsii Severoatlanticheskogo dogovora. Projekt. *Ministerstvo inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii*. 17.12.2021. [Online]. Available from: https://mid.ru/ru/foreign_policy/vnesnepoliticheskoe-dos-e/dvustoronnie-otnosenij-rossii-s-inostrannymi-gosudarstvami/rossia-nato/1790803/ [In Russian].
45. Arkin, W.M. Exclusive: The CIA's Blind Spot about the Ukraine War. *Newsweek*. 07/05/2023. [Online]. Available from: <https://www.newsweek.com/2023/07/21/exclusive-cias-blind-spot-about-ukraine-war-1810355.html> [In English].
46. Kahanets', O. Yak Berns domovyvsya z Putinym pro pravyla napadu na Ukrayinu – komentar Andriya Illarionova. *Narodnyy ohlyadach*. 12.07.2023. [Online]. Available from: <https://www.ar25.org/article/yak-berns-domovyvsya-z-putinym-pro-pravyla-napadu-na-ukrayinu.html> [In Ukrainian].
47. “Krashche s'ohodni, nizh zavtra”: shcho hovoryv Putin u vystupi pred svoymy voyenachal'nykamy. *TSN*. 21.12.2022. [Online]. Available from: <https://tsn.ua/ato/kraschesogodni-nizh-zavtra-scho-govoriv-putin-u-vistupi-pered-svoymy-voyenachalnikami-2227789.html> [In Ukrainian].
48. (2022). *Yakym bude svit pislya svitovoyi hlobal'noyi kryzy? Analychna dopovid'*. Kyiv: APPC/Ascolt/UP Foundation. [Online]. Available from: <https://www.appc.org.ua/mir-posle-mirovogo-globalnogo-krizisa/> [In Ukrainian].
49. Tolstov, S.V. (2022). Yaku rol' u pidvyshchenni oboronozdatnosti Ukrayiny vidihraye inozemna viys'kova dopomoha? *Za identychnist' i nezalezhnist'*. *Viyna Rosiyi proty Ukrayiny: istorychni peredumovy ta heopolitychni realiyi / Uporyadnyky H. Boryak, O. Yas'*. U dvokh kn. Kn. 1. Kyiv : TOV vydavnytstvo “Klio”. [In Ukrainian].
50. Tolstov, S.V., Fesenko, M.V. (2023). Dynamika konfliktnoyi vzayemodiyi u vidnosynakh SSHA z SRSR ta Rosiyeyu: porivnyal'nyy analiz. *Konfrontatsiya ta spivrobitnytstvo v mizhnarodnykh vidnosynakh: teoriya i praktyka. Zb. nauk. prats'*. Kyiv: DU “Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrayiny”, pp. 116-155. [In Ukrainian].
51. Tolstov, S.V. (2012). Perekhidnyy etap evolyutsiyi mizhnarodnoyi systemy. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 5, pp. 49-75. [In Ukrainian].
52. Tolstov, S.V. (2012). Teoriya evolyutsiyi mizhnarodnoyi systemy: osnovni kryteriyi ta zahal'ni polozhennya. *Doslidzhennya svitovoyi polityky*, 2 (59), pp. 3-37. [In Ukrainian].
53. Wohlforth, W.C. (1999). The Stability of a Unipolar World. *International Security*, Vol. 24, No. 1, pp. 5-41. [In English].
54. Layne, Ch. (2009). The Waning of U.S. Hegemony—Myth or Reality? A Review Essay. *International Security*, Vol. 34, No. 1, pp. 147-172. [In English].

55. Ukraine war is most 'acute threat' to international order enshrined in UN charter – Blinken. *The Guardian*. 13 Sept. 2023. [Online]. Available from: <https://www.theguardian.com/world/live/2023/sep/13/russia-ukraine-war-live-updates-sevastopol-shipyard-fire-crimea-missile-attack-injuries> [In English].
56. Yayboke, E., Harding, E., Ballard, S., Nzuki, C. (2022). Global security forum 2021. *A Report of the CSIS International Security Program*. Washington, DC: The Center for Strategic and International Studies. [In English].
57. Brooks, S.G., Wohlforth, W.C. (2023). The Myth of Multipolarity: American Power's Staying Power. *Foreign Affairs*, Vol. 102, No. 3, pp. 76-91. [In English].
58. Bedareva, N.I. (2019). Diplomatiya partnerstva KNR: urovni partnerskikh otnosheniy. *Problemy Dal'nego Vostoka*, 2, pp. 114-125. DOI: 10.31857/S013128120004645-0 [In Russian].
59. Ley Shuan. (2020). Kontsepsiya partnerstva v sovremennoy kitayskoy diplomatii. *Oikumena. Regionovedcheskiye issledovaniya*, 4, pp. 113-123. [In Russian].
60. Kapitonenko, M. Nova liniya heopolitychnoho rozkolu. *IPG - Mizhnarodna polityka ta suspil'stvo*. 15.09.2023. [Online]. Available from: <https://www.ipg-journal.io/ua/regioni/svit/nova-linija-geopolitychnogo-rozkolu-1871/> [In Ukrainian].
61. Chzhao Khuashen, Kortunov, A. (2020). Novaya bipolyarnost' i posledstviya yeye stanovleniya: vzglyady Kitaya i Rossii. *RSMD*. 7 dekabrya. [Online]. Available from: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/novaya-bipolyarnost-i-posledstviya-ee-stanovleniya-vzglyady-kitaya-i-rossii/> [In Russian].
62. Chzhao Khuashen. (2020). Bipolyarnost', odnopolyarnost' i mnogopolyarnost' v sovremennom mire. *RSMD*. 28 oktyabrya. [Online]. Available from: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/bipolyarnost-odnopolyarnost-i-mnogopolyarnost-v-sovremennom-mire/> [In Russian].
63. Pakhomov, Yu.N., Pavlenko, Yu.V. (2006). *Global'nyye transformatsii sovremennosti. Tsvilizatsionnaya struktura sovremennogo mira*. T. 1. Kyiv: Naukova dumka. [In Russian].
64. Focus 2050. Our key Consensus Forecasts for the next three decades. *FocusEconomics*. [Online]. Available from: https://info.focus-economics.com/l/871881/2023-07-05/nc5r77/871881/16885500729YUcd4f3/FOCUS_2050_2.pdf [In English].
65. Kastner, J., Wohlforth, W.C. (2021). A Measure Short of War: The Return of Great Power Subversion. *Foreign Affairs*, Vol. 100, No. 4, pp. 118-131. [In English].
66. Haass, R. (2008). The Age of Non-polarity: What will follow US Dominance? *Foreign Affairs*, Vol. 87, No. 3, pp. 44-56. [In English].
67. Haass, R. (2019). How a World Order Ends. *Foreign Affairs*, Vol. 98, No. 1, pp. 22-30. [In English].
68. Reyes, A. The current context: Understanding China and Eurasia in the Multipolar World Order 2.0. *HAL open science*. [Online]. Available from: <https://hal.science/hal-04020081/document> [In English].

Tolstov S. Systems Analysis of International Relations: Theoretical and Methodological Criteria and Principles.

The article presents a review of general criteria and principles of systems analysis in international relations theory. The prerequisite for the emergence of the systems analysis methodology was the general system theory the purpose of which was to identify the general principles of system modeling in different areas of scientific research. In the 1950s and 1960s the systems analysis was frequently interpreted as an interdisciplinary or even a 'supradisciplinary' approach generalizing the methodology of studying complex technical and social systems.

In the international relations science the use of systems analysis led to the emergence of a universal explanatory theory allowing the interpretation of various stages and structural configurations in the sphere of multilateral interstate interaction. Following the rationalistic scientific

tradition, the systemic approach opened wide opportunities for the conceptualization of international interaction, including the identification of logical conditioning, typological regularities of international relations and their verification with the help of empirical data.

The concept of an international system which was formulated within the framework of the structural-functional approach means a set of actors who are situated in a configuration of power (structure), and are involved in regular patterns of interaction (processes). In practice, the international system is implemented as a self-sufficient and self-regulating complex of interaction between the subjects of international relations at the level of states, international organizations, and non-state actors within the limits of the corresponding historically determined structure. The role of the main system-forming factor is performed by dominant and politically determined types of relations between the actors of the international system. The type of international system including multipolar, bipolar or unipolar has a significant impact on the modality and rules of interstate interaction, which form the basis of the relevant international order.

In the socio-political context the phenomenon of the international system is appropriately considered as a broad external framework within which the coexistence of different societies occurs and, accordingly, as a sphere of competition of relevant models and dimensions of social development.

At the same time the systems theory does not pay priority attention to ideological and values characteristics, in particular, dependence of political and foreign policy decisions on ideas, cultural preferences, and specifics of decision-making by the representatives of political elites of different state actors. The explication of impact of these aspects on international relations requires the application of interdisciplinary methods within the framework of political and sociological analysis.

Keywords: *international system, research methods, systems analysis, structure, process, polarity, stability, structural-functional approach.*

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 32:327.57:323.1

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-23-3>

Чекаленко Л.Д.

<https://orcid.org/0000-0002-2819-9424>

ЖИТИ В ЕПОХУ ПЕРЕМІН* (ДО ПИТАННЯ МАЙБУТНЬОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ)

Китайські мудреці нікому не бажали жити в епоху змін, але часи не обирають – вони вибирають нас.

Безпрецедентна війна, яку Росія розв'язала проти нашої держави, спрямована агресором на винищення України, знищення або перелаштування українського народу на російщину, приниження української гідності і паплюження українських європейських цінностей. Це страшна війна, що побудована на концепції випаленої землі і перетворення українських патріотів на російську рабську силу. Це війна цивілізацій, війна демократії з автократією, війна до винищення паростків європейськості, що вже міцно проросли в українському суспільстві.

Ідею війни проти України Росія плекала кілька десятиліть, оскільки незалежна українська держава драгувала російське керівництво і була незрозумілою російській спільноті. Таке ставлення не змінилось із роками, а тільки посилювалось із подальшим успішним розвитком України, нарощуванням економічного потенціалу і відстоюванням самостійної ходи до європейських та євроатлантичних структур. Керівництво Московії певний час було переконане, що ці прагнення України є тимчасовими, «дитячими забавами», які швидко зміняться на проросійські, а український народ змінить європейську орієнтацію на проросійську. З цією метою Росія докладала значних зусиль, шантажуючи Україну політичною та економічною блокадою, шантажем і тиском, втручанням у внутрішні справи суверенної держави, впровадженням своїх людей в українську владу і призначенням проросійського президента.

Імперська сутність Росії не зникла, а була завуальована штучними проросійськими проєктами, які Московія впроваджувала на пострадянському просторі, створивши Співдружність незалежних держав і похідних від неї інших структур. Після Другої світової війни Московія дала шанс Україні - УРСР набутти членства в ООН і стати однією з засновниць цієї світової організації. Нагадаємо, що таке сталося завдяки непримиренній позиції президента США Франкліна Рузвельта і прем'єр-міністра Вінстона Черчіля. Союзіві були потрібні васали в майбутній організації, які б послідовно голосували за його пропозиції.

Водночас внутрішня політика розкручувалась навколо фейкової ідеї «побудови комунізму». Український народ складно піддавався такій політиці: провалював соціалістичне змагання, ідеологічну роботу, компартійну схему керування країною тощо. Найбільш активних разом із

* Китайський афоризм (англ.: *Living in the era of change*). Одні учені вважають це прокляттям, а інші побажанням добра. Національна академія наук в епоху змін: реформуватися чи не реформуватися? 05.08.2019. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5381>

родинами ізолювали і знищували. Ідеологічна система виростила «хомо советікус», нащадки якого і зараз воюють проти українців, як найактивніші поборники радянської ідеології. А всіх, хто є для цієї маси незрозумілими, рашисти називають бандерівцями і націоналістами.

У статті розглянуто основні віхи підготовки Росії до війни проти України. Увагу зосереджено на питаннях зовнішньої і внутрішньої політики Росії, що підтверджує і свідчить про агресивний, загарбницький характер українського сусіда. Питання україно-російських відносин завжди посідали важливе місце серед проблем безпеки української держави. Дослідження цієї площини є вкрай необхідними задля врахування допущених владними структурами нашої держави низки стратегічних і тактичних прорахунків як у внутрішній, так і в зовнішньополітичній сферах, задля розбудови майбутнього України.

Ключові слова: Україна, загроза, війна, ядерна зброя, звинувачення президента Росії.

Сутність сучасного стану Російської Федерації полягає в шовіністичних засадах її внутрішньої і зовнішньої політики, що відповідає всім критеріям націонал-соціалізму, тобто фашизму. Фашизація глибоко проникла в російську державну машину, охопила багатьох представників різних поколінь і верств суспільства, проросла у виробничій сфері, системі освіти, науки, інформації і культурній площині, фактично впровадила оновлений ідеологічний жорсткий контроль над всіма сферами російського буття.

Українські покоління часів незалежності вчилися за новими книжками, опановуючи європейські ціннісні засади і Болонську систему освіти, а за російську залізну завісу цензури не проникала об'єктивна інформація, згорталася західна преса і система гуманітарних представництв, що й нині заборонені. Росія добре підготувалася до реалізації такої політики: ще за часів СРСР поступово російщила українців, примушувала безпідставно записуватися в російське громадянство, а в освітній сфері вивчення російських мови і літератури було обов'язковим. В усіх вишах працювали кафедри історії КПРС, наукового комунізму, історії Росії або СРСР; обов'язковими дисциплінами до опанування студентами були «руський язик», «науковий комунізм» і «історія Комуністичної партії Радянського Союзу – КПРС». Радянські силові структури жорстко контролювали і придушували протестний громадський і зокрема студентський спротив. Арештовували за носіння вишиванок, відраховували з вишів, кидали заграти під час відзначення і святкування Шевченкових днів тощо.

Ліквідація СРСР в Україні була зустрінута виважено, а в деяких регіонах практично не помічена: понад 97% українців віддали свої голоси за незалежність держави. Росія випередила Україну із виходом з СРСР. Свій крок – вихід із СРСР, офіційно заявлений 12 червня 1990 р. в декларації про державний суверенітет, Росія пояснила бажанням вивільнитись від економічного тягаря радянських республік[†].

Однак, з початком активної фази війни проти України, обґрунтовуючи власну агресію, Кремль розповсюджує фейки і переконує світ, що в розвалі

[†] День Росії — державне свято Росії, вихідний день, що відзначають 12 червня у день прийняття Декларації про державний суверенітет РРФСР 1990 р.

союзу винувата незалежна суб'єктна Україна і українці, які начебто першими вийшли з СРСР, і таким чином розвалили союз. Нагадаємо, що Україна про свою незалежність у відповідній Декларації заявила тільки після Росії – 16 липня 1990 р. У перші роки суб'єктності Україна була бажаним союзником для інших держав, оскільки мала ядерну зброю, а також потужну економіку.

Росія вирішувала свої проблеми: намагалася гасити протистояння президентської і парламентської гілок влади, долати економічну кризу, Чеченський спротив тощо. Хоча президент Росії Б. Єльцин запевняв українців у постійній підтримці і повазі. І одним із найвідоміших його афоризмів був майже анекдотичний: «Прокинувся вранці – подумай, що ти зробив для України». Однак парламент Росії і депутати мали іншу думку. І двох років не минуло з ухвалення документу про ліквідацію СРСР від 8 грудня 1991 р., а російський парламент приймає постанови про неправомірність появи української незалежної держави і вчинений Україною злочин щодо ліквідації СРСР, зазіхає на власність України, вимагає відібрати в нашої держави Крим і м. Севастополь. У 1992 і 1993 роках Державна дума Росії остаточно прийняла відповідні офіційні документи. У Постанові й Заяві про Крим ідеться про неправомірність акту передачі Криму Україні в 1954 р. і про «російське місто» Севастополь [1, с. 154].

Реагуючи на такі зухвалі зазіхання, Україна змушена була звернутися до Ради Безпеки ООН у пошуках міжнародного захисту власної суверенності і територіальної цілісності. Після відповідних процедур Рада Безпеки ООН 26 липня 1993 р. у своїй постанові підтримала Україну, засудила дії Росії, вказала на неприпустимість подібного у міжнародних питаннях і зафіксувала дозвіл Україні в разі повторення територіальних претензій з боку Росії звертатися до Ради Безпеки ООН [1, с. 154]. Б. Єльцин пригрозив парламенту його розпуском.

Поза територіальними претензіями Росії до України існувала реальна небезпека через неузгоджені і незакріплені кордони з Російською Федерацією. Кордон між радянськими Україною і Росією, як і між всіма складовими СРСР, існував подекуди віртуально, без демаркації і делімітації кордону. І така ситуація була характерною для всіх держав пострадянського простору. Державний кордон мав бути встановлений за адміністративною розподільчою лінією між колишніми УРСР і РРФСР, що на деяких ділянках не перевірялася, тому питання облаштування кордону потрібно було вирішувати наново. Позиція України полягала в тому, що всі її кордони – і східні і західні – мають однаковий правовий статус. Остаточно прийняти під охорону 2292 км кордону з Російською Федерацією вдалося лише в січні 1993 р. Проте реальний статус цього кордону відрізнявся від статусу західних кордонів української держави — колишніх західних кордонів СРСР, що були фактично кордонами розмежування холодної війни.

Питання делімітації (опису) і демаркації (позначення на місцевості) українсько-російського кордону значно затягнулося через позицію Росії і не наполегливості України. Тільки у 1998-1999 рр. вдалося лише в загальних рисах розмежувати лінії землекористування суб'єктів господарювання в прикордонних областях Росії і України.

Проблема ускладнилася й тим, що питання делімітації кордону не було закріплене в основному Договорі про дружбу, співробітництво і партнерство РФ і України від 31 травня 1997 р., оскільки керівники держав вилучили згадане з основного тексту документа для майбутнього розгляду окремою угодою. Зволікання України з вирішенням питання демаркації кордону відсували сам процес врегулювання на невизначений термін, що стало підґрунтям для різних необґрунтованих претензій з боку Росії [2, с. 125].

Внутрішні російські проблеми – війна Чеченської республіки Ічкерії за незалежність, низка конфліктів пострадянського простору, економічна криза тощо відволікали увагу нашого сусіда від України. Однак вже 1995 р. новий парламент РФ знову порушує питання про денонсацію домовленостей про розпад союзу, вимагає поновити СРСР. І тисне на президента у питанні ліквідації ядерної зброї України.

Не забуваймо, що на початку 1990-х рр. Україна потрібна була Росії у вимірі не тільки геополітики і виживання на українській агропродукції, а й для розбудови і зміцнення створеної за ініціативою Росії об'єднання кількох колишніх республік на кшталт СРСР – Співдружності незалежних держав. СНД, на думку Московії, мала об'єднати республіки задля створення ринку збуту і джерела сировини й робочої сили для російської економіки, а у майбутньому – блоком єдиних збройних сил. Таким чином, ельцинський період пострадянських України і Росії 1990–1999 рр. характеризується динамікою пострадянського розлучення.

У діях російського керівництва констатуємо часті нападки на Україну політичного, безпекового, економічного та ідеологічного характеру, спрямовані на розхитування стабільності у нашій країні. Ідеться не тільки про територіальні зазіхання на Крим і Севастополь, а й ядерну спадщину України, Чорноморський флот, борги й активи СРСР, гуманітарні проблеми тощо [3]. Загострення на двосторонньому рівні через уведення Росією ринкових цін на енергоносії збільшували зовнішній борг України через необґрунтоване у кількасотковому вимірі їх підвищення. Керівництво нашої держави по допомогу зверталось до різних провідних країн світу. Однак, для США, Великої Британії, Франції та інших міжнародних акторів Росія на пострадянському просторі була пріоритетом номер один. Нині Б. Клінтон – экс-президент США жаліється світові, що примусив Україну віддати власну ядерну зброю, яка б сьогодні захистила українську державу від жорстокої війни Росії на винищення України. Однак у 1993-1996 рр. саме Б. Клінтон разом з Б. Єльциним зробили все можливе, щоб Україна позбулася всіх ядерних ракет – і тактичних, і

стратегічних. Фактично США і Росія знищили ядерний потенціал України, який перевищував у рази ядерної потенціал Франції. Водночас Московія, що володіла нафтовими й газовими ресурсами, жорстко впроваджувала курс на послаблення України. Доволі оперативно Росія через злочинні фінансові схеми заволоділа і українською тактичною ядерною зброєю.

Російське керівництво перетворювало свою державу на провідну економічно незалежну й самодостатню країну через упровадження ліберальної економічної й політичної моделі. Цей процес дуже тяжко давався Росії і врешті не досяг мети: демократичною державою Росію можна було вважати лише пару місяців. Поза тим Росія посилила ідеологічний тиск, зокрема у сфері гуманітарних наук в цілому. В російській інтерпретації постала проблема історичної пам'яті, переписування історичних об'єктивних фактів і подій на заготовлені російські кліше і фейки. Розкручувалась ідея «єдиної і неподільної», а також єдиної колиски трьох народів – російського, українського й білоруського.

Серед документів, що підтверджують політичний курс РФ, спрямований проти України, назвемо «Про поглиблення інтеграції народів, які були об'єднані в СРСР, і скасування постанови ВР РРФСР від 12 грудня 1991 року» (1996) та «Про юридичну силу для Російської Федерації — Росії результатів референдуму СРСР від 17 березня 1991 року з питання збереження Союзу РСР» (1996). Цими документами визнано неправомірність денонсації договору про створення СРСР 1922 р. і прийняття угоди про СНД (Угода і Заява країн СНД — України, Білорусі, Росії від 8 грудня 1991 р., с. Віскулі, Біловезька Пуща, Білорусь). Біловезькі домовленості оголошено такими, що не мають юридичної сили, хоча вони були ратифіковані російським парламентом [4].

14 вересня 1995 р. російський президент видає важливий і тривожний для України документ «Стратегічний курс Російської Федерації щодо країн – учасниць СНД» [5]. Указом проголошено всю територію колишнього СРСР «стратегічним інтересом Росії». Поза зазначеним, всі російськомовні особи і ті, хто сповідує «російську ідею» - співвітчизники - перебувають під захистом і патронатом Росії.

Позиція України на той час, на жаль, була незмінною: за словами Президента України Л. Кравчука: «Не геть від Москви, а поряд із Москвою» [6], що могло свідчити тільки про слабкість України в геополітичному і економічному вимірах.

Економічну співпрацю з Україною Росія поступово згортала. У 1993 р. порівняно з 1991 р. втричі скоротився експорт прокату чорних металів у Росію, втричі сталевих труб і вантажівок, у 20 разів мінеральних добрив, повністю відмовилась від української солі тощо. У 1996-1999 рр. взаємний товарообіг скоротився з 14,4 до 8 млрд дол. або на 55,5 %. Перехід Росії з 1 липня 2001 р. на принцип вилучення ПДВ з товарів країни призначення викликав різке подорожчання української продукції. У кінцевому рахунку це негативно

відбилося і на загальних обсягах товарообігу. Отже, темпи торгівлі гальмувалися, баланс торгівлі складався не на користь України.

Росія через непрозорі злочинні оборудки за безцінь скуповувала українські підприємства: два українські нафтопереробні заводи, зокрема і найбільший в Україні Лисичанський НПЗ. На наших очах відбувалося привласнення газотранспортної системи (ГТС) – державної власності України і через яку проходило 90% усього газового експорту Росії в Європу. А це забезпечувало Україні транзитну монополію [7].

У наступні роки Росія створює альтернативні шляхи експорту енергоресурсів в обхід України, щоб максимально скоротити транзит через нашу територію. Ситуація з енергоресурсами України погіршилась з будівництвом двох гілок Північноєвропейського балтійського газогону, а також будівництвом морських газопроводів – відводів в Калінінградську область, Фінляндію, Швецію і Данію, оскільки залежність європейських країн від російського газу до 2010 р. зросла на 40%.

Проблему, що склалася з глибокою залежністю України від російських енергоносіїв, враховуючи стратегічний курс країни на європейську інтеграцію, можна було розв'язати шляхом диверсифікації енергетичного імпорту через часткову відмову від послуг Росії. Варіант віднайдення альтернативних джерел енергосировини видавався більш привабливим, але для цього були потрібні час і певні кошти. Схожим шляхом пішла Польща, яка, на підставі настанов Євросоюзу про необхідність диверсифікації енергетичного імпорту домовилась з Норвегією про постачання з 2008 р. до 2024 р. норвезького газу в обсягах 5 млрд. куб. м на рік. Україна могла б скористатися польським досвідом, однак, не поспішала цього робити.

У цій ситуації, шукаючи альтернативний вихід з енергопостачанням, наша держава розпочала будівництво нафтопроводу Одеса-Броди-Гданьськ в обхід Росії. Таким чином прагнула позбутися абсолютної російської монополії щодо нафтового імпорту. Однак, далеко не джентльменська політика азербайджанського уряду з постачанням нафти для української труби, звела цей проєкт нанівець.

Розробки ВПК України також регулювалися здебільшого російськими інтересами. Росія собі привласнила проєкт «Дніпро» – використання модернізованої ракети СС-18 («Сатана»); виробництво двигунів АІ-222; виготовлення літаків Як-130 і АН-148 тощо. Російська сторона підписала 1997 р., а ратифікувала Великий договір тільки 1999 р., яким офіційно визнала територіальну цілісність і суверенітет України. Однак не ратифікувала документ до поки Україна не ратифікувала угоди стосовно Чорноморського флоту, угоди про «нульовий» варіант, членство України в Міжпарламентській асамблеї СНД, в ЄврАзЕС–СЄП тощо [8]. Чорноморські угоди з Росією віддавали весь флот за виключенням дрібниць в російське користування. Економічний колапс (дефолт) Росії у 1998 р. дещо відволік владні російські

структури від вирішення «українського питання», хоча гра-шантаж тривали й надалі щодо постачання газу.

При цьому зазначимо, що президент Б. Єльцин зробив для Росії неможливе – привів її до стану розвинутої і частково демократичної держави ХХ ст. Витягнув країну з кризи, запобіг дефолту. Однак, росіяни виявились невдячними і у 1999 р. влаштували своєму президентові суд.

У документі російського парламенту йдеться про те, що обвинувачення Б. Єльцина у скоєнні їм діяння містить ознаки злочину, передбаченого статтею 64 КК РРФСР (статтею 275 КК РФ). На думку депутатів, протиправний характер цих дій полягає в тому, що Президент РРФСР Б. Єльцин разом з колишніми Президентами України та Білорусі Л. Кравчуком та С. Шушкевичем підготував, 8 грудня 1991 р. підписав, а потім реалізував Біловезькі угоди, що призвели до руйнування Радянського Союзу і завдали серйозної шкоди зовнішній та внутрішній безпеці Російської Федерації. Тим самим він взяв участь у змові з метою захоплення влади.

Учасників Біловезьких угод також звинуватили в тому, що вони не тільки змінили державний лад СРСР, а й ліквідували його, а РРФСР із союзної республіки перетворилася на Російську Федерацію, окрему державу. Заради цієї мети Б. Єльцин пішов на грубе порушення низки статей Конституції СРСР 1977 р.; Закону СРСР від 3 квітня 1990 р. «Про порядок вирішення питань, пов'язаних із виходом союзної республіки з СРСР»; статей Конституції РРФСР 1978 р.; Закону РРФСР від 24 квітня 1991 року «Про Президента РРФСР».

І тим самим Б. Єльцин здійснив зазначені дії всупереч волі народів РРФСР про необхідність збереження СРСР, вираженої під час всенародного голосування (референдуму), що відбувся 17 березня 1991 р.

Наступне звинувачення стосувалося війни в Чечні. Конституція та закони Російської Федерації не надавали президенту Росії права одноосібного прийняття рішення на застосування військових методів і засобів для вирішення конфлікту на території Чеченської Республіки. Закон РФ від 24 вересня 1992 р «Про оборону» не допускає використання збройних сил країни для підтримки порядку на території Росії.

Закони російської федерації «Про безпеку», «Про військовий обов'язок та військову службу» взагалі не можуть служити правовою базою для використання збройних сил, тому що не регулюють їх застосування.

Великомасштабні операції збройних сил міністерства оборони, внутрішніх військ МВС, спецпідрозділів ФСК та інших відомств РФ здійснювалися відповідно до його вказівок. Президент Б. Єльцин брав участь і в організації їхнього виконання. Усі основні дії щодо практичного введення елементів надзвичайного стану на території Чеченської Республіки, зокрема щодо проведення головних військових операцій, узгоджувалися з ним. Спроба президента приховати від громадськості неконституційний характер своїх дій,

що виявилася у засекречуванні указів від 1994 р., які з урахуванням їх правового змісту могли застосовуватися тільки опублікованими.

Реалізація правових актів президента Б. Єльцина, спрямованих на врегулювання збройного конфлікту в Чеченській Республіці призвела до застосування насильства, що спричинило десятки тисяч людських жертв, матеріальних збитків в особливо великих розмірах, порушенням прав і свобод сотень тисяч громадян Росії. Це підтверджується матеріалами справи про перевірку конституційності низки правових актів, висновками Комісії з прав людини ООН, ОБСЄ, Парламентської Асамблеї Ради Європи, матеріалами, зібраними різними неурядовими організаціями.

Б. Єльцина також звинуватили в послабленні обороноздатності та безпеки Росії. Використання ним владних повноважень щодо економічного розвитку країни завдало великої шкоди оборонно-промислому комплексу і збройним силам. Збройні сили РФ опинилися в стані фактично повного розвалу. У військово-повітряних силах кількість справних літаків не перевищувала 55%. Закінчується термін експлуатації стратегічної ядерної зброї. У 2001 р. закінчувався ресурс експлуатації стратегічних крилатих ракет повітряного базування, у 2003 р. у складі стратегічних ядерних сил залишалося близько 1000 боезарядів. Вже в даний час можливості стратегічних ядерних сил Росії в 2,5 рази нижчі від ядерних сил США. Поряд із цим втрачено значну частину кадрового, науково-технічного та промислового потенціалу, практично зупинилися відтворення та модернізація елементів стратегічних ядерних сил [3].

«У військово-морському флоті понад 70% ракетних підводних крейсерів стратегічного призначення вимагають проведення заводського ремонту або окремих робіт із підтримки їхньої бойової готовності. З 26 атомних підводних човнів, що є, майже половина є морально і технічно застарілими. На решті підводних судів кількість боезарядів через закінчення гарантійних термінів експлуатації ракетних комплексів до 2003 року має скоротитися на 75%» тощо [3].

Зрозуміло, за таких обставин президент Росії Б. Єльцин мав піти у відставку, що він і зробив напередодні Нового 2000 року. І те, що президент пішов раніше офіційного терміну, наводить на думку про недобровільне рішення цього політика. Наводимо фрагмент з його виступу.

«Дорогі росіяни! – говорив Борис Єльцин. – Дорогі друзі, любі мої! Сьогодні я востаннє звертаюся до вас із новорічним привітанням. Але це не все: сьогодні я востаннє звертаюся до вас як президент Росії. Я прийняв рішення. Довго і болісно над ним міркував. Сьогодні, в останній день минулого століття, я йду у відставку. І все-таки я прийняв інше рішення: я йду, йду раніше за визначений термін.

Сьогодні, у цей надзвичайно важливий для мене день... Я хочу вибачитися. За те, що багато наших з вами мрій не справдилися. І те, що нам здавалося

просто, – виявилось дуже важко. Я вибачаюсь за те, що не виправдав деяких надій тих людей, які вірили, що ми одним ривком, одним махом зможемо перестрибнути з сірого, застійного тоталітарного минулого у світле, багате, цивілізоване майбутнє. Я сам у це вірив: здавалося, одним ривком – і все здолаємо. Одним ривком не вийшло. У чомусь я виявився надто наївним. Десять проблеми виявилися надто складними. Ми продиралися вперед через помилки, через невдачі».... Б.Єльцин [9].

На посаду президента приходять сам або садять В. Путіна (2000-2023 рр.). Новий російський очільник переформатовує владні гілки, фінансові потоки, увів жорстку централізацію влади.

Росією з 2014 р. було взято курс на розчленування України шляхом утворення на нашій території «самопроголошених» республік, а з лютого 2022 року – на знищення України. Нагадаємо, що экс-президент України Л. Кучма знаходив необхідний тимчасовий компроміс із російським керівництвом, паралельно ухвалюючи державні документи щодо євроінтеграційного та євроатлантичного курсу України (2002-2003 рр.). В Україні з'являється можливість стати повноправним учасником Північноатлантичного альянсу (НАТО), а також наблизитися до ЄС. На жаль, провідні політики НАТО, проросійськи налаштована німецький канцлер А. Меркель та її прибічники провалюють кандидатуру України на відповідних самітах і перекреслюють цей шанс.

Перша відверта агресія, розв'язана Росією навколо острова Тузла 2003 р. висуває перед Україною серйозну загрозу безпеці. Реакція Заходу як на діяльність Росії щодо Тузли, а пізніше із розв'язанням цим агресором війни проти миролюбної Грузії 2008 р. зводилась до сентенції: домовляйтеся із загарбником. У 2003 р. Президент України через «справу кольчуг», яка як нині можна зрозуміти була розкручена російським загарбником, був невилізним. Провідні європейські країни ігнорували Україну, зосередившись на взаєморозумінні з Росією і власних геополітичних інтересах, створили Раду Росія – НАТО.

Ширша Європа – нова пропозиція Україні з боку Європейського Союзу, включала країни Середземномор'я, з чим наша держава не могла погодитись. Термін чинності Угоди України – ЄС про партнерство й співробітництво від 1998 р. добігав кінця 2008 р. Із прийняттям десяти країн в ЄС 2004 р. європростір досяг кордонів України.

У наступні роки відносини з Україною Росія переводить на прагматичні рейки, веде різнопланові торговельні та інформаційні війни, застосовує посилені економічний шантаж через газ та нафту, унаслідок чого Україна через великі борги поступово ізолюється від західних партнерів. Енергетичними важелями Москва прив'язує і ЄС. Через російський тиск азійські республіки поступилися Росії і домовились продавати свій газ на її кордоні. Тим самим Росія позбавила Україну можливості реалізувати

двосторонні торгівельні газові відносини з азійськими республіками і впливати на ціноутворення, а також посилила своє монопольне право на газ і продовжувала шантажувати Україну.

Російсько-українська співпраця згорталася на противагу товарообігу Росії з іншими регіонами світу, зокрема з ЄС, з яким домовлено у 2005 р. довести зазначений щорічний показник до 50 млрд. дол. США. Тактика й стратегія Росії щодо України визначається інтересами великого російського бізнесу, який нахабно керував українськими справами і нарощував російський капітал за наш рахунок. Основні стратегічні документи зовнішньої політики Росії: «Концепція зовнішньої політики РФ», «Концепція національної безпеки РФ», «Стратегія національної безпеки РФ» та «Військова доктрина РФ» тощо, містять чіткі орієнтири антиукраїнських інтересів Кремля [2].

Наступний етап політики Росії щодо України часів президента В. Януковича, вирізняється остаточною підготовкою плацдарму для певного «стрибка» – переходу України в цілковите підпорядкування РФ і наступне поступове поглинання України. Проросійський президент, безпосередньо керований Кремлем, провалив підписання Угоди про асоціацію України–ЄС на Вільнюському саміті ЄС в листопаді 2013 року. Як наслідок народний спротив засиллю російщини огорнув всю Україну – вибухнув Майдан, який був розстріляний російськими силовими структурами.

Отже, плани Московії щодо мирного захоплення української держави не справилися. Тоді, загарбавши Донецьку і Луганську області, Росія робить спробу захопити Київ – розпочато російську війну проти України. У четвер, 24 лютого 2022 р. Росія без оголошення війни напала на Україну: бомбардувала прикордоння і увела свої війська (десант) на суверену українську територію.

Для світової спільноти Росія підготувала черговий фейк: вона розпочала так звану «спеціальну військову операцію в Україні» після «звернення влади ДНР та ЛНР з проханням надати допомогу у відсічі агресії Києва». Про це повідомив президент РФ В. Путін у екстреному зверненні. 24 лютого 2022 р. він оголосив про початок Росією спецоперації з «демілітаризації» і «денацифікації» України [10].

Поняття денацифікація (*нім. Entnazifizierung*) було уведено в міжнародну практику після Другої світової війни і означало комплекс заходів, спрямованих на очищення повоєнного німецького та австрійського суспільства, культури, преси, економіки, освіти, юриспруденції та політики від впливу нацистської ідеології.

За словами В. Путіна, в Україні йдеться не лише про те, щоб раз і назавжди стерти нацистську ідеологію. Необхідно ще й заблокувати можливість для всіх шанувальників радикальних ідей будь-коли потрапити до будь-яких структур української влади. Російський очільник зазначив, що мета військової операції — «захист людей, які протягом восьми років зазнають знущань, геноциду з боку київського режиму». Для цього Росія прагнучиме «демілітаризації та

денацифікації» України. Зокрема, йдеться про такі заходи, як знищення націонал-соціалістичної (фашистської) партії, її філій та підконтрольних їй організацій; розпуск усіх нацистських установ та забезпечення того, щоб вони не відродилися в жодній формі; запобігання будь-якій нацистській діяльності та пропаганді; залучення до суду осіб, винних у військових злочинах проти миру та людяності, а також активних нацистів; видалення нацистів з усіх посад; скасування фашистського законодавства; усунення нацистських доктрин із системи народної освіти тощо.

Тим самим російська сторона звинуватила Україну у впровадженні фашизму в своїй країні. Це означає перенесення відповідальності за скоєні злочини Росії під час війни в Україні з агресора на жертву. Подібний засіб перенесення відповідальності на іншого широко використовувався ще за часів Другої світової війни Геббельсом.

У наші дні заходи, які можна назвати денацифікацією, відбуваються не так часто. Наведемо один приклад. У 2005 р. в ЄС планували ввести повну заборону на використання свастики, проте цього заходу так і не було вжито. У 2007 р. ЄС знову обговорював таку пропозицію, цього разу висунуту Німеччиною. Ініціатива влади країни отримала критику з боку індуїстів, що живуть у Європі, оскільки свастика є для них стародавнім і шанованим релігійним символом. У 2007 р. влада Німеччини відкликала свою ініціативу про заборону свастики в ЄС [11].

І через вісім місяців кровопролиття на українській території, після нищення України і вбивства сотень наших громадян російський очільник, перебуваючи в Пекині, не пояснює, що робить його армія в Україні, а заявляє китайським слухачам (15 жовтня 2023 р.), що в результаті «військової операції Росії в Україні український контрнаступ не призвів до жодних результатів, окрім втрат для ЗСУ», - заявив В. Путін в інтерв'ю медкорпорації Китаю. Він також зазначив, що у Декларації про державний суверенітет України (1990 р.) сказано, що Україна є нейтральною державою [12].

Нагадаємо, що Україна не могла оформити нейтралітет і стати нейтральною, оскільки на нашій території всі роки існування перебував іноземний російський військовий чорноморський флот. Зазначене виключало будь-яку можливість навіть подавати відповідні документи до ООН з метою визнання і закріплення нейтралітету України. Водночас в Декларації йдеться про те, що Україна буде нейтральною у майбутньому, а не зараз. Тим паче у 1990 р. Україна була ядерною державою і мала величезний ядерний потенціал, який розікрала Росія. І від якого примусила відмовитись Україну.

Із заявленого зрозуміло, що В. Путін і його оточення спеціально перекручують факти, оскільки згадана декларація не є законом держави, а є постановою Верховної Ради України і була вона прийнята у 1990 р., коли Україна ще називалась УРСР і не була офіційно визнаною незалежною

державою. До того ж, була ядерною державою із ядерним потенціалом, що перевищував потенціал Франції.

Європейський вибір закріплений в Законах України «Про засади зовнішньої політики України» (1993 р.), а також «Про основи національної безпеки України» (2003-2018 рр.). З 2018 р. в Законі України «Про національну безпеку». До того ж, з 2019 р. прагнення набути членства в НАТО та приєднатися до ЄС закріплено у Конституції України.

Війна Росії проти України є жахливим прецедентом ХХІ ст., що доводить протистояння демократії – Україна – і автократії – Росія. На наших очах відбувається зіткнення цивілізацій, про що говорили і попереджали людство відомі аналітики, такі як А. Тойнбі і С. Хантінгтон [13]. За світової практики цивілізації не зливаються в єдине ціле, не можуть існувати паралельно в єдиному спільному просторі: вони можуть тільки нищити одна одну. Російська імперія ще не пройшла чергове історичне коло розвитку, яке пройшли всі інші колишні імперські держави. І в цій площині вона значно відстає від передових світових потуг. За нашим припущенням, російська імперія затрималась у своєму розвитку приблизно на сто років і значно відстала від своїх колишніх імперських колег ХІХ ст. Імперія Московії перебуває на стадії завершення свого існування, і в цьому переконуюешся, коли порівнюєш складові становлення і причини падіння імперій. Ганебна для ХХІ століття ситуація склалася в російській імперії з її рівнем освіти, розповсюдженням грамотності, дуже низьким коефіцієнтом інтелектуального розвитку підостаючого покоління.

Імперська схема Росії нині має подолати останню сходинку імперського існування – шлях війни проти демократії і свободи, проти України і цивілізованого світу, який вимагає від неї чималих жертв... Це складний шлях жертвовності і випробувань безпекового, політичного, економічного і соціального характеру. Однак тільки тоді в російських надрах сформується цивілізоване громадянське суспільство, визріють демократичні сили, готові зробити виклик панівному олігархату й автократії і взяти відповідальність за розвиток держави на себе. Ця імперська машина має пройти цей шлях і створити цивілізоване громадянське суспільство. І на цьому шляху українські сила і звитяга мають допомогти ворогові програти битву за майбутнє.

Водночас Україна вже розробляє плани на майбутнє, вибудовує сценарій подальшого розвитку. Серед висунутих завдань першими є:

- вдосконалення системи безпеки держави,
- визначення критеріїв розвитку економіки в умовах військового стану,
- розробка схем і моделей енергетичної незалежності,
- розв'язання соціальних питань, зокрема і проблеми мігрантів.

Війна, як це не парадоксально, підштовхнула європейський інтеграційний простір до визнання і прийняття вестернізації українського суспільства, посилення процесу європейської ідентичності. До того ж, таке зауваження, на

думку аналітика М. Пашкова, стосується не тільки українського суспільства, а й держави України, яка стає більш європейською.

У післявоєнний період перед Україною стоятиме також і питання політичного визначення геополітичних пріоритетів. Вже нині, як зазначає професор Г. Перепелиця, постала гостра необхідність визначення стратегічних партнерів України і розробки критеріїв стратегічного партнерства. До таких складових зараховуємо європейськість і визнання європейських цінностей, співпадиння національних інтересів партнерів і сталість стратегічних відносин [14].

Нині зі зміною сутності понять, стратегічне партнерство необхідно розглядати не само по собі, як співпрацю чи явище, а систему створення стратегічних умов для його реалізації, - зазначає експерт О. Хара. Тому українські аналітики пропонують визначати цей рівень взаємодії як відносини стратегічного характеру або стратегічний рівень партнерства [15].

Висловлені міркування щодо визначення політичного явища стратегічності, надання йому відповідної об'єктивної термінології можна віднести і до мовного аналізу. Водночас в цих дискурсах, на переконання професора Л.Д. Чекаленко, закладено раціональне зерно: чітке визначення парадигмальних основ безпекового існування держави, що покликано убезпечити Україну від допущення подібних помилок у майбутньому. Згадаймо 27 стратегічних партнерів України..., що також зіграло в ситуації російської війни проти України негативну роль. У кінцевому рахунку українська держава виявилась позбавленою захисту і допомоги у перші найтяжчі дні російського нападу. Такий прорахунок визнали і провідні міжнародні актори, як наприклад, вже згаданий экс-президент США Б. Клінтон. «Росія не вторглася б в Україну, якби у Києва залишилися сили ядерного стримування», - визнав экс-президент США в інтерв'ю RTÉ 5 квітня 2023 р. [16].

Інші лідери провідних країн також зробили певні висновки: нині українські представники беруть участь у всіх засіданнях Єврокомісії, в роботі різноманітних структур, в нарадах ЄС. Набирає обертів створення Ради Україна–НАТО, на рівні міністрів оборони відбувається системна співпраця з НАТО-партнерами тощо.

Прийшов час розробити і нову концепцію зовнішньоекономічної діяльності, а до розробки документу і його складових залучити поза державними і приватні компанії. Україна має величезний економічний потенціал. На думку професора О. Шниркова, також важливо переконати ЄС у значних економічних ефектах від приєднання України, зацікавити Євросоюз українською економікою, нашими можливостями, продемонструвати, що наша економіка може бути вартісною. Значні перспективи є і в енергетичній сфері, згадаймо хоча б про українські газові сховища (107 млрд куб м газу), на які європейці можуть розраховувати, тощо. Завданням для України в енергетичній сфері нині визначено наступне: по-перше, увести корпоративне управління енергетичними

потоками і схемами, по-друге, прискорити впровадження стандартів ЄС. Отже, як бачимо, від України залежить майбутній розвиток всієї Європи і вірогідно світу, тому велика відповідальність лежить на нас, на громадянах, зокрема і на інтелектуальній складовій українського суспільства.

Список використаних джерел та літератури

1. Чекаленко Л. Зовнішня політика України: монографія. К.: Дипломатична академія України МЗС України, 2016. 308 с.
2. Чекаленко Л., Федуняк С. Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів). К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010. 464 с.
3. Чекаленко Л. Україна – Росія: проблемне питання «стратегічного» партнерства. *Магістеріум: Політичні студії*. 2008. Вип. 31. С. 85–90.
4. Орлова Т.В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій. К.: Знання, 2012. 446 с.
5. Стратегический курс России с государствами – участниками Содружества Независимых Государств. *Министерство иностранных дел российской Федерации*. 14 сентября 1995. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1695744/
6. Чекаленко Л. Історія процесу перепідпорядкування Кримської області Україні. *Віче*. 2014. № 5. С. 9–11. URL: https://elibrary.ivinas.gov.ua/111/1/Istoriya%20protsesu%20perepidporядkuvannya%20Krymskoyi%20oblasti%20Ukrayini%20_%20Chekalenko%20_%20Viche%20_%202014_%2005.pdf
7. Чекаленко Д. Зовнішня політика і безпека України. Людина – Суспільство – Держава – Міжнародні структури: наукова монографія. Київ: РНБО України. Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки, ДУС, 2004. 352 с.
8. Урядовий кур'єр. 1993. 2 липня.
9. Заявление Бориса Ельцина. 31 декабря 1999 года. 00:03. Москва, Кремль. URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/24080>
10. Стратегия национальной безопасности РФ 2023 г. Принята новая Стратегия национальной безопасности РФ, а також пакет документов об антитеррористической деятельности. *Армейский сборник*. URL: <https://limited-army.ric.mil.ru; https://base.garant.ru/70684666/a573badcfa856325a7f6c5597efaaedf; http://www.scrf.gov.ru/security/antiterrorist/>
11. Індуси обурені можливою забороною свастики у ЄС. *BBC*. 17 січня 2007. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/story/2007/01/070117_swastika_row_ak
12. Краснолуцька О. Візит Путіна в Китай: у ГУР розповіли про наслідки. *Кореспондент.net*. 22 жовтня 2023. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4633754-vizyt-putina-v-kytai-u-hur-rozpozvily-pro-naslidky>
13. Тойнби А., Хантингтон С. Вызовы и ответы. Как гибнут цивилизации. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=73506&p=1
14. Чекаленко Д. Європейські цінності, що засновані на духовній, моральній та історичній спадщині народів Європи. *Зовнішні справи*. 2013. Вип. 10. С. 14–17.
15. Стратегічні партнери України (реалії та пріоритети в умовах війни). *Центр Разумкова*. 2023. URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/10/04/NSD193-194_2023_ukr.pdf
16. Венкина Е. Билл Клинтон сожалеет, что убедил Киев отказаться от ЯО. *DW*. 5 апреля 2023. URL: <https://www.dw.com/ru/bill-klinton-sozaleet-cto-ubedil-ukrainu-otkazatsa-ot-adernogo-oruzia/a-65235781>

References

1. Chekalenko, L. (2016). *Zovnishnya polityka Ukrainy: monohrafiya*. Kyiv: Dyplomatychna akademiya Ukrainy MZS Ukrainy. [In Ukrainian].
2. Chekalenko, L., Fedunyak, S. (2010). *Zovnishnya polityka Ukrainy (vid davnikh chasiv do nashykh dniv)*. Kyiv: DP "Vydavnychyy dim "Personal". [In Ukrainian].
3. Chekalenko, L. (2008). Ukraina – Rosiya: problemne pytannya "stratichnoho" partnerstva. *Mahisterium: Politychni studiyi*, 31, pp. 85–90. [In Ukrainian].
4. Orlova, T.V. (2012). *Vsesvitnya istoriya. Istoriya tsyvilizatsiy*. Kyiv: Znannya. [In Ukrainian].
5. Strategicheskii kurs Rossii s gosudarstvami – uchastnikami Sodruzhestva Nezavisimykh Gosudarstv. (1995). [Online]. *Ministerstvo inostrannykh del rossiyskoy Federatsii*. 14 sentyabrya Available from: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/1695744/ [In Russian].
6. Chekalenko, L. (2014). Istoriya protsesu perepidporyadkuvannya Kryms'koyi oblasti Ukraini. *Viche*, 5, pp. 9–11. [Online]. Available from: https://elibrary.ivas.gov.ua/111/1/Istoriya%20protsesu%20perepidporyadkuvannya%20Krymskoyi%20oblasti%20Ukrayini%20_%20Chekalenko%20_%20Viche%20_%202014_%205.pdf [In Ukrainian].
7. Chekalenko, D. (2004). *Zovnishnya polityka i bezpeka Ukrainy. Lyudyna – Suspil'stvo – Derzhava – Mizhnarodni struktury: naukova monohrafiya*. Kyiv: RNBO Ukrainy. Nats. in-t probl. mizhnar. Bezpeky. [In Ukrainian].
8. (1993). *Uryadovyy kur'yer*, 2 lypnya. [In Ukrainian].
9. *Zayavleniye Borisa Yel'tsina*. 31 dekabrya 1999 goda. 00:03. Moskva, Kreml' [Online]. Available from: <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/24080> [In Russian].
10. Strategiya natsional'noy bezopasnosti RF 2023 g. Prinyata novaya Strategiya natsional'noy bezopasnosti RF, a takozh paket dokumentov ob antiterroristicheskoy deyatel'nosti. *Armeyskiy sbornik*. [Online]. Available from: <https://limited-army.ric.mil.ru; https://base.garant.ru/70684666/a573badcfa856325a7f6c5597efaaedf; http://www.scrf.gov.ru/security/antiterrorist/> [In Russian].
11. Indusy obureni mozhlyvoyu zaboronoyu svastyky u ES. (2007). *BBC*. 17 sichnya. Available from: https://www.bbc.com/ukrainian/news/story/2007/01/070117_swastika_row_ak [In Ukrainian].
12. Krasnoluts'ka, O. (2023). Vizyt Putina v Kytay: u HUR rozpovily pro naslidky. *Korespondent.net*. 22 zhovtnya. [Online]. Available from: <https://ua.korrespondent.net/world/4633754-vizyt-putina-v-kytai-u-hur-rozpovily-pro-naslidky> [In Ukrainian].
13. Toynbi A., Khantington, S. Vyzovy i otvety. Kak gibnut tsivilizatsii. [Online]. Available from: http://loveread.ec/read_book.php?id=73506&p=1 [In Russian].
14. Chekalenko, D. (2013). Yevropeys'ki tsinnosti, shcho zasnovani na dukhovniy, moral'niy ta istorychniy spadshchyni narodiv Yevropy. *Zovnishni spravy*, 10, pp. 14–17. [In Ukrainian].
15. Stratehichni partnery Ukrainy (realiyi ta priorytety v umovakh viyny). (2023). *Tsentr Razumkova*. [Online]. Available from: https://razumkov.org.ua/images/2023/10/04/NSD193-194_2023_ukr.pdf [In Ukrainian].
16. Venkina, E. (2023). Bill Klinton sozhaleyet, chto ubedil Kiyev otkazat'sya ot YAO. *DW*. 5 aprelya. Available from: <https://www.dw.com/ru/bill-klinton-sozaleet-cto-ubedil-ukrainu-otkazatsa-ot-adernogo-oruzia/a-65235781>

Chekalenko L. Living in the Era of Change (to the Question of the Future Development of Ukraine).

The unprecedented war launched by Russia against our country is aimed by the aggressor at the extermination of Ukraine, the destruction or conversion of the Ukrainian people to the Russian state, the humiliation of Ukrainian dignity and the denigration of Ukrainian European values. This is a terrible war, built on the concept of scorched earth and the transformation of Ukrainian patriots into a

Russian slave force. This is a war of civilizations; a war of democracy against autocracy, a war to exterminate the sprouts of Europeanism that has already grown firmly in Ukrainian society.

Russia nurtured the idea of a war against Ukraine for several decades, as an independent Ukrainian state irritated the Russian leadership and was incomprehensible to the Russian community. This attitude has not changed over the years, but has only strengthened with the further successful development of Ukraine, the growth of economic potential and the advocacy of an independent move towards European and Euro-Atlantic structures. For some time, the leadership of Moscow was convinced that the aspirations of Ukraine are temporary, “children’s fun”, which will quickly change to pro-Russian ones, and the Ukrainian people will change their European orientation to pro-Russian ones. To this end, Russia made significant efforts, blackmailing Ukraine with a political and economic blockade, blackmail and pressure, interference in the internal affairs of a sovereign state, the introduction of its people into the Ukrainian government and the appointment of a pro-Russian president.

The imperial essence of Russia did not disappear, but was veiled by artificial pro-Russian projects that Moscow implemented in the post-Soviet space, creating the Commonwealth of Independent States and other structures derived from it. After the Second World War, Moscow gave Ukraine – the Ukrainian SSR a chance to become a member of the United Nations and become one of the founders of this world organization. We will remind that this decision was happened thanks to the uncompromising position of US President Franklin Roosevelt and GB Prime Minister Winston Churchill. The Union was needed vassals in the future organization who would consistently vote for its proposals.

At the same time, domestic politics was spinning around the fake idea of “building communism”. The Ukrainian people had a hard time succumbing to such a policy: it failed the socialist competition, ideological work, the Communist Party scheme of managing the country, etc. The most active persons were isolated and destroyed together with their families. The ideological system raised “homo soveticus”, whose descendants are still fighting against Ukrainians as the most active defenders of Soviet ideology. And all those who are in comprehensible to this mass are called Banderites and nationalists by the Rashists.

The article examines the main milestones of Russia’s preparation for the war against Ukraine. Attention is focused on issues of Russia’s foreign and domestic policy, which confirms and testifies the aggressive, invasive character of the Ukrainian neighbor. The issue of Ukrainian-Russian relations has always occupied an important place among the security problems of the Ukrainian state. The research on this plane is absolutely necessary in order to take into account a number of strategic and tactical miscalculations which were made by the power structures of our country in the domestic and foreign policy spheres, in order to build the future of Ukraine.

Keywords: *Ukraine, threat, war, nuclear weapons, accusations of the president of Russia.*

УДК 327.5:477

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-23-4>

Лакішук Д.М.

<https://orcid.org/0000-0003-3804-9806>

СПЕЦИФІКА ДОПОМОГИ ДЕРЖАВ ЗАХОДУ УКРАЇНІ У ВІЙНІ З РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

У статті досліджуються особливості підтримки України провідними державами трансатлантичного регіону у війні з РФ. Зазначається, що найбільшу підтримку України з моменту повномасштабного вторгнення військ Росії здійснюють США, а також країни ЄС, зокрема Німеччина, Франція, Італія тощо. Окремо виділяється допомога, що надається Україні Великою Британією, яка має змогу діяти швидше й активніше поза структурою ЄС. Також наголошується на достатньо інтенсивній допомозі країн Скандинавії, які в тій чи іншій мірі, як самостійно так і в коаліції одна з одною, й іншими країнами Європи, доєднуються до спільних зусиль у протистоянні демократії диктатурі.

Констатується, що під кінець другого року війни України та РФ, постають певні питання щодо подальшої підтримки України партнерами – як змінюються ті чи інші пріоритети відповідно до внутрішньополітичної ситуації в певній країні. Зазначається, що попри різновекторність думок щодо подальшої допомоги Україні, все ж заяви лідерів країн, їх реальні кроки у формуванні безпекової політики, що мають на меті зміцнення їх обороноздатності, включно з поглибленням співпраці в оборонній сфері з Україною, дають підстави говорити про довгострокову перспективу їх підтримки української держави. Беззаперечною є теза про те, що нинішня трансформація міжнародного порядку залежить від того, як і наскільки рішуче проявлять себе країни Заходу у такого ґатунку дестабілізації, наскільки консолідованими будуть їх дії на захист демократичних цінностей на протизвагу зростаючому авторитаризму, адже війна в Україні є лише одним з проявів цього глобального протистояння.

Ключові слова: Україна, РФ, війна, США, провідні країни Європи, міжнародна допомога.

З початком широкомасштабного вторгнення в Україну російських військ 24 лютого 2022 р. безпекова політика країн трансатлантичного регіону набуває нових обрисів, що відповідають дійсному стану міжнародної безпеки. Надважливим стає не лише укріплення обороноздатності кожної з них, але й попередження поширення безпосередньої військової загрози шляхом надання Україні військової, фінансової і гуманітарної допомоги (відповідно до власних спроможностей, політичної волі, участі у військово-політичних та економічних організаціях). Загалом близько 40 країн світу надали Україні військовою, гуманітарну та фінансову підтримку на суму майже 185 млрд. доларів. Найбільшими донорами України за весь період є США та Німеччина [1].

Від початку російського вторгнення США виділили Україні понад 70 млрд. доларів (0,33% від внутрішнього валового продукту країни), в цю суму входить понад 43 млрд. доларів військової допомоги. Через більш ніж півтора року після початку війни в Україні громадська підтримка фінансування війни у США коливається, особливо серед республіканців.

Усю допомогу, яку Україна отримує від США, можна розділити на три категорії: оборонна (або безпекова) допомога; пряма бюджетна допомога; гуманітарна, відновлювальна та інша допомога. Зокрема, безпекова допомога йде за трьома напрямками: те, що виділяється рішеннями президента США із запасів; специфічні закупівлі зброї для України; іноземні закупівлі, які використовуються для всіх партнерів. На всі три програми Конгрес виділяє значні ресурси, і щотижня за однією з них оголошуються нові пакети, які виділяються Україні [2].

В жовтні 2023 р. Білий дім подав бюджетний запит до Конгресу США, що пропонує фінансування додаткових видатків на допомогу Україні, Ізраїлю та інших партнерів на суму близько 105 млрд. доларів. Найбільша частка – близько 61,4 млрд. доларів – передбачена для України, або пов'язана з Україною. У разі його прийняття 61,4 млрд доларів для України буде розділено на три категорії:

1. Оборонні видатки — 46,1 млрд. доларів:

– 18 млрд. доларів на поповнення оборонних товарів зі складів Пентагону; відшкодування витрат на оборонні послуги та військову освіту і підготовку, надані уряду України (що дає можливість виділяти допомогу за програмою PDA);

– 12 млрд. доларів для ініціативи Ukraine Security Assistance Initiative;

– 1,7 млрд. доларів для програми Держдепу Foreign Military Financing для України та інших партнерів США, які зазнали впливу через війну в Україні;

– 14,4 млрд. доларів на технічну, розвідувальну підтримку, збільшення обсягів виробництва озброєння, кібербезпеку тощо.

2. Економічна, фінансова, цивільна та ядерна безпека — 14,75 млрд. доларів:

– 11,8 млрд. доларів для надання прямої бюджетної підтримки Україні;

– 2,2 млрд. доларів для підтримки нагальних потреб у відновленні та розробці програм в Україні та інших країнах регіону, що постраждали від війни;

– 360 млн. доларів для Держдепу на підтримку українського уряду у відновленні та підтримці верховенства права з акцентом на нещодавно звільнених та пошкоджених війною територіях;

– 100 млн. доларів для Держдепу на програми з нерозповсюдження, протидії тероризму, розмінування та суміжних програм;

– 149,5 млн. доларів допомоги у сфері ядерної безпеки.

3. Гуманітарна допомога:

– 481 млн. доларів на програми підтримки українцям, які перебувають в США за програмою Uniting for Ukraine, а також кошти на гуманітарну допомогу нашій державі, Ізраїлю та регіонам, які постраждали;

– 3,5 млрд. доларів для надання гуманітарної допомоги через програми Держдепу США;

– 5,7 млрд. доларів для фінансування програм USAID для задоволення зростаючих гуманітарних потреб, спричинених війною Росії в Україні, спалахом конфлікту в Газі та каскадними регіональними і глобальними наслідками цих криз [3].

Рішення щодо ухвалення додаткового фінансування стало питанням політичних торгів через розбіжності між демократами та республіканцями навколо питання захисту американського південного кордону та будівництва стіни на межі з Мексикою, яке теж є частиною цього пакета законопроектів¹.

На другому місці за обсягом допомоги Україні знаходиться Німеччина – 19,58 млрд. доларів. Через кілька днів після повномасштабного вторгнення Росії в Україну канцлер Німеччини О. Шольц заявив, що необхідно змінити ставлення до витрат на оборону країни і максимально їх збільшити. Також, Берлін, який має найбільшу економіку на Заході після Вашингтона, став другим найбільшим постачальником зброї в Україну. Додатково Німеччина оголосила про плани щорічно передавати Києву військову допомогу на 5,3 млрд. доларів до 2027 р., що є суттєвою підтримкою.

Військова допомога ФРН містить постачання зі складів Бундесверу, з боку німецької промисловості, а також спільні з партнерами постачання, які серед іншого фінансуються з коштів Ініціативи Федерального уряду Німеччини з підвищення дієздатності.

Кошти на фінансування статті з підвищення дієздатності на 2023 р. становлять загалом 5,4 млрд. євро (у 2022 р. – 2 млрд. євро) плюс повноваження на взяття зобов'язань на наступні роки в розмірі близько 10,5 млрд. євро. Ці кошти мають піти переважно на військову підтримку України. Водночас вони будуть використовуватися з метою фінансування поповнення військового майна для Бундесверу, переданого Україні зі складів Бундесверу, а також внесків Німеччини до Європейського фонду забезпечення миру, з якого своєю чергою можуть компенсуватися витрати країн-членів ЄС на підтримку України [4].

Необхідно зауважити, що у ФРН розглядають ймовірність такого розвитку подій, коли Європа повинна буде компенсувати Україні допомогу, якщо та перестане надходити зі США. Нині європейська оборонна промисловість не в змозі запропонувати повну компенсаторну можливість цього, деякі галузі потребують до десяти років на модернізацію або суттєве нарощення обсягів

¹ Республіканська партія наполягає на жорсткішій політиці щодо мігрантів, які намагаються потрапити до США через кордон з Мексикою. Задля посилення безпеки на південному державному кордоні конгресмени-республіканці вимагають впровадження заходів, які перешкоджали б незаконній міграції, а також стосовно тих, хто прибув до Америки й не подається на надання притулку. Такі вимоги навіть порушують гуманітарні зобов'язання США. Водночас демократи виступають за комплексний перегляд системи міграції як такої, а підхід республіканців називають надто радикальним.

потужностей (як у збройних силах, так і в промисловості й суспільстві), адже РФ нині істотно нарощує обсяги виробництва озброєнь і амуніції й погрози президента РФ В. Путіна на адресу країн Балтії, Грузії та Молдови варто сприймати дуже серйозно.

Для ФРН, як і більшості країн Європи, війна в Україні стала серйозним викликом, адже змусила повернутись до питання можливості повернення до моделей обов'язкової військової служби (загальний військовий обов'язок був скасований у Німеччині у 2011 р.) [5].

Велика Британія активно підтримує Україну від початку широкомасштабного вторгнення Росії (Об'єднане Королівство увесь цей час займало лідерську проукраїнську позицію). І головне — ця країна і донині залишається одним із найкращих друзів України, які сприяють розширенню і збільшенню допомоги від інших західних партнерів (поява в Україні американсько-британських гаубиць M777 (Lightweight Towed Howitzer) відкрила дорогу поставкам інших озброєнь аналогічного класу: польських «Крабів», французьких «Цезарів», німецьких Panzerhaubitze). Велика Британія стала першою західною державою, яка оголосила про передачу Україні сучасних бойових танків. Загалом Велика Британія надала різноманітної допомоги Україні на 11,67 млрд. доларів.

Зазначимо, що Велика Британія на початку 2023 р. виступила ініціатором створення багатомільйонного фонду з підтримки України. Зокрема, в перший пакет допомоги Україні входило багатомільйонне фінансування в рамках Міжнародного фонду на бойові можливості на мільйони фунтів, зокрема на запчастини для танків, безпілотні авіаційні системи, засоби радіоелектронної боротьби. Цей пакет був узгоджений Великою Британією, Нідерландами, Норвегією, Швецією та Данією. Ці країни-партнери, а також Ісландія та Литва, зробили колективний внесок на суму понад 520 млн. фунтів. Перший пакет підтримки залучив заявки від британських і міжнародних промислових постачальників для задоволення потреб України в отриманні летальних і нелетальних можливостей. Зокрема, понад 40 країн направили понад 1,5 тисячі пропозицій за 11 напрямками [6].

Ще однією важливою ініціативою Великої Британії спільно із Норвегією стало створення Коаліції морських сил і засобів, яка відповідатиме за посилення військово-морських спроможностей України. Її погодили під час останнього засідання Контактної групи з питань оборони України (формат «Рамштайн»). Коаліція морських сил і засобів буде розвивати довгострокову підтримку, яку Велика Британія, Норвегія та інші країни надають Україні, й допоможе Україні трансформувати Військово-морські сили, зробивши їх оперативно сумісними із силами НАТО й зміцнивши безпеку в Чорному морі. У межах коаліції Велика Британія та Норвегія передадуть Україні два мінних тральники Королівських ВМС класу Sandown. Крім того, Україна отримає 20 амфібій Viking та 23 швидкісних човни [7].

Після створення коаліції Велика Британія та Україна готуються зробити наступний крок для зміцнення безпеки у Чорному морі, а саме підписати 10-річну угоду, в рамках якої Велика Британія використає свій військово-морський досвід, щоб допомогти Україні контролювати Чорне море. Попередньо угода передбачає допомогу Україні у боротьбі з Росією, шляхом надання військової підтримки, зосередженої на військово-морських засобах, а також фінансової допомоги та обміну розвідданими. Вона також міститиме обіцянки післявоєнних «гарантій безпеки», які стримуватимуть Росію від нападу у майбутньому, включно з посиленням поставок зброї та санкціями. Крім того, ключова складова 10-річної угоди спрямована на подальшу формалізацію обміну розвідданими між Великою Британією та Україною. У рамках угоди збройні сили Сполученого Королівства продовжать свою навчальну програму «Операція Interflex», у межах якої було навчено понад 30 000 українських новобранців, що є найбільшою військовою схемою на британській землі з часів Другої світової війни [8].

Нині на тлі проблем із продовженням допомоги Україні з боку США Велика Британія та Франція заявили, що повномасштабне вторгнення Росії в Україну має завершитися поразкою для В. Путіна. Держави наполягають на тому, що агресію Росії не можна заохочувати, відмовляючи Україні у продовженні військової допомоги від ключового партнера – США. Міністр закордонних справ Великої Британії Д. Кемерон наголосив, що економіки західних партнерів України перевершують російську економіку у відношенні 25 до одного чи більше й необхідно зробити так, щоб ця економічна сила та ці зобов'язання окупилися, а підтримка України з боку Великої Британії і Франції триватиме стільки, скільки буде потрібно [9].

Ще однією європейською країною, що надає суттєву допомогу Україні у боротьбі з РФ є Франція (8,11 млрд. доларів внесків). Напрями її є такими: 10 пакетів європейських санкцій щодо Росії; підтримка кандидатури України щодо приєднання до ЄС; 30 млрд. євро, залучених на підтримку економіки України; 3,6 млрд. євро військової підтримки з Європейського фонду миру (European Peace Facility), у якому Франція є другим за значимістю донором (в цю суму не входить військова допомога, надана Україні саме і лише Францією) [10].

Значну підтримку Україні надають скандинавські держави, які сумарно надали допомоги на суму близько 9 млрд. доларів. Зазначимо, що скандинавські країни надають допомогу як окремо (через виділення пакетів фінансової допомоги), так і спільно, наприклад, об'єднуючись для закупівлі боєприпасів чи іншого необхідного для України. Також разом з Ісландією та Фінляндією (країни Скандинавії разом з цими двома державами входять в групу країн Північної Європи) скандинавські держави надали Україні значну й відчутну військову допомогу, передавши різноманітні системи озброєння, включно з дорогими системами протиповітряної оборони, основними бойовими танками

Leopard, бойовими броньованими машинами, а також артилерійськими системами та боєприпасами. З погляду військових і оборонних матеріалів загальна вартість національних пакетів допомоги від країн Північної Європи, наданих Україні з лютого 2022 р., становить приблизно 4,4 млрд. євро. Окрім національних внесків, країни Північної Європи беруть активну участь у заходах Європейського Союзу: у військовій допомозі Україні через Європейський фонд миру та у підготовці українських військовослужбовців через Місію військової допомоги ЄС.

Крім військової допомоги, усі країни Північної Європи надали Україні цивільну допомогу, включно з фінансовою, гуманітарною та екстреною підтримкою. Загальна вартість цих національних північноєвропейських заходів із лютого 2022 р. перевищила 1,5 млрд. євро [11].

Поряд з цим, лідери скандинавських країн як одноосібно так і в умовній коаліції постійно наголошують на необхідності активізації підтримки України нині та у довгостроковій перспективі як у політичній, так і фінансовій, військовій та дипломатичній сферах. Зокрема відповідне звернення із таким закликом зробили прем'єр-міністр Данії Метте Фредеріксен, прем'єр-міністр Норвегії Йонас Гар Стере, президент Фінляндії Саулі Ніністе, прем'єр-міністр Швеції Ульф Крістерссон і прем'єр-міністр Ісландії Катрін Якобсдоттір. Вони наголошують, що війна в Україні наближається до дворічної позначки, тому союзникам необхідно підтвердити підтримку України, й водночас підкреслюють, що нині зменшення підтримки України не може мати місце. Навпаки, зараз саме час заручитися підтримкою і дотримуватися планів союзників щодо того, як вони можуть допомогти Україні досягти успіху у війні, відновитися і захиститися в довгостроковій перспективі. В іншому випадку, зазначають лідери країн, це призведе до миру з меншою свободою і меншою безпекою на десятиліття, якщо не на покоління [12].

Поряд з вищезазначеними країнами суттєву допомогу надають такі європейські країни як Нідерланди, Італія, Іспанія, Польща, а також Канада та Японія.

Наголосимо, що очолювана США Контактна група з питань оборони України (так звана група у форматі «Рамштайн») є важливим координаційним форумом для міжнародних зусиль спрямованих на захист України від агресора.

Зазначимо, що до значної військової та фінансової допомоги, країни надають свої навчально-тренувальні центри для навчання українських військових, їх тренування відбуваються на новітніх зразках військової техніки з досвідченими інструкторами. Також держави надають необхідне обладнання та інструменти для підтримки матеріально-технічної бази, необхідної для безперебійного функціонування соціальної сфери (генератори, трансформатори тощо). Додатково через урядові програми та із залученням коштів місцевих бюджетів країн проходить патронаж з відбудови населених пунктів та їх життєво важливих соціальних об'єктів, що постраждали під час бойових дій. Ще одним

важливим пунктом допомоги країн Україні є їх правова підтримка та консультації щодо збору доказової бази військових злочинів, яка буде використана з метою обвинувачення в майбутньому суді.

Необхідно звернути увагу на те, що війна в Україні, яка триває майже 10 років, знаходиться на першому місці серед головних світових конфліктів (серед найгостріших конфліктів у світі – криза у Нагірному Карабаху, масові протести проти режиму в Ірані, військовий конфлікт у Ємені, громадянська війна в Ефіопії). Міжнародний інститут стратегічних досліджень (IISS) у Лондоні опублікував щорічний Огляд збройних конфліктів. У дослідженні зафіксовано 183 конфлікти станом на 2023 р., що є найвищим показником за останні 30 років. Однією з головних причин занепаду традиційних процесів врегулювання конфліктів і встановлення миру є дедалі наполегливіша політика авторитарних держав, зокрема, Китаю, Росії, Ірану, Туреччини та країн Перської затоки. Ці держави часто підтримують авторитарні режими і нехтують фундаментальними принципами міжнародного гуманітарного права. В Євразії значна кількість конфліктів спричинені територіальними суперечками, що мали місце ще з моменту розпаду СРСР, і, перш за все, відмовою Москви визнати право сусідніх держав на суверенітет і незалежність. Щодо війни в Україні зазначається, що будь-яка перспектива врегулювання повинна залежати від отримання Києвом гарантій безпеки, які забезпечать майбутню територіальну цілісність України від зовнішньої агресії [13].

Нині, на тлі загрози скорочення військової допомоги США та інших союзників, суспільні візії подальшого перебігу війни розділяються на два умовні вектори: безумовне погіршення ситуації для України до межі катастрофи та помірковано-стриманий з подальшим покращенням.

Щодо першого, то маємо констатувати, що майже два роки Україна протистоїть повномасштабній російській агресії набагато ефективніше, ніж очікувалось на початку. Водночас спроможність України продовжувати боронитись, а також повернути території, окуповані Росією, значною мірою залежить від подальшого потоку військової допомоги від західних партнерів України, в першу чергу США та ЄС. Військова допомога США Україні стала заручницею перемовин між конгресовими республіканцями й демократами щодо суворішого міграційного законодавства. У ЄС, попри історичне рішення про відкриття перемовин з Україною щодо вступу до організації, не було погоджено допомогу Україні вартістю 50 млрд. євро через вето Угорщини. Обмеження допомоги США може призвести до ефекту доміно з іншими партнерами України, а не їх активізації. Відповідно, навіть з потужностями партнерів без США навряд чи вдасться покрити дефіцит у сферах, які витягували Сполучені Штати (наприклад, США набагато швидше за ЄС нарощують виробництво необхідних боєприпасів), що призведе до зміни стратегії України на полі бою й можливості проведення подальшого контрастату.

Водночас ціна потенційної поразки України у війні з Росією для США і НАТО буде «астрономічною», як влучно зазначила прем'єр-міністр Естонії Кая Каллас: «Ми не можемо зараз говорити про втому від війни, тому що якщо ми це зробимо і здамося, тоді Путін переможе, і це означатиме катастрофу для всіх. Це означатиме більше конфліктів, більше воєн, більше браку продовольства та всілякі тривоги, які пов'язані з цим. Ось чому ми повинні докласти зусиль зараз» [14].

На противагу першому, другий вектор відхиляє наративи щодо виснаження військових запасів Заходу та втому від війни, й відкидає думку про те, що, якщо США призупинять допомогу Україні, то решта країн також наслідують цей приклад. Нині важіль впливу внутрішньої політики у США переважає зовнішньополітичний, а в ЄС точаться внутрішні дискусії щодо подальшої стратегії стосовно України. Але, попри суперечки та побоювання прямого зіткнення з РФ, Європа постачає Україні озброєння на десятки мільярдів доларів й проводить навчання українських військовослужбовців. Тобто, про втому від війни в Україні абсолютно не йдеться.

Нині разом з військовою допомогою від союзників, Україна використовує власні розробки й нарощує їх виробництво (модифікація дронів українськими розробниками знаходиться на високому рівні, а застосування дронів дальнього радіусу дії є заміником далекобійних ракет). Завдяки впровадженню передових технологій можна помітно збільшити ефективність уражень цілей та зменшити використання боєприпасів на 80-90%. Також українська промисловість поступово нарощує виготовлення власних артилерійських установок, нових БТР, колісних бойових машин піхоти, ракетних комплексів та комплексів радіоелектронної розвідки. Укладені важливі угоди зі світовими виробниками про локалізацію їхніх виробництв в Україні.

Не виключаємо й системної підтримки України – в ухваленому оборонному бюджеті США на 2024 р. на військові потреби України передбачено 300 млн. доларів. Довгострокові гарантії допомоги, серед інших, надали Данія, Німеччина, Норвегія (на 1,2 млрд., 1 млрд. і 662 млн. євро відповідно), також важливу роль щодо надання військової допомоги відіграють Швеція, Фінляндія, Ісландія та Велика Британія. Якщо раніше головним постачальником важкого військового озброєння були США (44%), то нині Європа швидко наздоганяє Штати (47%). Чи не найголовнішим елементом допомоги партнерів Україні має стати запланована на весну 2024 р. передача першої ескадрильї F-16 у рамках спільної авіаційної коаліції з Нідерландами та Великою Британією. Досягнута згода про закупку та передачу Україні 15 модернізованих бойових танків Т-72ЕА Нідерландами, Данією та Чехією; домовленість про спільну закупівлю скандинавськими країнами 155-мм боєприпасів; водночас надається допомога з навчанням, логістикою, розвіданими, системами зв'язку [15].

Отже, зважаючи на обсяги вже наданої Україні допомоги й постійні заяви країн про виділення додаткових пакетів підтримки із неухильною тенденцією

до їх збільшення та розширення на роки вперед, констатуємо, що українська держава матиме партнерський ресурс доти доки війна триватиме. Адже все більше країн у своїй риториці щодо цих подій стверджують, що Україна нині є форпостом демократії та фортецею європейських цивілізаційних цінностей, руйнування якої не можна допустити.

Список використаних джерел та літератури

1. Які країни-союзники роблять найбільший внесок у перемогу України. *Слово і діло*. 17 липня 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/07/17/infografika/ekonomika/yaki-krayiny-soyuznyky-goblyat-najbilshyj-vnesok-peremohu-ukrayiny>
2. Захарова О., Венжик К. Як США допомагають Україні та коли нам дадуть АТАСМС: інтерв'ю з Оксаною Маркаровою. *The page*. 14 червня 2023. URL: <https://thepage.ua/ua/politics/vijskova-dopomoga-ssha-ukrayini-intervyu-z-oksanoyu-markarovoyu>
3. В США пояснили, із чого складається \$61,4 млрд «для України». *Financial Club*. 22 жовтня 2023. URL: <https://finclub.net/ua/news/v-ssha-poiasnyly-iz-choho-skladaietsia-usd61-4-mlrd-dlia-ukrainy.html>
4. Військова допомога для України. *Сайт Посольства Федеративної Республіки Німеччини у Києві*. 12 грудня 2023. URL: <https://kiew.diplo.de/ua-uk/aktuelles/-/2549080>
5. Пісторіус: Європа компенсуватиме Києву брак допомоги США. *Deutsche Welle*. 17 грудня 2023. URL: <https://www.dw.com/uk/boris-pistorius-evropa-kompensuvatieme-kievu-brak-dopomogi-ssa/a-67747932?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>
6. Саєнко В. Британія пропонує створити багатомільйонний фонд на підтримку України. *УНІАН*. 15 лютого 2023. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/britaniya-proponuue-stvoriti-bagatomilyonniy-fond-na-pidtrimku-ukrajini-12146427.html>
7. Британія та Норвегія офіційно оголосили про створення «морської коаліції» для України. *Європейська правда*. 11 грудня 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/12/11/7175352/>
8. Barnes J. Britain ramps up naval support for Ukraine to 'keep Kyiv in the fight'. *The Telegraph*. 18 December 2023. URL: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2023/12/18/britain-plans-naval-support-for-ukraine/>
9. Turnbull A. The UK and France reiterate that Russia's invasion of Ukraine must end in failure as US aid falters. *The Associated Press*. December 19, 2023. URL: <https://apnews.com/article/france-uk-russia-ukraine-war-us-aid-fc0acc3aa9ce815a9081ebc351837490>
10. Шкіль А. Підтримка України Францією: результати останнього року. *Центр політичного консалтингу*. 1 березня 2023. URL: <https://cpc.com.ua/articles/pidtrimka-ukraini-francieyu-rezultati-ostannogo-roku>
11. Спільна заява саміту Україна – Північна Європа в м. Гельсінкі. *Сайт Офісу Президента України*. 3 травня 2023. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-samitu-ukrayina-pivnichna-yevropa-v-m-gelsinki-82613>
12. Letter: Ukraine's partners need to stand united against Russia's illegal war. *Financial Times*. December 13 2023 URL: <https://www.ft.com/content/4ab5a177-1c04-424d-a200-78d74a7a32a1>
13. Mia I. Armed Conflict Survey 2023: Editor's Introduction. *The International Institute for Strategic Studies*. 2023. URL: <https://www.iiss.org/publications/armed-conflict-survey/2023/editors-introduction/>
14. Мельник Ю. Чому без допомоги США в Україні буде більше цивільних жертв? Думки аналітиків. *Голос Америки*. 16 грудня 2023. URL: <https://www.holosameryky.com/a/chy-mozhe-ukraina-obytyisia-bez-dopomohy-ssha/7400882.html>

15. Кудряшов Р. Гроші є. Яку допомогу отримає Україна від Заходу наступного року? *Українська правда*. 19 грудня 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/12/19/7433668/>

References

1. Yaki krayiny-soyuznyky robyat' naybil'shyy vnesok u peremohu Ukrayiny. (2023). [Online]. *Slovo i dilo*. 17 lyпnya Available from: <https://www.slovoidilo.ua/2023/07/17/infografika/ekonomika/yaki-krayiny-soyuznyky-robyat-najbilshyj-vnesok-peremohu-ukrayiny> [In Ukrainian].
2. Zakharova O., Venzhyk, K. (2023). Yak SSHA dopomahayut' Ukrayini ta koly nam dadut' ATACMS: interv'yu z Oksanoyu Markarovoyu. [Online]. *The page*. 14 chervnya. Available from: <https://thepage.ua/ua/politics/vijskova-dopomoga-ssha-ukrayini-intervyu-z-oksanoymarkarovoyu> [In Ukrainian].
3. V SSHA poyasnyly, iz choho skladayet'sya \$61,4 mlrd “dlya Ukrayiny”. (2023). [Online]. *Financial Club*. 22 zhovtnya. Available from: <https://finclub.net/ua/news/v-ssha-poiasnyly-iz-choho-skladaietsia-usd61-4-mlrd-dlia-ukrainy.html> [In Ukrainian].
4. Viys'kova dopomoha dlya Ukrayiny. (2023). [Online]. *Sayt Posol'stva Federatyvnoyi Respubliky Nimechchyny u Kyievi*. 12 hrudnya. Available from: <https://kiew.diplo.de/ua-uk/aktuelles/-/2549080> [In Ukrainian].
5. Pistorius: Yevropa kompensuvatyme Kyjevu brak dopomohy SSHA. (2023). [Online]. *Deutsche Welle*. 17 hrudnya. Available from: <https://www.dw.com/uk/boris-pistorius-evropa-kompensuvatime-kievu-brak-dopomogi-ssa/a-67747932?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml> [In Ukrainian].
6. Sayenko, V. (2023). Brytaniya proponuye stvoryty bahatomil'yonnyy fond na pidtrymku Ukrayiny. [Online]. *UNIAN*. 15 lyutoho. Available from: <https://www.unian.ua/economics/finance/brytaniya-proponuye-stvoriti-bagatomilyonniy-fond-na-pidtrimku-ukrajini-12146427.html> [In Ukrainian].
7. Brytaniya ta Norvehiya ofitsiyno oholosyly pro stvorennya “mors'koyi koalitsiyi” dlya Ukrayiny. (2023). [Online]. *Yevropeys'ka pravda*. 11 hrudnya Available from: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/12/11/7175352/> [In Ukrainian].
8. Barnes, J. (2023). Britain ramps up naval support for Ukraine to ‘keep Kyiv in the fight’. [Online]. *The Telegraph*. 18 December. Available from: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2023/12/18/britain-plans-naval-support-for-ukraine/> [In English].
9. Turnbull, A. (2023). The UK and France reiterate that Russia’s invasion of Ukraine must end in failure as US aid falters. [Online]. *The Associated Press*. December 19. Available from: <https://apnews.com/article/france-uk-russia-ukraine-war-us-aid-fc0acc3aa9ce815a9081ebc351837490> [In English].
10. Shkil, A. (2023). Pidtrymka Ukrayiny Frantsiyeyu: rezul'taty ostann'oho roku. [Online]. *Tsentr politychnoho konsal'tynhu*. 1 bereznya. Available from: <https://cpc.com.ua/articles/pidtrimka-ukraini-francieyu-rezultati-ostannogo-roku> [In Ukrainian].
11. Spil'na zayava samitu Ukrayina – Pivnichna Yevropa v m. Hel'sinki. [Online]. *Sayt Ofisu Prezydenta Ukrayiny*. 3 travnya. Available from: <https://www.president.gov.ua/news/spilnazayava-samitu-ukrayina-pivnichna-yevropa-v-m-gelsinki-82613> [In Ukrainian].
12. Letter: Ukraine’s partners need to stand united against Russia’s illegal war. (2023). [Online]. *Financial Times*. December 13. Available from: <https://www.ft.com/content/4ab5a177-1c04-424d-a200-78d74a7a32a1> [In English].
13. Mia, I. (2023). Armed Conflict Survey 2023: Editor’s Introduction. [Online]. *The International Institute for Strategic Studies*. Available from: <https://www.iiss.org/publications/armed-conflict-survey/2023/editors-introduction/> [In English].
14. Mel'nyk, Yu. (2023). Chomu bez dopomohy SSHA v Ukrayini bude bil'she tsyvil'nykh zhertv? Dumky analitykiv. [Online]. *Holos Ameryky*. 16 hrudnya. Available from:

<https://www.holosameryky.com/a/chy-mozhe-ukraina-obytytsia-bez-dopomohy-ssha/7400882.html> [In Ukrainian].

15. Kudryashov, R. (2023). Hroshi ye. Yaku dopomohu otrymaye Ukrayina vid Zakhodu nastupnoho roku? [Online]. *Ukrayins'ka pravda*. 19 hrudnya. Available from: <https://www.prawda.com.ua/columns/2023/12/19/7433668/> [In Ukrainian].

Lakishyk D. *Specific Assistance of Western Countries to Ukraine in the War with the Russian Federation.*

The article examines the peculiarities of the support of Ukraine by the leading states of the transatlantic region in the war with the Russian Federation. It is noted that the largest support for Ukraine since the full-scale invasion of Russian troops is provided by the USA, as well as EU countries, in particular Germany, France, Italy, etc. The aid provided to Ukraine by Great Britain, which is able to act faster and more actively outside the EU structure, is highlighted separately. It is also emphasized that the sufficiently intensive assistance of the Scandinavian countries, which to one degree or another, both independently and in coalition with each other and other European countries, join joint efforts in opposing democracy to dictatorship.

It is noted that at the end of the second year of the war between Ukraine and the Russian Federation, certain questions arise regarding the further support of Ukraine by partners – how certain priorities change in accordance with the domestic political situation in a certain country. It is noted that despite the diversity of opinions regarding further assistance to Ukraine, the statements of the leaders of the countries, their real steps in the formation of security policies aimed at strengthening their defense capabilities, including the deepening of defense cooperation with Ukraine, give grounds to talk about the long-term perspective of their support of the Ukrainian state. The thesis that the current transformation of the international order depends on how and how decisively the Western countries will show themselves in such a destabilization path, how consolidated will be their actions to protect democratic values in contrast to growing authoritarianism, is indisputable, because the war in Ukraine is only one of manifestations of this global confrontation.

Keywords: *Ukraine, the Russian Federation, war, the USA, leading European countries, international aid.*

УДК 327 :355.01(931+477)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-23-5>

Зернецька О.В.

<https://orcid.org/0000-0002-6686-6267>

Мирончук О.А.

<https://orcid.org/0000-0003-0061-3563>

ЦІЛІ ТА ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ НОВОЇ ЗЕЛАНДІЇ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

У статті автори розглядають основні напрями зовнішньої політики Нової Зеландії в контексті повномасштабного російського вторгнення в Україну. Простежено сучасні заходи новозеландського уряду в контексті підтримки України у військовій та гуманітарній сферах. Зазначено, що військова допомога партнерів є однією з ключових для успіхів України на полі бою, а Збройні Сили України є єдиною європейською армією з досвідом повномасштабної війни з Росією, які продемонстрували, що здатні швидко опанувати зброю країн НАТО і використовувати її під час бойових дій. Тож Нова Зеландія надає Україні значну військову допомогу, постачаючи оснащення і зброю та беручи участь у програмах підготовки українських військових. Проаналізовано надане Новою Зеландією з початку війни й до кінця липня 2023 р. військове фінансування, фінансування гуманітарної допомоги Україні, та фінансування, виділене урядом країни на юридичну та адміністративну підтримку Міжнародного кримінального суду та офісу Верховного комісара з прав людини.

До переліку основних напрямів підтримки України включено дипломатичні, політичні, військові та гуманітарні заходи. Наголошено, що особливо увагу уряд Нової Зеландії приділяє санкційній політиці щодо Росії та її ефективності. Проаналізовано концептуальні підходи, закладені в Законі Нової Зеландії про санкції – основному документі, який визначає санкційну політику проти Росії. Значну увагу зосереджено на тенденціях посилення та розширення санкційних заходів. У ставленні уряду Нової Зеландії до російсько-української війни зроблено акцент на тому, що за своїм значенням ця проблема виходить за межі європейської безпеки. Наголошено, що стосовно України уряд Нової Зеландії декларує надання і реалізує на практиці всебічну широкомасштабну підтримку.

Відзначено рішення уряду Нової Зеландії наприкінці 2022 р., яке унаочнює багатоаспектність додаткової підтримки України у таких сферах, як навчання українських воїнів, розвідка, командно-адміністративна підтримка, логістика, зв'язок, підтримка глобальної продовольчої безпеки, Трастовий фонд НАТО і розкрита їх конкретна сутність.

Доведено, що дипломатична підтримка Новою Зеландією України здійснюється на різних рівнях та у різних форматах, що сприяє дієвості підтримки України з одного боку і сприяє зростанню міжнародного авторитету Нової Зеландії в світі, яка проводить політику, відстоюючи права України на незалежність – з іншого.

Окреслено пріоритети Нової Зеландії у сфері міжнародної безпеки та перелік форм реагування на новітні загрози. Зазначено, що головним пріоритетом стратегії Нової Зеландії в реагуванні на зовнішні виклики є протидія російській агресивній політиці, здатній змінити міжнародний порядок. Нова Зеландія розглядає Росію як безпосередню й постійну загрозу міжнародному миру, яка своїми агресивними діями порушує основні принципи Статуту ООН і має відповідати за свої злочинні дії.

Ключові слова: Нова Зеландія, Україна, зовнішня політика, санкції, міжнародна безпека, зовнішньополітична стратегія.

Нова Зеландія – суверенна острівна держава, розташована в Океанії на двох великих островах: Північний і Південний та близько 600 прилеглих дрібних островах у південно-західній частині Тихого океану з населенням близько 5, 123 млн чоловік (за даними Світового банку, 2021 р.). Її корінні жителі – маорі – безстрашні мореплавці та воїни у XI – XIV ст. приплили до неї з Полінезії і дали їй поетичну назву *AoTeaRoa*, що означає «Країна довгої білої хмари». Те, що маорі мужні і витривалі воїни, ними буде доведено у роки новозеландських Великих війн у середині XIX ст., коли вони боролися з британськими колонізаторами – пакеха (так маорі називали білих загарбників). Це єдиний випадок у всесвітній історії періоду колонізації, коли тубільці не підкорилися завойовникам, а згуртувалися і протягом трьох десятиліть давали їм гідну відсіч. В результаті кровопролитних битв, втративши багато своїх братів (адже сили і зброя маорі і пакеха були неспівставні), вони заключили угоду з колонізаторами-пакеха, згідно якої змогли відстояти деякі з своїх прав, основним з яких було право на землю. Цей закладений ще в минулому дух свободоловства та справедливості, залишився в новозеландській нації і донині.

Нова Зеландія позбулася статусу колонії 1907 р. Створивши славнозвісний Австралійсько-новозеландський корпус (АНЗАК) брала участь разом із Австралією участь у Першій світовій війні, під час і після якої у новозеландців відбулося самоусвідомлення себе як нації. Відповідно до цього самоусвідомлення змінюється зовнішня політика Нової Зеландії. Країна відчула себе повноправним міжнародним актором, здатним приймати рішення незалежно від метрополії та її колишніх колоній. Яскравим свідченням цього є вступ Нової Зеландії у війну проти нацистської Німеччини ще до того, як були озвучені подібні рішення інших країн світу. Так само незалежно, спираючись на відчуття справедливості і намагання захистити міжнародні правила, вироблені Статутом ООН, повела себе ця океанійська держава, як тільки їй стало відомо про напад РФ на Україну 24 лютого 2022 р.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну зумовило серйозне переосмислення концептуальних підходів у сфері зовнішньополітичної стратегії Нової Зеландії, реформування системи забезпечення національної безпеки з урахуванням змін міжнародного безпекового середовища та посилення трансрегіональних викликів та загроз, розробку нових цілей, пріоритетів та підходів до реалізації зовнішньої політики.

З початком російсько-української війни зовнішня політика Нової Зеландії зазнала низки суттєвих корекцій та змін. Від моменту повномасштабного російського вторгнення уряд Нової Зеландії активізував стратегічний діалог з союзниками. Декларуючи використання багатосторонніх підходів, уряд країни робить окремий наголос на зміцненні союзницьких відносин у протистоянні російській агресії як на євроатлантичному і трансатлантичному рівні, так і на регіональному.

Дослідження зовнішньої політики держав Південно-Тихоокеанського субрегіону (ПТС), зокрема Нової Зеландії та Австралії, на жаль ще не стало предметом пильної уваги вітчизняних дослідників, що пояснюється, передусім, географічною віддаленістю регіону. Серед поодиноких праць українських науковців у контексті нашого дослідження варто згадати роботи Тетяни Стародуб, Олени Ковтун, Тетяни Богданової та Дмитра Біляєва, Анатолія Черниша. Особливої уваги заслуговують дослідження науковців відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України». Зарубіжна історіографія з проблем зовнішньої політики Нової Зеландії репрезентована переважно західною (США, Велика Британія, ЄС, Австралія та Нова Зеландія) та азійською науковими школами.

Аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчив, що досвід Нової Зеландії в сфері реалізації зовнішньополітичної стратегії та національної безпеки, передусім з огляду на повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р., не був предметом наукового аналізу вітчизняних доробків. Фактична відсутність у вітчизняній науковій думці праць, присвячених аналізу реалізації зовнішньої політики Нової Зеландії в умовах сучасних викликів та загроз, обумовила новизну даного дослідження. Звідси формулюється мета і завдання цієї статті – визначення цілей та пріоритетів зовнішньополітичної стратегії Нової Зеландії в контексті війни в Україні та досвіду Нової Зеландії в сфері реформування системи забезпечення національної безпеки з урахуванням змін міжнародного безпекового середовища та посилення трансрегіональних викликів та загроз.

Для дослідження даних проблем авторами використані історичний підхід, хронологічний метод, компаративний метод, методи аналізу і синтезу, методи кейс-аналізу та статистичний метод.

Тож треба відразу наголосити, що війна в Україні прискорила узгодження зовнішньополітичних цілей та пріоритетів Нової Зеландії, які набули жорсткішого конфронтаційного забарвлення. Ознайомлення з базовим доктринальним документом новозеландського уряду – Законом про санкції проти Росії від 9 березня 2022 р. (Russia Sanctions Act 2022) [1], дозволяє окреслити основні риси позиціонування нинішньої владної команди країни.

Нова Зеландія не уникає прямої критики в бік Російської Федерації. Натомість, усвідомлюючи потенційні ризики агресивної політики, на адресу країни-агресора лунають гострі звинувачення.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну актуалізувало для Нової Зеландії необхідність перегляду зовнішньополітичної стратегії, пріоритетів у сфері міжнародної безпеки та форм реагування на традиційні та новітні загрози.

Нова Зеландія однією з перших країн світу почала підтримувати Україну в боротьбі за незалежність і справедливість. Відчувши особливості морального виклику цієї війни, Нова Зеландія змінила власні підходи до санкційної

політики й застосувала національні санкції проти причетних до розпалювання агресії.

Нова Зеландія продовжує допомагати з фінансами для безпекових потреб, із постачанням амуніції та з навчанням військових, надає гуманітарну підтримку й незмінно надає підтримку Україні на міжнародних майданчиках.

Як вже зазначалося вище, для здійснювання авторами цієї статті новітнього дослідження теми, яка ще тільки розгортається, набирає обрисів і немає закритого кінця, особливо важливо приділити увагу хроніці явищ та подій у цьому сегменті новозеландської зовнішньої політики і проаналізувати, як здійснювалися зовнішньополітичні стратегії та змінювалися пріоритети Нової Зеландії як у ставленні до РФ, так і у допомозі Україні, а також вирізнити їх форми.

24 лютого 2022 р. у перший день російського вторгнення станом на 15:45 на підтримку України виступили 48 держав та 5 міжнародних організацій, серед яких були Австралія та Нова Зеландія [2].

Нова Зеландія рішуче засудила російське вторгнення в Україну і закликала Росію припинити військові операції в Україні та негайно вивести війська. Уряд країни анонсував невідкладне впровадження низки заходів, зокрема заборону на в'їзд представників російського уряду, пов'язаних із вторгненням, а також обмежив дипломатичну взаємодію, призупинивши двосторонні консультації з МЗС Росії [3].

Засудивши нічим неспровоковане вторгнення країни-агресора в Україну, уряд Нової Зеландії долучився до міжнародного співтовариства у заклику до Росії негайно припинити військові дії в Україні та у запровадженні низки заходів у відповідь на агресію та порушення територіальної цілісності та суверенітету України.

У відповідь на дії Росії Нова Зеландія запровадила низку заходів, серед яких: цілеспрямована заборона на поїздки для російських урядовців та інших осіб, пов'язаних з вторгненням в Україну; заборона експорту товарів для російських військових і сил безпеки; призупинення двосторонніх консультацій міністерств закордонних справ [3].

Уряд країни закликав Росію зробити «те, що правильно»: негайно припинити військові дії в Україні та вивести війська задля уникнення катастрофічної втрати невинних людей та шукати дипломатичного рішення. «Нова Зеландія послідовно висловлювала нашу рішучу підтримку міжнародних зусиль з деескалації кризи в Україні дипломатичним шляхом. Оскільки Росія продемонструвала зневагу та ігнорування цих зусиль, тепер вона повинна зіткнутися з наслідками свого рішення про вторгнення», – заявила міністр закордонних справ країни Наная Махута [3].

Ухвалюючи рішення, спрямовані на стримування Росії, уряд Нової Зеландії усвідомлював можливі економічні і торговельні наслідки військового вторгнення в Україну для новозеландських підприємств, з огляду на те, що РФ

є 27-м найбільшим експортним ринком Нової Зеландії, де молочні продукти становлять близько половини цього експорту [3].

Враховуючи серйозні побоювання, що військове вторгнення в Україну може призвести до гуманітарної кризи, новозеландський уряд розглядав усі можливі рекомендації щодо варіантів гуманітарного реагування, а також потенційного внеску країни у цій сфері.

У відповідь на ескалацію прикордонної напруженості між Росією та Україною на початку 2022 р. міністр закордонних справ Нової Зеландії Наная Махута розкритикувала нарощування російської армії та висловила підтримку суверенітету та територіальній цілісності України, а прем'єр-міністр країни (2017-2023) Джасинда Ардерн попередила, що Нова Зеландія розглядає можливість застосування цілеспрямованих санкцій проти Росії [4].

22 лютого 2022 р. Джасинда Ардерн засудила російське вторгнення і закликала Москву вивести війська з України. Крім того, шостий лейбористський уряд призупинив дипломатичні контакти з Росією на високому рівні та ввів заборони на поїздки та експортний контроль [3].

9 березня 2022 р. новозеландський парламент одноголосно ухвалив Закон про санкції проти Росії (Russia Sanctions Act 2022), який дозволив Новій Зеландії практичним чином відреагувати на агресивні дії Росії і долучитися до глобальних зусиль з підризу російської військової машини [1]. Закон встановлює рамки автономних санкцій проти Росії у відповідь на її вторгнення в Україну в 2022 р. Він дозволяє накладати санкції на осіб, відповідальних або пов'язаних з вторгненням Росії в Україну, включаючи фізичних осіб, служби, компанії та активи, а також вводити санкції проти інших держав, причетних до російської агресії, включаючи Білорусь.

2 березня 2022 р. Нова Зеландія приєдналася до 140 держав у голосуванні за резолюцію Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1, яка засуджувала вторгнення Росії в Україну та вимагала повного виведення російських військ. Того ж дня Нова Зеландія приєдналася до 39 держав-учасниць Римського статуту, які подали позов проти Росії до Міжнародного кримінального суду за розв'язану війну в Україні [5].

21 березня 2022 р. на 144-й асамблеї Міжпарламентського Союзу, яка проходила в Нуса-Дуа, Індонезія, делегація від Нової Зеландії запропонувала проєкт Резолюції «Мирне врегулювання ситуації з війною в Україні з дотриманням міжнародного права, Статуту Організації Об'єднаних Націй та збереженням територіальної цілісності», в якому зазначається, що РФ здійснила повномасштабний військовий напад на Україну [6].

На початку повномасштабної війни уряд Нової Зеландії запровадив спеціальну українську візу (special ukrainian visa), яка дозволяє особам, що мають дозвіл на постійне проживання, привезти до країни своїх родичів. Спеціальна українська віза не передбачала тимчасового захисту, однак

дозволяла українським новозеландцям протягом 2022 р. подавати документи, щоб привезти до Нової Зеландії членів сім'ї, які перебувають в Україні [7].

У лютому 2023 р. уряд ухвалив рішення про продовження терміну дії цієї програми до 15 березня 2024 р. [8].

На другому році незаконної війни, яку Росія розпочала проти України, рішучість Нової Зеландії протистояти агресії РФ не зменшилася. Послідовна санкційна політика країни проти Росії є демонстрацією рішучого засудження незаконних дій Росії.

Політична риторика Нової Зеландії також залишається незмінною: непохитна підтримка України та її народу. Нова Зеландія продовжує закликати Росію послідовно виконувати свої міжнародні зобов'язання, припинити військову агресію, вивести війська з України, а потім повернутися до змістовних дипломатичних переговорів [9].

Нова Зеландія продовжує активну санкційну політику, впроваджує заборону на в'їзд та експортний контроль проти Росії та Білорусі, а також надає дипломатичну, військову та економічну підтримку Україні.

Масштаби заходів, вжитих Новою Зеландією для засудження незаконного вторгнення Росії та підтримки самооборони України, є безпрецедентними, і ці зусилля були схвалені Україною та міжнародними партнерами [10].

У новозеландському зовнішньополітичному відомстві зазначають, що агресивні дії Росії продовжують мати наслідки для глобального миру, безпеки та економічної стабільності, що впливає також на Нову Зеландію: «Самооборона України – це також боротьба за захист основних принципів, якими дорожать новозеландці: територіальна цілісність; недоторканість основних прав і свобод людини; і заснована на міжнародних правилах система, на яку ми покладаємось для нашого миру та процвітання» [9].

Відповідаючи на заяву члена парламенту та лідера опозиції Крістофера Луксона про неприйнятність перебування російського посла в країні «в той час як в Україні відбуваються ці звірства», а також про необхідність його вислання, прем'єр-міністр Нової Зеландії Джасинда Ардерн заявила, що це «одна з найменш значущих дій», які вона могла б зробити для України [9].

Новозеландський уряд усвідомлює, що військова допомога партнерів є однією з ключових для успіхів України на полі бою, а Збройні Сили України є єдиною європейською армією з досвідом повномасштабної війни з Росією, які продемонстрували, що здатні швидко опанувати зброєю країн НАТО і використовувати її під час бойових дій. Тож Нова Зеландія надає Україні значну військову допомогу, постачаючи оснащення і зброю та беручи участь у програмах підготовки українських військових.

Веллінгтон виділив 21,1 млн новозеландських доларів (18,5 млн австралійських доларів) на військово-фінансування, 8 млн новозеландських доларів (7 млн австралійських доларів) на гуманітарну підтримку та 2,3 млн новозеландських доларів (2 млн австралійських доларів) на юридичну та

адміністративну підтримку Міжнародного кримінального суду та офісу Верховного комісара з прав людини [11].

13 квітня 2022 р. Нова Зеландія направила до Європи для допомоги Україні транспортний літак C-130H Hercules та 50 осіб допоміжного персоналу для виконання логістичних завдань. Протягом двох місяців команда подорожувала Європою, не в'їжджаючи на територію України, доставляючи обладнання та матеріали до розподільчих центрів для України. Таке рішення уряд Нової Зеландії ухвалив 11 квітня 2022 р., а також виділив ще 13 млн доларів на військову, гуманітарну та правову підтримку України [12].

У травні 2022 р. Нова Зеландія направила до Великої Британії 30 військовослужбовців для навчання українських військових працювати зі 105-мм легкою польовою гарматою L119. На доповнення до цього 15 серпня 2022 р. уряд країни ухвалив рішення про додаткову відправку ще 120 військовослужбовців Збройних сил Нової Зеландії (NZDF) до Великої Британії для допомоги у підготовці українських солдатів. Тренування бійців ЗСУ є частиною низки дій новозеландського уряду, яка включає фінансову підтримку на суму понад 40 млн доларів та запровадження санкцій щодо 840 фізичних та юридичних осіб [12].

Збройні сили Нової Зеландії групами відправлялися комерційними авіарейсами до Великої Британії і залишалися там до 30 листопада 2022 р. Дві навчальні групи тренували український особовий склад веденню бойових дій на передовій, зокрема поведженню зі зброєю, першій медичній допомозі та іншим навичкам. «Ми знаємо, що одним із найвищих пріоритетів для України зараз є навчання її солдатів, і Нова Зеландія пишається тим, що солідарна з низкою інших країн, щоб відповісти на цей заклик», – сказала прем'єр-міністр Нової Зеландії Джасинда Ардерн [12].

У червні 2022 р. Нова Зеландія виділила ще 4,5 млн доларів США для забезпечення української армії додатковим нелетальним обладнанням та приладдям. Цим рішенням вона вкотре чітко заявила, що продовжуватиме відповідати на заклик України щодо практичної підтримки для захисту українського народу від невиправданого російського вторгнення.

В період війни російських агресорів проти України розширюються її дипломатичні зв'язки з Новою Зеландією. 20 листопада 2022 р. вперше в історії міністр оборони Нової Зеландії прибув до України. Під час зустрічі з міністром оборони України Олексієм Резніковим Пені Хенаре заявив, що Нова Зеландія вірить у перемогу українського народу, буде і надалі вирішувати питання подальшої допомоги та підтримки України, застосовувати санкційний тиск на Росію, а також готова надати Україні подальшу летальну допомогу [13].

Міністр оборони Нової Зеландії заявив також про посилення військової підтримки України у відповідь на повномасштабне російське вторгнення: направлення до Великої Британії ще 66 військовослужбовців для навчання українських військових, збільшення фінансування на обладнання та припаси

для української оборони та підтримку глобальної продовольчої безпеки. Таке рішення про посилення військової підтримки України новозеландський уряд ухвалив 14 листопада 2022 р. [14]. Наразі Україна отримала від Нової Зеландії 1066 бронезилетів, 473 шоломи, 571 камуфляжний жилет та ремені безпеки [11].

Піхотна навчальна група чисельністю 66 військовослужбовців Збройних сил Нової Зеландії відправилась до Великої Британії для проведення навчання українських військових, яке завершилося 31 липня 2023 р. Крім цього, планується відновити розміщення чотирьох співробітників до логістичного центру в Європі для підтримки України.

Розширена підтримка України базується на пакеті військової, дипломатичної, юридичної та гуманітарної допомоги, яку надає Нова Зеландія з початку агресивної війни Росії в лютому 2022 р. Продовження цієї війни уряд Нової Зеландії вважає фундаментально неправильним і закликає Росію змінити курс і вивести війська з України.

Нова Зеландія також виділила додаткові 1,85 млн доларів до Трастового фонду НАТО для нелетального військового обладнання та матеріалів для самооборони України протягом зимового періоду 2022-2023 рр.[14]. Подальша підтримка Трастового фонду НАТО дозволить забезпечити нелетальну військову підтримку, зокрема зимовий одяг, продовольчі пайки, мобільні генератори, машини швидкої допомоги, медичні комплекти та аптечки першої допомоги, притулки та інші життєво важливі припаси протягом зими.

Ще 1,85 млн доларів передбачається спрямувати для Всесвітньої продовольчої програми на допомогу у розв'язанні проблеми глобальної продовольчої безпеки, яка загострилася через російсько-українську війну [14].

Загалом рішення уряду Нової Зеландії, ухвалені 14 листопада 2022 р., передбачають додаткову підтримку України у таких сферах:

навчання: розширення підтримки Новою Зеландією операції під керівництвом збройних сил Великої Британії з підготовки українського персоналу з розгортанням однієї навчальної групи піхоти чисельністю до 66 військовослужбовців NZDF з 30 листопада 2022 р. до 31 липня 2023 р. Наразі NZDF має два піхотних навчальних підрозділи загальною кількістю 120 осіб, які тренують українських військових у Великій Британії;

розвідка: розширення наявного розвідувального внеску NZDF до 12 співробітників у Великій Британії, а також співробітників розвідки з відкритим кодом у Новій Зеландії з 30 листопада 2022 р. до 30 червня 2023 р. Крім того, NZDF надасть дві додаткові посади підтримки для Великої Британії на той же період;

командно-адміністративна підтримка: розгортання до восьми військовослужбовців NZDF в Європі з 30 листопада 2022 р. до 31 липня 2023 р. із надання допомоги особовому складу NZDF, розгорнутому у Європі, для підтримки зусиль України з самооборони;

логістика: відновлення розміщення чотирьох співробітників з 30 листопада 2022 р. до 30 червня 2023 р. у логістичному центрі в Європі для підтримки України;

зв'язок: продовження терміну перебування офіцерів зв'язку NZDF у Великій Британії та Європі з 30 листопада 2022 р. до 30 червня 2023 р.;

підтримка глобальної продовольчої безпеки: виділення 1,85 млн доларів США Всесвітній продовольчій програмі на допомогу у вирішенні проблеми глобальної продовольчої безпеки, яка загострилася через війну в Україні;

Трастовий фонд НАТО: додатковий внесок у розмірі 1,85 млн доларів США на нелетальне військове обладнання та матеріали для самооборони України в зимовий період.

Можна дійти висновку, що послідовне впровадження чергових пакетів санкцій продовжує демонструвати чітке засудження Новою Зеландією загроз суверенітету України та людських жертв незаконної війни.

Адресні санкції, спрямовані на конкретних осіб та групи, чітко дають зрозуміти, що Нова Зеландія засуджує тих, хто відіграє конкретну роль у сприянні незаконним і невинуватим діям Росії в Україні.

Нова Зеландія висловила глибоке занепокоєння та стурбованість масованими ракетними ударами по енергетичній та цивільній інфраструктурі України, а також наймасовішим від початку повномасштабного вторгнення ракетним ударом по всій території України 10 жовтня 2022 р.: «Російська Федерація за підтримки свого оборонного сектору несе відповідальність за порушення суверенітету та територіальної цілісності України, що є грубим порушенням міжнародного права» [15].

Загалом Нова Зеландія запровадила санкції проти більш як 1200 російських фізичних та юридичних осіб. Санкції Нової Зеландії щодо Росії включають:

- заборону експорту для російських і білоруських військових і силових структур;

- призупинення дипломатичних консультацій з Росією;

- ухвалення історичного Закону про санкції проти Росії, відповідно до якого запроваджено цільові санкції під які потрапили: Володимир Путін і ключові члени його найближчого оточення; вище керівництво Ради безпеки РФ; усі 620 депутатів російського парламенту (Державної Думи та Ради Федерації); понад 230 організацій, серед яких державні підприємства, підприємства ВПК Росії, військові формування Донбасу, білоруські оборонні підприємства; 104 олігархи та їхні близькі родичі, які мають тісні зв'язки та вплив на російський уряд; 19 фінансових установ, включаючи Центробанк Росії; 14 фізичних та юридичних осіб, причетних до дезінформації та кібератак на Україну; 35 білоруських високопосадовців; майже 100 підконтрольних Росії ватажків у так званих Донецькій і Луганській Народних Республіках та тимчасово окупованих територіях України;

- заборону на в'їзд до Нової Зеландії усім російським і білоруським урядовим та військовим літакам і суднам.

У сфері торговельних заходів санкційна політика Нової Зеландії передбачає:

- запровадження 35% мита на весь російський імпорт до Нової Зеландії (термін дії мав закінчитися в листопаді 2022 р., але його було продовжено до 2025 р. для узгодження з іншими санкціями);

- заборона імпорту російського золота до Нової Зеландії;

- суттєве розширення заборони на експорт до Росії та Білорусі значної кількості промислових товарів стратегічного значення (понад 700 нових заборонених тарифних позицій);

- заборона імпорту російської нафти, газу та вугілля;

- заборона експорту до Росії товарів для розвідки та видобутку нафти;

- заборона імпорту і експорту до Росії предметів розкоші.

Розвиваються Дипломатичні зносини вищого рівня. 13 грудня 2022 р. Президент України Володимир Зеленський звернувся до парламенту та народу Нової Зеландії із закликом взяти на себе лідерство у підтримці на міжнародному рівні одного з пунктів формули миру, який стосується екологічної безпеки й розмінування [16].

Президент України став другим іноземним лідером в історії країни, який звернувся до парламенту у Веллінгтоні. Глава держави закликав парламентарів країни проявити лідерство в міжнародних інституціях, зокрема дипломатів ООН, і на двосторонньому рівні з іншими державами, а також розпочати консолідацію світу заради протидії екоциду.

Президент Володимир Зеленський зазначив, що Нова Зеландія – одна з тих країн, яка розуміє, що руйнація навколишнього природного середовища дорівнює руйнації життя, і яка може допомогти у дипломатичній мобілізації свого регіону заради того, щоб реалізувати українську формулу миру, зокрема її 8 пункту – протидії екоциду [17].

26 лютого 2023 р. з нагоди Дня Спротиву окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя Австралія та Нова Зеландія підтримали Спільну заяву Міжнародної Кримської платформи, у якій підтвердили непохитну відданість політиці невизнання незаконної анексії Кримського півострова та намагань незаконної анексії інших територій України. Нова Зеландія та Австралія спільно з іншими авторами заяви підтвердили готовність поглиблювати політичну, дипломатичну, фінансову, гуманітарну та іншу підтримку України до повного відновлення її суверенітету та територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів [18].

14 грудня 2022 р. уряд Нової Зеландії оголосив про новий пакет гуманітарної допомоги Україні майже на 2 млн доларів. Цей внесок є доповненням до гуманітарної допомоги у розмірі 7,93 млн новозеландських доларів, наданої з початку незаконного російського вторгнення [19].

З початку повномасштабного російського вторгнення в Україну Нова Зеландія надала 40 млн доларів гуманітарної допомоги. Також було введено санкції проти 1200 російських громадян і установ.

Активну позицію на підтримку України демонструють українські експати в Новій Зеландії, які займаються просвітницькою і волонтерською діяльністю. Так, у новозеландському місті Данідін, другому за населенням місті на Південному острові країни, працює інформаційний український хаб. Небайдужі емігранти й новозеландці влаштовують аукціони, готують акції протесту, співпрацюють зі Світовим Конгресом Українців, записують інформаційні ролики, готують благодійні вечери, проводять лекції та семінари про Україну, розповідають про жахіття війни. Усі виручені кошти йдуть у фонди допомоги Україні [20].

Чітку і послідовну позицію з підтримки цілісності та суверенітету України демонструє Нова Зеландія на зовнішньополітичній арені. Глава МЗС Нової Зеландії Наная Махута під час зустрічі зі своїм китайським колегою Цинь Ганому в Пекіні під час чотириденного візиту до Китаю у березні 2023 р. висловила занепокоєння щодо будь-якого надання Китаєм летальної допомоги для підтримки Росії у війні проти України [21].

До речі, це перша поїздка міністра закордонних справ Нової Зеландії до Пекіна з 2018 р. Китай же намагається позиціонувати себе як «нейтрального посередника» у війні РФ проти України, незважаючи на розвиток відносин з Росією і запропонував свій «мирний план», закликаючи до переговорів.

Натомість очільниця новозеландського зовнішньополітичного відомства вкотре підтвердила Цинь Гану та колишньому главі МЗС Китаю Ван І, який зараз є найвищим посадовцем Комуністичної партії Китаю з питань зовнішньої політики, що уряд Нової Зеландії засуджує незаконне вторгнення РФ [21].

Застережні зауваження Нанаї Махути в Пекіні, що пролунали через кілька днів після того, як голова КНР Сі Цзіньпін завершив свою поїздку до Москви, де зустрівся із президентом РФ В. Путіним, свідчать про неухильну підтримку України.

Попри те, що в Новій Зеландії дуже важливі відносини з Китаєм, напередодні візиту прем'єр-міністр Нової Зеландії Кріс Хіпкінс заявив, що позиція Нової Зеландії щодо Росії залишається незмінною: «Ми категорично проти вторгнення Росії в Україну». «Ми також категорично проти будь-яких припущень, що інші країни можуть підтримати незаконне вторгнення Росії в Україну», – зазначив він [22].

27 червня 2023 р. прем'єр-міністр Нової Зеландії Кріс Хіпкінс під час зустрічі з головою Китаю Сі Цзіньпіном у Пекіні і заявив, що Китай може відіграти «конструктивну роль» у війні в Україні [23].

При цьому варто зазначити, що попри складні та неоднозначні відносини обох країн, Китай є найбільшим торговельним партнером Нової Зеландії.

Питання підтримки України у протистоянні російській агресії та шляхи притягнення Росії до відповідальності були ключовими і обговорювались під час зустрічі президента США Джо Байдена з прем'єр-міністром Нової Зеландії Джасиндою Ардерн під час її офіційного до Вашингтону 31 травня 2022 р.

Лідери обох країн висловили стурбованість впливом російських атак на цивільну інфраструктуру України та блокування українських морських портів – на глобальну продовольчу безпеку. Джасинда Ардерн своєю чергою зазначила, що «часто те, чого ми не маємо з точки зору масштабів, ми заміщуємо здібностями і людьми» [24].

Громадяни Нової Зеландії відгукнулись на заклик Президента України Володимира Зеленського, який в лютому 2022 р. закликав добровольців з-за кордону долучитись до захисту України від російської агресії. Одним із таких іноземних бійців був колишній військовий Нової Зеландії Кейн Те Тай, представник корінного народу маорі, ветеран новозеландської армії з досвідом війни в Афганістані, який загинув під час бойових дій на Сході України у березні 2023 р. Те Тай воював в Українському інтернаціональному легіоні, групі іноземних військових, які підтримали українську армію з травня 2022 р. Він став уже третім громадянином Нової Зеландії, убитим російськими військами. Для багатьох у Новій Зеландії Те Тай був уособленням неофіційної участі країни у війні в Україні [25].

Авторам статті невідома загальна кількість новозеландців, які воюють в Українському інтернаціональному легіоні, але сам факт засвідчує те, що підтримка України набула у Новій Зеландії народне схвалення і привела до участі простих новозеландців-добровольців до мужнього вчинку: поїхати до нашої країни і захищати її.

Відбулися зміни у безпековій політиці. Повномасштабне російське вторгнення значною мірою вплинуло на сучасну безпекову політику Нової Зеландії, формування якої завжди було пов'язане з розвитком політичних процесів в Азійсько-Тихоокеанському регіоні загалом та взаємодією з іншими регіональними потугами зокрема. Веллінгтону, однак, вдалося відокремитися від дискурсу його англо-саксонських союзників і сформувати власне коло інтересів [26]. З розвитком глобалізаційних процесів Нова Зеландія почала розширювати свої зусилля з підтримки миру та безпеки як на регіональному, так і на глобальному рівнях, поєднуючи залучення до міжнародної діяльності у сфері безпеки та вирішення важливих регіональних питань.

Трансформаційні процеси в Азійсько-Тихоокеанському регіоні зумовили появу нових викликів для Веллінгтона. Піднесення Китаю та загострення американсько-китайського протистояння безпосередньо впливають на інтереси Нової Зеландії. У таких умовах уряд країни намагається шукати баланс між прагненнями союзників протидіяти Пекіну та підтримкою з ним стабільних, безконфліктних відносин. Тож Веллінгтон намагається формувати свою безпекову політику таким чином, аби бути готовим до нового загострення

ситуації в регіоні та можливого розширення впливу Китаю за межі його нинішньої сфери інтересів [26].

Сучасна безпекова політика країни є комплексною та сфокусованою на регіональному оборонному співробітництві, протидії терористичним загрозам і прискореному розвитку кібер-резистентності. Для повноцінної реалізації своїх безпекових інтересів Веллінгтон розробляє структуровані стратегії, у яких передбачені чіткі принципи та заходи, що сприяють більш раціональному вирішенню проблем. Кульмінацією цього процесу стало ухвалення Новою Зеландією Закону про санкції проти Росії.

Географічна віддаленість від світових «гарячих точок» та центрів зіткнення інтересів інших держав істотним чином вплинула на формування особливої політики Нової Зеландії у сфері національної безпеки. Характерною її рисою є те, що країна намагається знайти баланс між невтягуванням у вузли протиріч та участю у формуванні простору безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні [26]. Водночас Нова Зеландія досить автономно веде себе на міжнародній арені, не бажаючи повністю наслідувати політику своїх союзників, таких як США та Австралія.

Попри те, що на інтереси Веллінгтона відчутний вплив мають сучасні процеси, що відбуваються в регіоні, зокрема протистояння між США та КНР, російське вторгнення стало тим фактором, який прискорив процес трансформації політики безпеки Нової Зеландії до більш незалежної, що проявилось в ухваленні Закону про санкції.

Нові реалії для Нової Зеландії постали із початком повномасштабного російського вторгнення. Російська агресія спонукала Нову Зеландію активізувати свою міжнародну діяльність з підтримання миру та безпеки і є акцентувати увагу як на регіональних, так і на глобальних безпекових питаннях, пов'язаних передусім із вторгненням Росії в Україну.

Нині уряд Нової Зеландії намагається розробити комплексний підхід до формування зовнішньополітичної стратегії та політики безпеки для того, аби якнайширше врахувати свої як регіональні, так і глобальні інтереси. Важливу роль у формуванні цієї політики відіграє вплив глобалізаційних процесів, які створюють нову реальність для країни, актуалізують велику кількість загроз і спонукають до співробітництва з партнерами [26].

Наразі безпекова політика Нової Зеландії розвивається під впливом трансформаційних процесів в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, які створюють багато нових викликів та суперечливих питань для цієї острівної держави. Найважливішим з них є загострення китайсько-американського протистояння, навколо якого США намагаються згуртувати своїх англосаксонських союзників. Своєю чергою, Пекін має потенційні можливості розширення впливу за межі Південно-Східної Азії, а отже зачіпає інтереси Веллінгтона.

Невипадково уряд Нової Зеландії наразі обговорює можливість приєднання до неядерної частини альянсу AUKUS, заснованого Австралією, Великою Британією та США, зокрема, для стримування Китаю [27].

З огляду на російське вторгнення Нова Зеландія чітко і послідовно відстоює тезу про те, що «світовий порядок, заснований на правилах, буде захищено». Саме такий головний урок має засвоїти світ «із незаконного та невиправданого вторгнення [Росії] до України». Про це прем'єр-міністр Нової Зеландії Джасинда Ардерн сказала у виступі в британському аналітичному центрі Четем Хаус 2 липня 2022 р.: «Навіть якщо міжнародні організації не так швидко відповідають і реагують, як би усім хотілось, важливо продемонструвати, що світ має широку відповідь, включаючи санкції та підтримку України» [28].

30 червня 2022 р. під час телефонної розмови з Президентом України В. Зеленським прем'єр-міністр Нової Зеландії Джасинда Ардерн висловила солідарність і підтримку Нової Зеландії Україні, а також запевнила, що Нова Зеландія продовжить і надалі запроваджувати санкції. Глава держави подякував Новій Зеландії за допомогу та підтримку України, а також сказав, що постійна підтримка буде необхідною і по завершенні війни на етапі відбудови [29].

Про подальше запровадження санкцій свідчить остання новина. Українська служба BBC 15 липня 2023 р. повідомила, що Австралія та Нова Зеландія відмовилися від закупівлі російських «кривавих алмазів», оскільки гроші від їх експорту (а це в 2022 р. становило 3,8 млрд доларів) йдуть на фінансування війни з Україною [30]. Перед українською дипломатією залишається завдання схилити Ізраїль та Індію до відмови від експорту російських алмазів, які є їхніми найбільшими покупцями, але це завдання не з простих, адже саме ці країни є найбільшими експортерами алмазів з РФ. Цей кейс природньо унаочнює, як економічні та фінансові інтереси Ізраїлю та Індії перешкоджають стати цим державам на бік України й допомагати у війні з російськими агресором. Тим більш цінною є відданість Нової Зеландії справі справедливих санкцій проти Росії.

Таким чином, головним пріоритетом стратегії Нової Зеландії в реагуванні на зовнішні виклики є протидія російській агресивній політиці, здатній змінити міжнародний порядок. Нова Зеландія розглядає Росію як безпосередню й постійну загрозу міжнародному миру, яка своїми агресивними діями порушує основні принципи Статуту ООН і має відповідати за свої злочинні дії.

Відтак Нова Зеландія підтримує справедливість і стоїть на боці України у її боротьбі із воєнною російською агресією. Долучення Нової Зеландії до санаційної політики колективного Заходу стало важливим чинником як допомоги Україні, так і демонстрацією підтримки справедливої боротьби нашої держави і суспільства за свою незалежність та демократичні засади розвитку. Проблема забезпечення міжнародного миру та безпеки залишається однією з найважливіших для Нової Зеландії у XXI ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Russia Sanctions Act 2022. New Zealand Parliament. *New Zealand Legislation*. URL: <https://www.legislation.govt.nz/act/public/2022/0006/latest/versions.aspx>
2. Станом на 15:45 на підтримку України виступили 48 держав та 5 міжнародних організацій. *Міністерство оборони України*. 24 Лютого 2022. URL: <https://www.mil.gov.ua/special/news.html?article=66671>
3. Ardern J., Mahuta N. Aotearoa New Zealand condemns Russian invasion of Ukraine. *The official website of the New Zealand Government*. 24 February, 2022. URL: <https://www.beehive.govt.nz/release/aotearoa-new-zealand-condemns-russian-invasion-ukraine>
4. Manch T. MFAT advises New Zealanders in Ukraine to 'consider leaving' due to fears of Russian invasion. *Stuff*. 26 January, 2022. URL: <https://www.stuff.co.nz/national/politics/127599920/mfat-advises-new-zealanders-in-ukraine-to-consider-leaving-due-to-fears-of-russian-invasion>
5. Russia Sanctions Bill. Government Bill of 11 March 2022. New Zealand Parliament. *New Zealand Legislation*. URL: <https://www.legislation.govt.nz/bill/government/2022/0111/latest/LMS652885.html>
6. IPU Assembly to debate emergency resolution on Ukraine. *Inter-Parliamentary Union*. 21 March, 2022. URL: <https://www.ipu.org/news/news-in-brief/2022-03/ipu-assembly-debate-emergency-resolution-ukraine>
7. Temporary visa for family of Ukrainians in New Zealand. *New Zealand Immigration*. 17 March, 2022. URL: <https://www.immigration.govt.nz/new-zealand-visas/preparing-a-visa-application/support-family/new-temporary-visa-for-family-of-ukrainians-in-new-zealand>
8. Special Ukraine Visa extended. Inside Government NZ. 28 February, 2023. URL: <https://insidegovernment.co.nz/special-ukraine-visa-extended/>
9. New sanctions also mark one year since Russia's invasion of Ukraine. *The official website of the New Zealand Government*. 24 February, 2023. URL: <https://www.beehive.govt.nz/release/new-sanctions-also-mark-one-year-russia%E2%80%99s-invasion-ukraine>
10. Russian invasion of Ukraine. *New Zealand Ministry of Foreign Affairs and Trade*. URL: <https://www.mfat.govt.nz/en/countries-and-regions/europe/ukraine/russian-invasion-of-ukraine/>
11. New Zealand bolsters Russia sanctions. *The Canberra times*. 27 September, 2022. URL: <https://www.canberratimes.com.au/story/7920467/new-zealand-bolsters-russia-sanctions/?cs=14264>
12. Government announces 120 more NZDF personnel to help train Ukrainian soldiers. *The New Zealand Herald*. 15 August, 2022. URL: <https://www.nzherald.co.nz/nz/government-announces-120-more-nzdf-personnel-to-help-train-ukrainian-soldiers/3R6KGMHMTDR7QEA2JIRKZ3CTM/>
13. Вперше в історії міністр оборони Нової Зеландії прибув до України. *УНН*. 20 листопада 2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2003848-vpershe-v-istoriyi-ministr-oboroni-novoyi-zelandiyi-pribuv-do-ukrayini>
14. Assistance to Ukraine extended and enhanced. *The official website of the New Zealand Government*. 14 November, 2022. URL: <https://www.beehive.govt.nz/release/assistance-ukraine-extended-and-enhanced>
15. Mahuta targets Russian defense, security sectors in new sanctions. *1 News*. 31 October, 2022. URL: <https://www.1news.co.nz/2022/10/31/mahuta-targets-russian-defence-security-sectors-in-new-sanctions/>
16. Зеленський закликав Нову Зеландію взяти на себе лідерство в підтримці одного із пунктів формули миру. *УНН*. 13 грудня 2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2007098-zelenskiy-zaklikav-novu-zelandiyu-vzyati-na-sebe-liderstvo-v-pidtrimtsi-odnogo-iz-punktiv-formuli-miru>
17. Закликаю підтримати українську формулу миру й розпочати консолідацію світу заради протидії екоциду – промова Президента в парламенті Нової Зеландії. *Офіційне інтернет-*

- представництво Президента України. 13 грудня 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zaklikauyu-pidtrimati-ukrayinsku-formulu-miru-j-rozpochati-ko-79841>
18. Спільна заява учасників Міжнародної Кримської платформи. *Урядовий портал*. 26 лютого 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-zaiava-uchasnykiv-mizhnarodnoi-krymskoi-platformy>
 19. Further humanitarian support to Ukraine for winter hardships. *The official website of the New Zealand Government*. 14 December, 2022. URL: <https://www.beehive.govt.nz/release/further-humanitarian-support-ukraine-winter-hardships>
 20. Український хаб на острові Ківі: як ківська експатка волонтерить у Новій Зеландії. *Евакуація. City*. 18 серпня 2022. URL: <https://evacuation.city/articles/230988/ukrainskij-hab-na-ostrovi-kivi-yak-kiivska-ekspatka-volonterit-u-novij-zelandii>
 21. New Zealand tells China its concern on lethal aid to Russia. *AP NEWS*. 25 March, 2023. URL: <https://apnews.com/article/china-new-zealand-ukraine-russia-45fe9e4a1befc3ac835fe39c84a1f1ec>
 22. Perry N. New Zealand's foreign minister to visit counterpart in China. *AP NEWS*. 20 March, 2023. URL: <https://apnews.com/article/new-zealand-china-foreign-minister-visit-89b3874f26a5b158f324eef4d6c08cb6>
 23. Prime Minister meets with President Xi. *The official website of the New Zealand Government*. 27 June, 2023. URL: <https://www.beehive.govt.nz/release/prime-minister-meets-president-xi>
 24. Prime Minister and President Biden reaffirm close NZ US relationship. *The official website of the New Zealand Government*. 1 June, 2022. URL: <https://www.beehive.govt.nz/release/prime-minister-and-president-biden-reaffirm-close-nz-us-relationship>
 25. Graham-McLay C. Former New Zealand soldier killed fighting Russian forces in Ukraine. *The Guardian*. 23 March, 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/23/former-new-zealand-soldier-kane-te-tai-confirmed-killed-ukraine-russia-war>
 26. Черниш А. Безпекова політика Нової Зеландії: від витоків до сучасних викликів. *ADAstra*. 8 грудня 2021. URL: <https://adastra.org.ua/blog/bezpekova-politika-novoyi-zelandiyi-vid-vitokiv-do-suchasnih-viklikiv>
 27. New Zealand may join Aukus pact's non-nuclear component. *The Guardian*. 28 March, 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/28/new-zealand-may-join-aukus-pacts-non-nuclear-component>
 28. Ardern J. PM's Chatham House. *The official website of the New Zealand Government*. 2 July, 2022. URL: <https://www.beehive.govt.nz/speech/pm%E2%80%99s-chatham-house>
 29. Coughlan T. Jacinda Ardern calls Ukraine president Volodymyr Zelensky. *NZ Herald*. 30 June, 2022. URL: <https://www.nzherald.co.nz/nz/politics/jacinda-ardern-calls-ukraine-president-volodymyr-zelensky/FMK5QQT3MXR4ULZATAZ3MW2ZEY/>
 30. Ерман Г. Битва проти «кривавих діамантів». Як і чому Росію хочуть позбавити доходу від алмазів. 15 липня 2023р. URL: <https://bbc.in/3rvzlsf>

References

1. New Zealand Parliament. New Zealand Legislation. (2022). *Russia Sanctions Act 2022*. [Online]. Available from: <https://www.legislation.govt.nz/act/public/2022/0006/latest/versions.aspx> [In English].
2. Ministerstvo obrony Ukrainy. (2022). *Stanom na 15:45 na pidtrymku Ukrainy vystupyly 48 derzhav ta 5 mizhnarodnykh orhanizatsiy*. 24 lyutoho 2022. [Online]. Available from: <https://www.mil.gov.ua/special/news.html?article=66671> [In Ukrainian].
3. Ardern, J., Mahuta, N. (2022). Aotearoa New Zealand condemns Russian invasion of Ukraine. *The official website of the New Zealand Government*. 24 February, 2022. [Online]. Available from: <https://www.beehive.govt.nz/release/aotearoa-new-zealand-condemns-russian-invasion-ukraine> [In English].

4. Manch, T. (2022). MFAT advises New Zealanders in Ukraine to 'consider leaving' due to fears of Russian invasion. *Stuff*. [Online]. 26 January, 2022. Available from: <https://www.stuff.co.nz/national/politics/127599920/mfat-advises-new-zealanders-in-ukraine-to-consider-leaving-due-to-fears-of-russian-invasion> [In English].
5. New Zealand Parliament. New Zealand Legislation. (2022). *Russia Sanctions Bill. Government Bill of 11 March 2022*. [Online]. Available from: <https://www.legislation.govt.nz/bill/government/2022/0111/latest/LMS652885.html> [In English].
6. Inter-Parliamentary Union. (2022). *IPU Assembly to debate emergency resolution on Ukraine*. 21 March, 2022. [Online]. Available from: <https://www.ipu.org/news/news-in-brief/2022-03/ipu-assembly-debate-emergency-resolution-ukraine> [In English].
7. New Zealand Immigration. (2022). *Temporary visa for family of Ukrainians in New Zealand*. 17 March, 2022. [Online]. Available from: <https://www.immigration.govt.nz/new-zealand-visas/preparing-a-visa-application/support-family/new-temporary-visa-for-family-of-ukrainians-in-new-zealand> [In English].
8. Inside Government NZ. (2023). *Special Ukraine Visa extended*. 28 February, 2023. [Online]. Available from: <https://insidegovernment.co.nz/special-ukraine-visa-extended/> [In English].
9. The official website of the New Zealand Government. (2023). *New sanctions also mark one year since Russia's invasion of Ukraine*. 24 February, 2023. [Online]. Available from: <https://www.beehive.govt.nz/release/new-sanctions-also-mark-one-year-russia%E2%80%99s-invasion-ukraine> [In English].
10. New Zealand Ministry of Foreign Affairs and Trade. (2022). *Russian invasion of Ukraine*. [Online]. Available from: <https://www.mfat.govt.nz/en/countries-and-regions/europe/ukraine/russian-invasion-of-ukraine/> [In English].
11. New Zealand bolsters Russia sanctions. *The Canberra times*. [Online]. 27 September, 2022. Available from: <https://www.canberratimes.com.au/story/7920467/new-zealand-bolsters-russia-sanctions/?cs=14264> [In English].
12. Government announces 120 more NZDF personnel to help train Ukrainian soldiers. *The New Zealand Herald*. [Online]. 15 August, 2022. Available from: <https://www.nzherald.co.nz/nz/government-announces-120-more-nzdf-personnel-to-help-train-ukrainian-soldiers/3R6KGMHMTDR7QEAE2JIRKZ3CTM/> [In English].
13. Vpershe v istoriyi ministr oborony Novoyi Zelandiyi prybuv do Ukrayiny. *UNN*. [Online]. 20 lystopada 2022. Available from: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2003848-vpershe-v-istoriyi-ministr-oboroni-novoyi-zelandiyi-pribuv-do-ukrayini> [In Ukrainian].
14. The official website of the New Zealand Government. (2022). *Assistance to Ukraine extended and enhanced*. 14 November, 2022. [Online]. Available from: <https://www.beehive.govt.nz/release/assistance-ukraine-extended-and-enhanced> [In English].
15. Mahuta targets Russian defense, security sectors in new sanctions. *1 News*. [Online]. 31 October, 2022. Available from: <https://www.1news.co.nz/2022/10/31/mahuta-targets-russian-defence-security-sectors-in-new-sanctions/> [In English].
16. Zelens'kyy zaklykav Novu Zelandiyu vzyaty na sebe liderstvo v pidtrymtsi odnogo iz punktiv formuly myru. *UNN*. [Online]. 13 hrudnya 2022. Available from: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2007098-zelenskiy-zaklykav-novu-zelandiyu-vzyati-na-sebe-liderstvo-v-pidtrimtsi-odnogo-iz-punktiv-formuli-miru> [In Ukrainian].
17. Ofitsiyne internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrayiny. (2022). *Zaklykayu pidtrymaty ukrayins'ku formulu myru y pochaty konsolidatsiyu svitu zarady protydiy iekotsydu – promova Prezydenta v parlamenti Novoyi Zelandiyi*. 13 hrudnya 2022. [Online]. Available from: <https://www.president.gov.ua/news/zaklykayu-pidtrimati-ukrayinsku-formulu-miru-j-rozpochatiko-79841> [In Ukrainian].
18. Uryadovyy portal. (2023). *Spil'na zayavka uchashnykiv Mizhnarodnoi Kryms'koyi platformy*. 26 lyutoho 2023. [Online]. Available from: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-zaiava-uchashnykiv-mizhnarodnoi-krymskoi-platformy> [In Ukrainian].

19. The official website of the New Zealand Government. (2022). *Further humanitarian support to Ukraine for winter hardships*. 14 December, 2022. [Online]. Available from: <https://www.beehive.govt.nz/release/further-humanitarian-support-ukraine-winter-hardships> [In English].
20. Ukrayins'kyi khab na ostrovi Kivi: yak kyyivs'ka ekspatka volonteryt' u Noviy Zelandiyi. *Evakuatsiya. Misto*. [Online]. 18 serpnya 2022. Available from: <https://evacuation.city/articles/230988/ukrainskij-hab-na-ostrovi-kivi-yak-kiivska-ekspatka-volonterit-u-novij-zelandii> [In Ukrainian].
21. New Zealand tells China its concern on lethal aid to Russia. *AP NEWS*. [Online]. 25 March, 2023. Available from: <https://apnews.com/article/china-new-zealand-ukraine-russia-45fe9e4a1befc3ac835fe39c84a1f1ec> [In English].
22. Perry, N. (2023). New Zealand's foreign minister to visit counterpart in China. *AP NEWS*. [Online]. 20 March, 2023. Available from: <https://apnews.com/article/new-zealand-china-foreign-minister-visit-89b3874f26a5b158f324eef4d6c08cb6> [In English].
23. The official website of the New Zealand Government. (2023). *Prime Minister meets with President Xi*. 27 June, 2023. [Online]. Available from: <https://www.beehive.govt.nz/release/prime-minister-meets-president-xi> [In English].
24. The official website of the New Zealand Government. (2022). *Prime Minister and President Biden reaffirm close NZ US relationship*. 1 June, 2022. [Online]. Available from: <https://www.beehive.govt.nz/release/prime-minister-and-president-biden-reaffirm-close-nz-us-relationship> [In English].
25. Graham-McLay, C. (2023). Former New Zealand soldier killed fighting Russian forces in Ukraine. *The Guardian*. [Online]. 23 March, 2023. Available from: <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/23/former-new-zealand-soldier-kane-te-tai-confirmed-killed-ukraine-russia-war> [In English].
26. Chernysh, A. (2021). Bezpekova polityka Novoyi Zelandiyi: vid vytokiv do suchasnykh vyklykiv. *ADASTRA*. [Online]. 8 hrudnya 2021. Available from: <https://adastra.org.ua/blog/bezpekova-politika-novoyi-zelandiyi-vid-vitokiv-do-suchasnih-viklikiv> [In Ukrainian].
27. New Zealand may join Aukus pact's non-nuclear component. *The Guardian*. [Online]. 28 March, 2023. Available from: <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/28/new-zealand-may-join-aukus-pacts-non-nuclear-component> [In English].
28. Ardern, J. (2022). PM's Chatham House. *The official website of the New Zealand Government*. 2 July, 2022. [Online]. Available from: <https://www.beehive.govt.nz/speech/pm%E2%80%99s-chatham-house> [In English].
29. Coughlan, T. (2022). Jacinda Ardern calls Ukraine president Volodymyr Zelenskyy. *NZ Herald*. [Online]. 30 June, 2022. Available from: <https://www.nzherald.co.nz/nz/politics/jacinda-ardern-calls-ukraine-president-volodymyr-zelenskyy/FMK5QQT3MXR4ULZATAZ3MW2ZEY/> [In English].
30. Erman, H. Bytva proty "kruvavykhalmaziv" Yak I chomu Rosiyu khochut' pozbavyty dokhody vidalmaziv. 15 July 2023.[Online]. Availablefrom:URL: <https://bbc.in/3rvzlsf> [In Ukrainian].

Zernetska O., Myronchuk O. Goals and Priorities of New Zealand's Foreign Policy Strategy in the Context of the War in Ukraine.

In the article, the authors consider the main directions of New Zealand's foreign policy in the context of the full-scale Russian invasion of Ukraine. The modern measures of the New Zealand government in the context of support to Ukraine in the diplomatic, military and humanitarian spheres are traced. It was noted that the military assistance of partners is one of the keys to Ukraine's success on the battlefield. So New Zealand provides significant military aid to Ukraine, supplying equipment and weapons and participating in training programs for the Ukrainian military. Military finding

provided by New Zealand from the beginning of the war until the end of July 2023 are humanitarian aid, finding to Ukraine, and finding located by the country's government for the legal and administrative support of the International criminal Court and the Office of the High Commissioner for human rights.

It is emphasised that the New Zealand government pays special attention to the sanctions policy against Russia and its effectiveness. Conceptual approaches which are laid down in the New Zealand Law on Sanctions is the main document that defines sanctions and policy against Russia. The considerable attention was paid to the study of the trend of strengthening and expanding sanctions of these measures.

The decision of the court of the New Zealand visualises the solution of additional support is in such areas as training, intelligence, command and administrative support, logistics, communications, global food security, participation in the NATO Trust Fund.

How it has been proven New Zealand's diplomatic support to Ukraine is carried out, is at different levels, and in different format, which contributes to the effectiveness of support to Ukraine on the one hand and the rules of the international authority of New Zealand in the world, which must use a fair policy, defending Ukraine's right to independence. On the other hand, New Zealand's priorities are outlined in the list of international security and forms of response to the latest threats.

It was noted that New Zealand is considering Russia as a permanent threat to the world with its actions, it violates the main principles of the United States charter and must be held accountable for his criminal actions. Analysing the attitude of the New Zealand government to the Russian Ukrainian war, it was concluded that the importance of this problem goes beyond European security. It is emphasized that in relation to Ukraine are they New Zealand government declares, and implementing practice a comprehensive large-scale support.

Keywords: *New Zealand, Ukraine, foreign policies, sanctions, international security, foreign policy strategies.*

УДК 94:327 (596+510) “1997-2019”

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-23-6>

Городня Н.Д.

<https://orcid.org/0000-0001-8152-3927>

ФОРМУВАННЯ «ОСОБЛИВИХ» ВІДНОСИН КАМБОДЖІ Й КНР: ДВОСТОРОННІЙ І РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТИ

У квітні 2019 р. Камбоджа стала першою державою, яка підписала з КНР План дій про створення «спільноти спільного майбутнього зі стратегічним значенням». У статті комплексно висвітлюються поетапні зміни у відносинах Камбоджі й КНР (з кінця ХХ ст.), унаслідок яких сформувалися їхні «особливі» відносини, і чинники, які на це впливали; оцінюється їхнє двостороннє і регіональне значення. Розвиток відносин розглядається на тлі внутрішніх процесів у Камбоджі, змін у політиці КНР у Південно-Східній Азії, міжнародної ситуації у регіоні.

Важливими віхами на шляху формування «особливих» двосторонніх відносин були: події в Камбоджі у липні 1997 р., унаслідок яких уряд одноосібно очолив Хун Сен; перший візит Голови КНР Цзян Цземіня в Камбоджу в листопаді 2000 р.; угоди про «усебічне партнерство співробітництва» (квітень 2008 р.) й «усебічне стратегічне партнерство співробітництва» (грудень 2010 р.); головування Камбоджі в АСЕАН у 2012 р., коли вона повністю підтримала КНР у територіальних диспутах в Південно-Китайському морі, на противагу інтересам окремих держав-членів АСЕАН; політична криза у Камбоджі 2013–2014 рр.; двостороння домовленість 2019 р. про створення «спільноти спільного майбутнього зі стратегічним значенням».

Політична підтримка, гранти, пільгові кредити і допомога КНР у реалізації великих інфраструктурних проектів мали суттєвий позитивний вплив на економічний розвиток Камбоджі. Водночас це призвело до залежності Камбоджі від Китаю. На відміну від АСЕАН та держав-членів, які реалізують стратегію хеджування, Камбоджа зайняла повністю про-китайську позицію. Відносини з КНР стали для неї більш важливими, ніж з іншими державами АСЕАН. Унаслідок цього вона може заблокувати будь-яке рішення АСЕАН, що не відповідає інтересам Китаю. Це підриває єдність АСЕАН і суттєво зміцнює регіональні позиції КНР. Крім того, «особливі» відносини з Камбоджею забезпечують Китаю доступ до важливих стратегічних портів цієї держави в торговельно-економічних і військових цілях для реалізації своїх економічних і стратегічних регіональних інтересів.

Ключові слова: Камбоджа, КНР, камбоджійсько-китайські відносини, зовнішня політика, міжнародні відносини, Південно-Східна Азія

З початку ХХІ століття – після Азійської кризи 1997–1998 рр., вступу КНР до Світової організації торгівлі (грудень 2001 р.), підписання Рамкової угоди про вільну торгівлю між КНР і АСЕАН (листопад 2002 р.), глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. – почав стрімко зростати вплив КНР в Південно-Східній Азії (ПСА). За короткий проміжок часу Китай став основним торговельним партнером більшості регіональних держав, одним з основним інвесторів, а також донорів для найбідніших держав. Паралельно з динамічним розвитком торговельно-економічних зв'язків з регіональними державами і Асоціацією держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) як їхнім

колективним органом суттєво посилюється політичний вплив КНР у регіоні, особливо в найбільш вразливих державах ПСА.

За оцінками офіційного Пекіна, найбільш надійним другом і партнером КНР у Південно-Східній Азії, з яким встановились «особливі» відносини, є Камбоджа. Як зазначав у 2021 р. міністр закордонних справ КНР Ван Ї, «китайсько-камбоджійська дружба не лише приносить вигоди двом народам, але є також прикладом створення нового типу міжнародних відносин і спільноти спільного майбутнього людства» [1]. Водночас політологи зазначають, що відносини між Камбоджею і КНР розвиваються за моделлю «патрон–клієнт», залежність Камбоджі від Китаю посилюється, що може привести до повної втрати нею суверенітету та негативних регіональних наслідків.

Регіональну ситуацію в Південно-Східній Азії і «великій Східній Азії», включаючи інтеграційні й дезінтеграційні процеси та регіональну політику КНР й інших великих держав в Україні вивчають співробітники відділу історії країн Азії і Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії» [2; 3; 4; 5; 6 та ін.]. Проте розвиток відносин КНР з окремими державами ПСА, включаючи Камбоджу, не був предметом їхніх досліджень, у той час як їх вивчення створює підґрунтя для кращого розуміння зовнішньої політики Китаю, стратегії «м'якої» сили КНР у відносинах з малими і середніми державами, впливу китайсько-камбоджійських відносин на регіональну ситуацію.

З огляду на суттєвий регіональний вплив відносин Камбоджі і КНР, окремі аспекти цієї проблематики висвітлювались в численних працях зарубіжних дослідників держав Індійсько-Тихоокеанського регіону. Серед них праці К. Тейера (Австралія) [7], Я. Сторі [8] і Е. Пенга [9] (Сінгапур), С. С. В. Кусуми і Н. Каролліни [10] (Індонезія), Ч. Менгчоу [11], С. Іер (Камбоджа), С. Бургоса [12], Р. Саттера, Ч.-Х. Хуанга [13], Д. О'Нейла [14], Т. Моблі [15] (США). З огляду на політологічний характер цих досліджень, автори акцентували увагу на тогочасних подіях і процесах, хоча також розглядали їхні історичні передумови. У жодній з цих праць не застосовувався комплексний підхід до висвітлення розвитку камбоджійсько-китайських відносин і чинників, які на них впливали.

Метою статті є комплексне висвітлення поетапних змін у відносинах Королівства Камбоджа і КНР (з кінця ХХ ст.), унаслідок яких сформувалися їхні «особливі» відносини, та чинників, які на це впливали, а також оцінка їхнього двостороннього і регіонального значення.

Джерелами цього дослідження є матеріали міністерств закордонних справ КНР і Камбоджі, посольства КНР в Камбоджі, виступи лідерів цих держав, матеріали китайських, камбоджійських, американських та інших ЗМІ, статистичні матеріали, праці зарубіжних дослідників, які вивчали цю проблематику. Зміни у камбоджійсько-китайських відносинах розглядаються на

тлі внутрішніх процесів у Камбоджі, змін в політиці КНР у Південно-Східній Азії й міжнародної ситуації у регіоні.

Хоч Камбоджа і КНР не мають спільного кордону, їх поєднують тривалі історичні зв'язки. Дві держави встановили дипломатичні відносини у 1958 р. Король Нородом Сіанук підтримував дружні відносини з китайськими лідерами. Після державного перевороту 1970 р., очолюваного генералом Лон Нолом, Нородом Сіанук виїхав до КНР, звідки керував боротьбою проти нового уряду, підтримуваного США. Після приходу до влади у квітні 1975 р. Комуністичної партії Кампучії, очолюваної Пол Потом, і встановлення режиму «червоних кхмерів», КНР надавала Демократичній Кампучії (як називалась держава з 1976 р.) політичну і військову підтримку, надіслала тисячі радників. «Червоні кхмери» частково перейняли маоїстську модель. Унаслідок їхніх соціальних експериментів, за різними оцінками, від репресій, голоду і примусової праці загинуло близько 1,7–2 млн осіб (із загальної кількості населення близько 8 млн осіб).

Урядування «червоних кхмерів» припинилося унаслідок вторгнення в Камбоджу військ В'єтнаму. У складі Кампучійського народного фронту національного порятунку, який разом із в'єтнамськими військами здійснював у січні 1979 р. наступ на Пномпень, був колишній командир «червоних кхмерів» Хун Сен. Після захоплення столиці він очолив Міністерство закордонних справ Народної Республіки Кампучії (як тепер називалась ця держава), а в 1985 р. – уряд.

Виведення в'єтнамських військ з Камбоджі у вересні 1989 р. і Паризькі мирні угоди (жовтень 1991 р.) призвели до завершення багаторічної громадянської війни, заклали підґрунтя для відновлення монархії й становлення демократичного ладу. У травні 1993 р., не зважаючи на те, що частина держави усе ще перебувала під контролем «червоних кхмерів», у Королівстві Камбоджа відбулись вільні парламентські вибори під наглядом ООН. Після них був сформований коаліційний уряд із представників монархістської партії «Національний об'єднаний фронт за незалежну нейтральну мирну Камбоджу» (ФУНСІНПЕК) на чолі з принцем Нородомом Ранарітом (сином короля Нородома Сіанука) і Камбоджійської народної партії, очолюваної Хун Сеном. Нородом Ранаріт став першим прем'єр-міністром, Хун Сен – другим.

Після цього США й інші держави відновили дипломатичні відносини з Камбоджею, почали надавати їй допомогу. До Камбоджі почали надходити перші іноземні інвестиції, переважно з Тайваню, Японії, Південної Кореї й країн АСЕАН. З 1995 р. спостерігалися досить високі темпи економічного зростання Камбоджі – в середньому 7,7% на рік, чому сприяв розвиток сільського господарства, будівництва, легкої промисловості (пошив одягу) і туризму. Проте вона залишалась однією з найбідніших держав Азії та покладалася передусім на міжнародну допомогу.

Після виборів 1993 р. КНР надала камбоджійському уряду допомогу в справі інтеграції «червоних кхмерів» у збройні сили і суспільство. Спочатку Пекін з підозрою ставився до Хун Сена через його зв'язки з В'єтнамом і схилився до підтримки ФУНСІНПЕК і Народома Ранаріта. Хун Сен також не довіряв Китаю через його підтримку «червоних кхмерів» і тісні зв'язки з ФУНСІНПЕК. Так, у 1988 р. він заявляв, що Китай є «корінням усього зла в Камбоджі» [16].

Складні відносини між двома прем'єрами в коаліційному уряді, включаючи різні погляди на подальші шляхи розвитку Камбоджі, призвели до сутичок між групами їхніх прибічників у збройних силах у липні 1997 р. Принц Ранаріт був змушений залишити країну, після чого коаліційний уряд перестав існувати. На Заході ці події сприйняли як «державний переворот», організований Хун Сеном [8]. Західні донори призупинили допомогу Камбоджі. Її вступ в АСЕАН, запланований на липень 1997 р. (разом з М'янмою і Лаосом), було відкладено (він відбувся у 1999 р.).

КНР була першою державою, яка визнала новий уряд Хун Сена. Ставка Пекіна на Ранаріта не виправдалась через сприяння ним розвитку торговельно-економічних відносин Камбоджі з Тайванем. Пекін надав Хун Сену дипломатичну і фінансову підтримку, виступив проти запровадження міжнародних санкцій. Камбоджа отримала від КНР кредит і допомогу у розмірі близько 12,8 млн дол і 6 млн дол., відповідно, включаючи кредит на потреби армії [7, р. 242].

У липні 1998 р. у Камбоджі відбулись парламентські вибори, на яких перемогла очолювана Хун Сеном Камбоджійська народна партія (КНП). Після цього знову виникла коаліція КНП і ФУНСІНПЕК. Проте влада Хун Сена суттєво зміцнилась. Він став одноосібним прем'єр-міністром. Після цього камбоджійським урядовцям було заборонено відвідувати Тайвань, зустрічатись з тайванськими посадовцями, брати участь у заходах, організованих Тайванем. КНР отримала виняткове право викладати китайську мову в Камбоджі. Посольство КНР почало надавати гранти на освітні обміни й навчання вчителів в Китаї. Кількість шкіл вивчення китайської мови в Камбоджі збільшилась з 13 у 1995 р. до понад 60 у 1999 р. [7, р. 227]. У лютому 1999 р. Хун Сен здійснив свій перший візит у КНР як одноосібний глава уряду. Його основним результатом було отримання пільгового кредиту у розмірі 200 млн дол. і пакету допомоги у розмірі 18,3 млн дол. Це був найбільший пакет допомоги, наданий Китаєм на той час зарубіжній державі.

Новий етап у двосторонніх відносинах пов'язують з візитом Голови КНР Цзян Цземіня в Камбоджу в листопаді 2000 р. За його результатами було підписано Спільну заяву про структуру взаємного співробітництва. Передбачалось посилення співробітництва між урядами, парламентами, політичними партіями і збройними силами, здійснення дипломатичних консультацій, розширення торгівлі й інвестицій. Також було підписано угоду про надання КНР допомоги Камбоджі у розмірі 12 млн дол. [11].

Після Цзян Цземіня до Камбоджі приїздили інші керівники КНР високого рівня. Найбільш важливим серед них був візит прем'єр-міністра Чжу Жунцзі в листопаді 2002 р. Пріоритетними сферами двосторонніх відносин під час переговорів було визначено розвиток сільського господарства, людських ресурсів й інфраструктури. Було оголошено про скасування боргів Камбоджі на суму близько 200 млн дол., новий безвідсотковий кредит і допомогу на понад 12 млн дол. [8].

У 2003 р. КНР і Камбоджа підписали Меморандум порозуміння, який передбачав надання Китаєм фінансової допомоги на демобілізацію військових, навчання у КНР 40 офіцерів, постачання будівельних матеріалів для казарм, військових офісів, шкіл, лікарень та переоснащення великого військового аеродрому в провінції Кампонг Чнанг в центральній Камбоджі, побудованого китайськими інженерами в 1970-х рр. [7, р. 240].

Камбоджійський уряд, у свою чергу, припинив торговельно-економічні відносини з Тайванем, відмовив у 2002 р. у наданні візи Далай-ламі для участі у Третьому всесвітньому буддистському саміті у Пномпені, заборонив у Камбоджі практику Фалуньгун.

Зміна у 2003 р. керівництва КНР, яке очолив Ху Цзіньтао, не вплинула на подальше зближення двох держав. Під час чергового візиту Хун Сена в Пекін у квітні 2004 р. його супроводжувала велика делегація з 50 урядовців. У жовтні 2004 р. після зречення короля Нородома Сіанука, його син Нородом Сіаномі здійснив візит у Пекін ще до формального обрання й коронації [7, р. 229]. Його перший офіційний закордонний візит у серпні 2005 р. також відбувся до КНР, що мало важливе символічне значення. Напередодні Китай надав Камбоджі кредит і технології на розвиток телефонної системи CDMA2000, після його завершення – товари і матеріали на суму понад 10 млн дол. на покращення інфраструктури [17]. Того ж року під час чергового візиту Хун Сена в Пекін було оголошено про надання пакету грантів, кредитів й інвестицій на суму 400 млн. дол., у 2006 р. – ще на 200 млн дол. на будівництво автомобільного шосе і двох великих мостів біля Пномпеня [12, р. 624].

Точні розміри фінансової допомоги Камбоджі з боку КНР підрахувати складно, оскільки вона поділялась на три категорії – гранти, безвідсоткові й пільгові кредити. Переважно вона спрямовувалась на розвиток інфраструктури. Камбоджійський уряд високо цінував те, що Пекін, на відміну від західних донорів, не обумовлював допомогу вимогами здійснення реформ, боротьби з корупцією тощо.

За деякими підрахунками, у 2000-2006 рр. КНР надала Камбоджі грантів на 39 млн дол. і пільгових кредитів на 95 млн. дол. Понад 150 тис. дол. було спрямовано на навчання й фінансування викладачів китайської мови. У 2006 р. було підписано угоду про викладання китайської мови в понад 70 початкових і середніх школах Камбоджі. Це свідчило про роль «м'якої сили» в політиці КНР

для посилення впливу шляхом популяризації мови, культури, надання допомоги на розвиток.

У кінці 2007 р. КНР приєдналась до Форуму співробітництва, який включав усі держави й міжнародні агенції, що надавали Камбоджі Офіційну допомогу розвитку (ODA). У 2007 р. міжнародні донори пообіцяли виділити допомогу на суму 689 млн дол. Частка Китаю складала 13 % (91 млн дол.) [7, р. 234]. Проте, за деякими підрахунками, на той час Китай вже став найбільшим донором Камбоджі поза межами цього Форуму.

З 2005 р. суттєво зросло значення торгівлі з КНР для Камбоджі й інших держав ПСА унаслідок підписання угоди КНР–АСЕАН про вільну торгівлю товарами і набуття чинності програми «раннього врожаю». Унаслідок цього двостороння торгівля між Камбоджею і КНР у 2005 р. зросла на 50%, до 500 млн дол., було визначено мету збільшити її до 2010 р. до 1 млрд дол.

У 2005–2009 рр. темпи зростання камбоджійської економіки склали близько 10%. Значний позитивний вплив на це мали торгівля з КНР і китайські кредити. Проте її розвиток продовжував базуватися на виготовленні одягу з використанням дешевої некваліфікованої праці.

З 2005 р. почали зростати прямі іноземні інвестиції (ПІІ) КНР, включаючи Камбоджу. Це було пов'язано із запровадженням у 2005 р. нового механізму формування валютного курсу юаня (у результаті чого вартість юаня відносно долара до 2008 р. зросла на 30%), зі стрімким накопиченням золотовалютних резервів КНР і потребами забезпечення сировиною промисловості, яка швидко зростала.

За інформацією Камбоджійської інвестиційної ради, у 2007 р. основними іноземними інвесторами в Камбоджі були КНР, Таїланд і Республіка Корея; капітал китайських інвесторів склав 51 млн дол., основні фонди – понад 461 млн дол. [18]. Проте у цей час Камбоджа не належала до пріоритетних напрямів інвестиційної політики КНР в Південно-Східній Азії, а цей регіон не був пріоритетним для китайських інвестицій в цілому.

Соціально-економічному розвитку Камбоджі сприяла участь у Програмі економічного співробітництва субрегіону Великий Меконг, яка включала також КНР (провінцію Юньнань і Гуансі-Чжуанський автономний район), В'єтнам, Лаос, М'янму і Таїланд. Ця програма, започаткована у 1992 р. за підтримки Азійського банку розвитку, передбачала реалізацію пріоритетних проектів у сферах сільського господарства, енергетики, охорони довкілля, здоров'я і людських ресурсів, інформаційних і комунікаційних технологій, туризму, транспорту, сприяння торгівлі й розвитку міст. У 2000 р. в Пномпені відбувся перший саміт глав урядів держав-учасниць. Мірою економічного розвитку КНР її роль у цій програмі зростала. На другому саміті лідерів держав-учасниць, що відбувся у м. Куньмін в 2005 р., КНР запропонувала низку інфраструктурних і енергетичних проектів.

З 2005 р. активізувалося співробітництво між військовими КНР і Камбоджі. Цього року китайський уряд подарував Камбоджі шість суден спостереження для зміцнення її морської безпеки і протидії контрабанді, та пообіцяв фінансування реконструкції доків у морській базі Рім в Таїландській затоці, де їх мали розмістити, і порту Сіануквіль (Кампонг Сом) [12, р. 620]. Отримання доступу в ці порти для своїх військових кораблів, яке можна було прогнозувати, надавало КНР дві довготермінові стратегічні переваги: для тиску на Ханой в умовах погіршення китайсько-в'єтнамських відносин; у контексті реалізації стратегії «нитки перлів», яка передбачала доступ до портів у дружніх державах для забезпечення морських комунікацій, захисту поставок енергетичних ресурсів і реалізації стратегічних цілей.

У серпні 2007 р. відбувся чотириденний візит у Пномпень делегації Народно-визвольної армії Китаю (НВАК) для переговорів з керівниками камбоджійських збройних сил про тісніше військове співробітництво, у жовтні – Голови генерального штабу НВАК генерала Лян Гуанле. Він відзначав тривалу підтримку Китаєм камбоджійських збройних сил – надання грантів на матеріально-технічне забезпечення, тренування персоналу, продаж військових товарів. У листопаді 2007 р. Камбоджа купила у КНР (на основі пільгового кредиту) дев'ять патрульних суден. Вони були розміщені в порту Сіануквіль [7, . 240–242; 12, р. 620; 18].

У відповідь на масштабну допомогу КНР камбоджійський уряд проводив політику, яка відповідала її інтересам: відкликав у 2005 р. підтримку членства Японії в Раді Безпеки ООН; підтримував політику обмеження міжнародних зв'язків Тайваню у рамках реалізації закону КНР «Про попередження розколу країни»; виступив у 2007 р. проти заявки Тайваню на членство в ООН; відкладав початок роботи Трибуналу «червоних кхмерів», створеного у 2001 р. за підтримки ООН тощо.

У 2008 р. КНР і Камбоджа відзначили 50-річчя дипломатичних відносин. Під час триденного офіційного візиту в Пномпень міністра закордонних справ КНР Ян Цзечі у лютому цього року, дві сторони домовились відзначити Рік китайсько-камбоджійської дружби, підняти співробітництво у сфері розвитку регіону річки Меконг на більш високий рівень, посилити консультації в багатосторонніх форумах (ООН, «АСЕАН плюс», Східноазійському саміті), розширити обміни. КНР пообіцяла виділити Камбоджі додаткову допомогу у розмірі 55 млн дол. [18].

У квітні 2008 р. відбувся офіційний візит в Камбоджу прем'єр-міністра КНР Вен Цзябао, з яким пов'язують початок нового етапу двосторонніх відносин. Під час візиту було підписано 11 двосторонніх угод у різних сферах, включаючи Угоду про усебічне партнерство співробітництва. Згідно з нею передбачалося зміцнення міжпартійних і міжпарламентських зв'язків, посилення двосторонніх консультацій у міжнародних і регіональних справах [7, р. 229]. Уряд КНР обіцяв встановити преференційні тарифи на

418 найменувань камбоджійської продукції, у наступні чотири роки надати допомогу і кредити у обсязі 600 млн дол., включаючи грант на будівництво нового будинку Ради міністрів Камбоджі [10, р. 195]. Було погоджено прискорити переговори між КНР і АСЕАН про вільну торгівлю і сприяти стратегічному діалогу КНР–АСЕАН. Це свідчило про те, що розвиток відносин з Камбоджею мав для КНР не лише двостороннє значення.

Після цього візиту у виступі перед пресою Хун Сен високо оцінив допомогу Китаю і його невтручання у внутрішні справи, на противагу західним донорам, і назвав Китай «другом, якому найбільше можна довіряти». Того ж року в Пномпені було відкрито Радіо китайсько-камбоджійської дружби і перший інститут Конфуція.

У грудні 2008 р. КНР оголосила про виділення для Камбоджі пакету допомоги на оновлення інфраструктури у розмірі 257 млн дол. Це склало 27% від загального розміру допомоги, обіцяної Камбоджі того року міжнародними донорами. За інформацією Хун Сена, усього з 1992 р. до червня 2009 р. фінансова допомога КНР Камбоджі склала 923 млн. дол. [12, р. 628].

У сфері безпеки і оборони після підписання у 2008 р. Угоди про усебічне партнерство співробітництва зросла кількість військових контактів високого рівня. Уряд Камбоджі розглядав КНР як стримуючий чинник проти Таїланду, з яким з 2008 р. відновилися диспути за два храмові комплекси на прикордонній території Камбоджі. Вони спричинили збройні сутички, унаслідок яких були вбиті й поранені.

У листопаді 2008 р. уперше китайський військовий корабель («Чженхе») здійснив зупинку в Камбоджі, в порту Сіануквіль, під час 9-денного «візиту доброї волі». Того ж місяця відбулись переговори міністрів суспільної безпеки КНР і внутрішніх справ Камбоджі стосовно розвитку співробітництва у сферах протидії міжнародним злочинам, нелегальній імміграції й контрабанді наркотиків, а також тренування співробітників правоохоронних органів і репатріації підозрюваних у злочинах. Угода про двостороннє співробітництво в консульських справах, включаючи протидію нелегальній імміграції і транснаціональним злочинам, була підписана у лютому 2010 р. [18].

Під час і після глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. суттєво зросла роль КНР у світовій економіці й фінансовій системі, що супроводжувалося стрімким зростанням китайських інвестицій у різних частинах світу. Паралельно посилювалась зацікавленість держав світу в торгівлі з Китаєм, у китайських кредитах і прямих інвестиціях. З 1 січня 2010 р. набула чинності угода про вільну торгівлю КНР–АСЕАН, унаслідок чого обсяги торгівлі між КНР і державами-членами Асоціації, включаючи Камбоджу, суттєво зросли. Проте Камбоджа не належала до основних торговельних партнерів КНР. В цей час КНР була основним партнером Камбоджі у сфері розвитку, але не торгівлі й інвестицій.

У травні 2010 р. під час візиту у Пномпень віце-президента Сі Цзіньпіня було оголошено про надання Камбоджі найбільшого на той час пакету допомоги КНР у розмірі 1,2 млрд дол., який суттєво перевищував допомогу за попередні вісім років. У червні КНР і Камбоджа підписали Меморандум про поглиблення співробітництва у розвитку інфраструктури. За інформацією міністра суспільних робіт і транспорту Камбоджі, до 2010 р. КНР вже побудувала в цій країні понад 1500 км доріг і мостів на суму 1 млрд дол.

У кінці 2011 р. Китай реалізовував у Камбоджі 317 проектів, включаючи будівництво дамб для гідроенергетики і вугільних теплоелектростанцій. У січні 2012 р. за участю прем'єр-міністра Хун Сена і посла в КНР в Камбоджі було відкрито профінансовану КНР 127-кілометрову автотрасу. Вона поєднала траси, які вже існували, до північно-східної провінції Камбоджі, що мало сприяти розвитку туризму й економіки в цілому [18].

У лютому 2011 р. під час Стратегічного економічного діалогу КНР–Камбоджа голова китайської делегації заявив про наміри КНР збільшити прямі іноземні інвестиції китайських підприємців в Камбоджу – у сільське господарство, видобувний і виробничий сектори. За деякими спостереженнями, у тому році економічне співробітництво між КНР і Камбоджею піднялось на новий рівень. За інформацією камбоджійський посадовців, до середини 2011 р. інвестиції КНР в Камбоджі склали близько 2 млрд дол., що більше, ніж удвічі перевищувало спільні інвестиції держав АСЕАН і в 10 раз – інвестиції США. В АСЕАН в цілому інвестиції КНР в цей час перевищили 10 млрд дол. [13; 14]. Слово «інвестиції» використовувалося без уточнення їхнього характеру (прямі іноземні інвестиції чи кредити). Насправді це були переважно пільгові кредити, під низькі відсотки з тривалим терміном виплати.

Розвитку безпечового співробітництва між КНР і Камбоджею сприяло погіршення з 2009 р. китайсько-в'єтнамських відносин. Його спричинили дії китайських військових, які з весни 2009 р. почали патрулювання в Південно-Китайському морі біля спірних територій, щоб продемонструвати суверенітет КНР над ними. У липні 2010 р. В'єтнам скористався головуванням в АСЕАН, щоб винести питання про дії КНР на обговорення Регіонального форуму АСЕАН (АРФ).

Територіальні диспути в Південно-Китайському морі обговорювалися на переговорах Ху Цзіньтао і Хун Сена в травні 2010 р. під час Світової виставки Експо–2010 в Шанхаї та зустрічах військових найвищого рівня у травні й вересні того року. Керівництво КНР прагнуло заручитися підтримкою Камбоджі й не допустити вироблення спільної позиції АСЕАН стосовно ситуації в Південно-Китайському морі.

Камбоджа й КНР не мали територіальних суперечок. Натомість у зв'язку із в'єтнамською окупацією 1979–1989 рр. в Камбоджі зберігались сильні антив'єтнамські настрої, які поділяли й політичні опоненти Хун Сена. Це було

додатковим чинником для уряду Камбоджі підтримати КНР у протистоянні з В'єтнамом, не зважаючи на базові принципи єдності й солідарності АСЕАН.

У грудні 2010 р. під час чергових переговорів прем'єр-міністра Хун Сена з президентом Ху Цзіньтао в Пекіні було підписано Угоду про усебічне стратегічне партнерство співробітництва, з чим пов'язують наступний етап поглиблення двосторонніх відносин. У червні 2011 р. під час зустрічі в Пекіні міністра оборони Камбоджі Теа Бана з віце-президентом Сі Цзіньпінем були досягнуті нові домовленості стосовно розширення співробітництва у сфері безпеки [7, р. 241–243].

2012 рік, коли Камбоджа головувала в АСЕАН, багато дослідників вважають поворотним у її відносинах з КНР. У березні, напередодні саміту лідерів АСЕАН, відбувся п'ятиденний візит у Камбоджу Голови КНР Ху Цзіньтао. Це був другий візит Голови КНР в цю державу після 2000 р. Під час візиту підкреслювалась провідна роль Китаю в економічному розвитку Камбоджі; відзначалось зростання двосторонньої торгівлі з 1,44 млрд дол. у 2010 р. до 2,49 млрд дол. у 2011 р.; було підписано низку угод; сформульовано завдання подвоїти обсяги торгівлі до 2017 р. Ху Цзіньтао пообіцяв виділити Камбоджі нові гранти і кредити (у розмірі, відповідно, 40 млн дол. і 30 млн дол.), підтримати її заявку на місце постійного члена РБ ООН. Зі свого боку, він просив не включати питання про диспути в Південно-Китайському морі в порядок денний зустрічей АСЕАН й інших регіональних форумів. Хун Сен запевнив його, що Камбоджа поділяє позицію КНР і виступає проти інтернаціоналізації цієї проблеми [13].

Наступного дня після того як Ху Цзіньтао залишив Камбоджу, в Пномпені відбувся саміт лідерів АСЕАН. У Заяві голови цього саміту питання про Південно-Китайське море не було відображено.

10 квітня, через кілька днів після візиту Ху Цзіньтао і саміту АСЕАН, розпочалося протистояння Китаю і Філіппін за міліну Скарборо у Південно-Китайському морі. Вона розглядалась урядом Філіппін як частина їхньої виняткової економічної зони, згідно з Конвенцією ООН про закон на морях (ЮНКЛОС) 1982 року. Спочатку берегова охорона КНР застосувала заходи, які унеможливили затримку філіппінцями китайських рибаків, а в липні оточила устя рифу канатним бар'єром, який контролював вхід і вихід з нього.

У цій ситуації Філіппіни розраховували на політичну і дипломатичну підтримку АСЕАН, її спільний тиск на Китай, а також на військову допомогу з боку свого союзника США. Адміністрація Б. Обама вважала, що конфлікт мали вирішити згідно з міжнародним правом і завдяки колективним діям АСЕАН, передусім виробленню АСЕАН і КНР спільного Коду поведінки в Південно-Китайському морі.

28 травня, під час протистояння на міліні Скарборо, відбувся візит у Пномпень міністра оборони КНР Лян Гуанле й підписано нову угоду про військове співробітництво. Вона передбачала продовження спільних навчань і

тренування військового персоналу Камбоджі в КНР, фінансування Китаєм будівництва військових шкіл і медичних закладів, продаж товарів військового призначення. Наступного дня у Пномпені відбулись переговори міністрів оборони КНР і Філіппін, а також КНР і держав-членів АСЕАН, на яких вони домовились про стриманість, щоб уникнути ескалації конфлікту [18]. Через місяць Китай надав Камбоджі нові пільгові кредити у розмірі 430 млн. дол. [11].

У липні 2012 р. у Пномпені відбулись зустрічі міністрів закордонних справ АСЕАН і «АСЕАН плюс три», а також Регіональний форум АСЕАН. Унаслідок домовленостей з КНР, Камбоджа не винесла на обговорення міністрів закордонних справ держав-членів АСЕАН питання про ситуацію в Південно-Китайському морі, чого прагнули В'єтнам і Філіппіни. Міністр закордонних справ Камбоджі, який головував на цій зустрічі, відмовився прийняти запропоновані ними формулювання Спільного комюніке. Він заявив, що в АСЕАН відсутній консенсус з цього питання і вона має уникати «сильних формулювань», які можуть посилити напруження [10, р. 196]. Через позицію Камбоджі міністри закордонних справ АСЕАН вперше за 45 років зустрічей не змогли узгодити текст Спільного комюніке. Натомість Камбоджа підтримала пропозицію Китаю стосовно створення Групи експертів з 20 членів на паритетних умовах від АСЕАН і КНР та залучення КНР до раннього етапу дискусій АСЕАН стосовно змісту Коду поведінки в Південно-Китайському морі. Обидві ці пропозиції не були схвалені міністрами АСЕАН через відсутність консенсусу [7, р. 232].

Отже, завдяки Камбоджі КНР змогла заблокувати обговорення і рішення, які не відповідали її інтересам. Коли у 2012 р. перед Камбоджею постав вибір – солідарність з державами-членами АСЕАН чи з КНР – вона обрала Китай. Під час візиту Хун Сена в Пекін у вересні 2012 р. прем'єр-міністр Вень Цзябао високо оцінив роль Камбоджі як голови АСЕАН в підтримці співробітництва між КНР і АСЕАН та оголосив про надання Камбоджі нових грантів і пільгових кредитів на суму понад 500 млн дол. [10, р. 196-197]. Їх можна розцінити як грошову винагороду за сприятливу для КНР позицію Камбоджі в АСЕАН.

У листопаді того ж року Камбоджа приймала Східноазійський саміт та інші регіональні саміти у форматах «АСЕАН плюс один» і «АСЕАН плюс три». Незважаючи на зацікавленість В'єтнаму і Філіппін, питання про диспути в Південно-Китайському морі до офіційного порядку денного цих самітів знову не було включено.

Участь у цих форумах брав президент США Б. Обама. Відбулись його двосторонні переговори з Хун Сеном. Проте домовитись про розвиток двостороннього співробітництва їм не вдалось, зокрема через критику Б. Обамою уряду Камбоджі за порушення прав людини і корупцію. Після регіональних самітів Хун Сен в черговий раз заявив, що своїм розвитком і зростанням Камбоджа значною мірою завдячує інвестиціям і постійній фінансовій допомозі КНР [10, р. 194].

Водночас найбільша камбоджійська інвестиційна компанія Royal Group of Cambodia підписала угоду з китайською компанією China's Hydrolancang International Energy про будівництво дамби Нижня Сесан на північному сході Камбоджі на р. Тонле-Сан для ГЕС. Проекти її будівництва вивчали співробітники Азійського банку розвитку з 1999 р., проте дійшли висновку про їх незначну фінансову рентабельність і шкоду довкіллю. З 2007 р. розробку проекту здійснювала в'єтнамська компанія Vietnam Electricity. У 2012 р. вона залишила за собою лише 10% акцій, а контрольний пакет (51%) перейшов до китайської компанії. Вартість цього п'ятирічного проекту, який мали реалізувати спільно китайська, камбоджійська і в'єтнамська компанії на умовах концесії, оцінювалась в 781 млн дол. Після 40 років використання дамби компаніями-будівельниками, власність мала перейти до уряду Камбоджі.

На початку 2013 р. Камбоджа і КНР підписали Меморандум порозуміння стосовно координації розвитку військових людських ресурсів; Китай надав пільгові кредити на купівлю патрульних суден для використання МВС Камбоджі і 12 гелікоптерів Harbin Z-9, подарував вантажівки і десятки тисяч комплектів військової уніформи [7, р. 242; 24].

Після того як у березні 2013 р. КНР очолив Сі Цзіньпін, у наступному місяці він зустрівся в Пекіні з Хун Сеном. Після цієї зустрічі Хун Сен заявив, що Китай – це «політичний вибір» Камбоджі. Як зазначав один з камбоджійських посадовців, було б неправильно використовувати термін «балансування» для характеристики відносин Камбоджі й КНР, оскільки її політика була «про-китайською». Хоч Камбоджа прагнула бути «відкритою для усіх» і «танцювати з усіма», якщо це слугувало її національним інтересам, на той час жодна країна не могла надати їй таких вигод як Китай [9, р. 4].

До подальшого зближення з КНР Хун Сена підштовхнули результати парламентських виборів у липні 2013 р. Напередодні виборів правозахисні групи піднімали питання про незаконне переслідування, засудження й ув'язнення активістів, нерівні умови для кандидатів (найбільш впливовий лідер опозиції Сем Рейнсїжив у вигнанні в Парижі, йому дозволили повернутись у Камбоджу лише в 2013 р.), а також про втрату землі камбоджійцями через передачу її в концесію китайським компаніям. Так, Світовий банк призупинив допомогу Камбоджі в очікуванні вирішення кількох справ, пов'язаних з незаконним відчуженням землі.

На виборах знову перемогла правляча Камбоджійська народна партія (КНП), проте досить успішно виступила опозиція. КНП отримала 48,83% голосів і 68 місць в Національній асамблеї. Вона втратила 22 місця і отримала найменший відсоток голосів з 1998 р. Опозиційна Партія національного порятунку Камбоджі отримала 44,46% голосів, 55 місць, і звинуватила владу в підтасовці результатів виборів. У Пномпені розпочались масові акції протесту. Після того як у вересні парламент призначив Хун Сена на посаду прем'єр-міністра на наступний п'ятирічний термін, він перебував на цій посаді

найдовше в світі (у складі різних коаліцій з 1985 р., одноосібно – з 1997 р.). Партія національного порятунку Камбоджі розпочала бойкот роботи парламенту [19]. Вона припинила бойкот лише через рік, у липні 2014 р.

Унаслідок політичної кризи 2013–2014 рр. влада Хун Сена стала більш авторитарною. У наступні роки було обмежено діяльність неурядових організацій і незалежних ЗМІ, відбулись судові процеси над представниками опозиції. У грудні 2016 р. Сем Реймсі був засуджений до п'ятирічного ув'язнення. У листопаді 2017 р. Партію національного порятунку Камбоджі – єдину впливову опозиційну партію – було заборонено.

Після оголошення у 2013 р. китайської Ініціативи «Пояс і шлях», Камбоджа одразу її підтримала. Розпочалась реалізація численних інвестиційних проектів КНР в Камбоджі. Одним з перших був спільний розвиток Спеціальної економічної зони (СЕЗ) Сіануквіль біля найбільшого в країні порту. Передбачалось, що після завершення формування вона підтримуватиме понад 300 підприємств і 80–100 тис. робочих місць.

У січні 2014 р. в Пекіні відбулась перша зустріч Китайсько-камбоджійського координаційного комітету, очолюваного міністрами закордонних справ (на той час Ян Цзечі і Хор Намхонгом). Він став новим механізмом двостороннього співробітництва і, за словами Ян Цзечі, мав сприяти «досягненню спільного розвитку» двох держав. Згідно із заявою МЗС КНР, дві сторони визначили заходи для посилення усебічного стратегічного партнерства і співробітництва у сферах економіки, торгівлі, сільського господарства, оборони, підтримки порядку і культури, а також досягли консенсусу щодо співробітництва КНР і АСЕАН [20].

З 2015 р. додатковим форматом взаємодії КНР з Камбоджею і ще чотирма державами АСЕАН (Таїландом, Лаосом, В'єтнамом і М'янмою) став багатосторонній субрегіональний Механізм співробітництва річки Ланканг–Меконг. Він був ініційований прем'єром Лі Кецяном під час саміту КНР–АСЕАН і започаткований на першій зустрічі міністрів закордонних справ держав-учасниць у листопаді 2015 р. в м. Цзінхун (провінція Юньнань). Керівництво Механізмом, на відміну від Програми розвитку субрегіону Великий Меконг, здійснював Китай. Як зазначав Ван Ї, країни-учасниці мали скористатися цією можливістю для поглиблення взаємної політичної довіри, зміцнення практичного співробітництва через розбудову міжурядових механізмів і побудувати «спільноту спільної долі Ланканг–Меконг». Співробітництво мало реалізовуватись у трьох основних сферах – політичної безпеки, економіки і стійкого розвитку, соціально-культурних зв'язків між народами. На початковому етапі передбачалось зосередитись на п'яти пріоритетах: поєднуваності, можливостях розвитку виробництва, транскордонного співробітництва, співпраці у сферах водних ресурсів і сільського господарства, зменшення бідності [21].

Хоч у 2016 р. глобальні інвестиції КНР почали зменшуватись, це не відобразилось на Камбоджі. За даними Ради розвитку Камбоджі, в кінці 2016 р. Китай був її найбільшим інвестором із загальною сумою капіталів майже 12 млрд дол. [22].

На початок 2017 р. інвестиції китайських компаній складали 70% усіх інвестицій в Камбоджу. Вони отримали в концесію принаймні 369 тис. га землі і права на 20% берегової лінії Камбоджі [15, р. 61]. Крім реалізованих інвестицій, у 2017 р. китайські компанії підписали в Камбоджі угоди на реалізацію проектів на суму понад 3,3 млрд дол. [23]. Вони бралися за будівництво там, де компанії інших держав вагались, передусім у сфері транспортної інфраструктури, й виконували проекти набагато швидше.

Торгівля між КНР і Камбоджею у 2016 р. зросла до 4,8 млрд дол. Китай був найбільшим торговельним партнером Камбоджі. Проте найбільшими ринками для камбоджійських товарів у 2016 р. залишались ЄС і США. У торгівлі Камбоджі з КНР зберігався великий дефіцит. Камбоджа імпортувала з КНР товарів на суму понад 3,9 млрд дол., а експортувала – на 830 млн дол. [22].

Незважаючи на високі темпи економічного розвитку, у 2016 р. близько 40% ВВП і 80% товарного експорту Камбоджі складало виготовлення одягу. Вона залишалась найбіднішою державою ПСА після М'янми. 30–40% її центрального бюджету залежало від іноземної допомоги. Проте у 2016 р. ця частка суттєво зменшилась, порівняно з початком століття. Хоч точні розміри допомоги Китаю підрахувати складно, проте вони приблизно дорівнювали офіційній допомозі від усіх інших донорів разом. Найбільшу частину допомоги, як і раніше, складали пільгові кредити на інфраструктурні проекти [11]. За деякими підрахунками, станом на грудень 2018 р. КНР надав допомогу на розвиток Камбоджі у розмірі 5,8 млрд дол. Понад половину було спрямовано у фінансування транспортних і енергетичних інфраструктурних проектів [23]. Якщо раніше допомога західних донорів сприяла поширенню цінностей демократії і верховенства права в Камбоджі, то з часом ці зусилля стали менш ефективними.

Камбоджа продовжила підтримувати КНР у територіальних диспутах в Південно-Китайському морі. Коли в липні 2016 р. Арбітражний суд ООН виніс рішення за позовом Філіппін про порушення Китаєм Конвенції ООН про закон на морі, а Пекін його відкинув, Камбоджа єдиною з держав АСЕАН публічно підтримала КНР. У липні 2016 р. через позицію Камбоджі, яка блокувала будь-яку згадку про рішення Арбітражного суду ООН у Спільній заяві міністрів закордонних справ АСЕАН, вони знову не змогли виробити спільні підходи стосовно ситуації в Південно-Китайському морі, а їхня зустріч вдруге за всю історію завершилась без Спільної заяви [24].

Як «історичний», такий, що підняв усебічне стратегічне партнерство співробітництва на новий рівень, в КНР оцінювали державний візит Сі Цзіньпіна в Камбоджу в жовтні 2016 р. [25; 26]. Він був частиною п'ятиденного турне Сі Цзіньпіна, під час якого він також відвідав Бангладеш й

Індію. Китайські коментатори вказували, що його звернення до держав, які розвиваються, відображали «новий тип міжнародних відносин» й ініціативу створення «спільноти спільної долі» [18].

Про побудову «спільноти спільного майбутнього зі стратегічним значенням для Китаю і Камбоджі» йшлося під час офіційного візиту прем'єр-міністра Лі Кецяна у Пномпень у січні 2018 р. з нагоди 60-річчя встановлення дипломатичних відносин. Тоді ж було підписано 19 двосторонніх документів про співробітництво у сферах політики, економіки, торгівлі, охорони здоров'я, лісового і сільського господарства, культурних обмінів [27; 28].

Тими ж днями у Пномпені відбувся другий саміт лідерів держав Механізму Ланканг–Меконг. У опублікованій напередодні статті Лі Кецяна зазначалась блискуча оперативність цього Механізму. Так, усі 45 багатосторонніх проєктів «раннього врожаю», заплановані під час першого саміту в березні 2016 р., були виконані за графіком. З них п'ять були запропоновані Камбоджею. Для розвитку промислового потенціалу держав-учасниць було використано спеціальну кредитну лінію у розмірі 5 млрд дол. [28].

Хоч на зустрічах Механізму Ланканг–Меконг зазначалось, що запропоновані КНР ключові сфери співробітництва повністю відповідали трьом основам створення Спільноти АСЕАН, його реальний рівень міг перевищити той, що існував у межах АСЕАН і врешті призвести до її розколу.

У 2018 р., коли в Камбоджі відбулися чергові парламентські вибори, вже можна було підвести підсумки реалізації деяких масштабних інфраструктурних проєктів. Так, у грудні 2018 р. було урочисто відкрито найдовшу в Азії дамбу довжиною 6,5 км для гідроелектростанції Нижня Сесан. Її використання мало призвести до електрифікація регіону і зростання виробництва електроенергії в Камбоджі на 20%. До кінця 2018 р. у Спеціальній економічній зоні Сіануквіль працювали 153 компанії з КНР, США, держав Європи і Південній Азії, у тому числі 139 індустріальних підприємств, як виробляли переважно тканини, одяг, взуття, шкіряні й дерев'яні вироби, електроніку і машинне обладнання.

У січні 2019 р. під час візиту Хун Сена в Пекін було досягнуто консенсус стосовно створення «спільноти спільного майбутнього зі стратегічним значенням для Китаю і Камбоджі». Уряди поставили мету збільшити торгівлю до 10 млрд дол. в 2023 р., домовились продовжити співробітництво у рамках Ініціативи «Пояс і шлях» для розвитку інфраструктури Камбоджі, спільно реалізовувати плани у Спеціальній економічній зоні Сіануквіль, посилити співробітництво у рамках Механізму Ланканг–Меконг. Розпочалась попередня оцінка можливості досягнення ними двосторонньої угоди про вільну торгівлю [26]. Її було підписано в жовтні 2020 р.

У березні 2019 р. розпочалось будівництво швидкісної (платної) автостради Пномпень–Сіануквіль протяжністю 190 км., включаючи 89 мостів, багатьох заправних станцій і чотирьох зупинок для відпочинку. Вартість цього

державно-приватного проекту в рамках Ініціативи «Пояс і шлях» перевищувала 2 млрд дол. (Відкриття автостради відбулося восени 2022 р.).

У квітні 2019 р. Камбоджа стала першою державою, яка підписала з КНР План дій про створення «спільноти спільного майбутнього». Він передбачав координацію двома державами основних секторів, таких як політика, правоохоронна діяльність, інфраструктура, торгівля, фінанси, обміни між народами, в деталях описував напрями і методи співробітництва ключових інституцій для досягнення поставлених цілей. Згідно з ним, дві держави погодилися поділяти спільний розвиток, здійснювати усебічне і практичне співробітництво у рамках Ініціативи «Пояс і шлях».

За оцінкою заступника прем'єр-міністра Хор Намхонга, План дій був дорожньою картою для двох держав, щоб жити як спільнота, що мало принести Камбоджі енергійний розвиток в усіх сферах. Посол КНР в Камбоджі Ван Вентіан відзначав надійну підтримку Камбоджею Китаю з проблем, які стосувалися його «корінних інтересів», і важливу роль «якоря» уздовж «Поясу і шляху» [26].

2019 р. був оголошений Культурним і туристичним роком КНР в Камбоджі. Китай на той час був найбільшим джерелом туристів у Камбоджу, що сприяло її економічному розвитку. Весною 2019 р. щотижнево у обидві сторони відправлялось 398 літаків. Стипендії китайського уряду отримували понад 2 тис. камбоджійських студентів. Інститут Конфуція в Королівській академії Камбоджі забезпечував навчання понад 80 тис. студентів у 12 провінціях і кількох національних інституціях [26].

Хоч в умовах розгортання епідемії COVID-19 динаміка розвитку двосторонніх відносин уповільнилась, основні проекти в рамках Ініціативи «Пояс і шлях» реалізовувалися за наміченим планом.

Підтримка і допомога КНР мали важливе значення для соціально-економічного розвитку Камбоджі, а також дозволяли Хун Сену зберігати свою багаторічну владу. Пільгові кредити й інвестиції КНР були критично важливими для розвитку інфраструктури і сільського господарства Камбоджі, для створення нових галузей промисловості, включаючи нафтову, газову, видобуток інших ресурсів, гідроенергетику, виробництво біопалива та інші. З іншого боку, інвестиції і допомога КНР обумовлювали більшу відкритість Камбоджі до найму китайських компаній і робочої сили до торговельних інтересів КНР, надання їй преференційного доступу до природних ресурсів.

Камбоджійські аналітики висловлювали думку, що співпраця з китайськими компаніями була дійсно вигідною, проте лише тоді, коли вони діяли за правилами, сплачували податки, дотримувались камбоджійських законів і регуляцій. Чимало проектів, які фінансували й реалізовували китайські компанії, викликали критику через брак обґрунтованості й підзвітності, забруднення повітря і масштабну вирубку лісів, руйнування місцевих

спільнот, проникнення у традиційні сфери, де працювали місцеві підприємства (виробництво одягу, меблів тощо) [11; 12, р. 624, 627].

Вплив на населення проектів, які реалізовувалися китайськими компаніями чи за фінансової підтримки КНР, був неоднозначним. З одного боку, СЕЗ біля порту Сіануквіль чи будівництво дамби для гідроелектростанції Нижня Сесан створили нові робочі місця, підвищилась заробітна плата, відбулась електрифікація значних територій, що сприяло підвищенню рівня життя. З іншого боку, через будівництво дамб зменшилось надходження води на поля фермерів, було порушено екологічну систему, включаючи міграцію риби. Велику кількість людей вимушено переселили на інші території. Їхні спільноти були зруйновані, а звичний спосіб життя порушено. Частина камбоджійських підприємців і робітників втратила роботу через конкуренцію з боку китайців.

Швидко зростав зовнішній борг Камбоджі. Усього у 1993–2020 рр. камбоджійський уряд підписав угоди про пільгові кредити з партнерами по розвитку на понад 15 млрд дол., 84% з яких були спрямовані на розвиток інфраструктури. На середину 2019 р. зовнішній борг Камбоджі склав 7,22 млрд дол. Проте на КНР доводилось менше половини цієї суми – 40–48% [23; 29].

Паралельно з політичним зближенням і реалізацією спільних інфраструктурних проектів, розвивались й військові зв'язки КНР і Камбоджі. З 2016 р. вони почали здійснюватися щорічні військово-морські навчання, зосереджені на гуманітарних операціях, пошуку й порятунку. У січні 2019 р. відбувся візит трьох військових кораблів КНР у порт Сіануквіль [30].

Для КНР значний інтерес представляв доступ до стратегічних морських і авіаційних портів Камбоджі, реконструкцію і будівництво яких здійснювали китайські компанії. Восени 2016 р. британська газета «Файненшл таймс» привернула увагу до будівництва китайською компанією, що працювала за підтримки НВАК, нового глибоководного порту на береговій лінії Камбоджі, орендованій Китаєм на 99 років. Цей порт, вартість спорудження якого складала близько 3,8 млрд дол., оцінювався як стратегічний об'єкт, який разом з іншими портами (у Шрі-Ланці, Пакистані, М'янмі, Бангладеш, Таїланді) формував «низку перлів» і був важливим для забезпечення регіонального домінування КНР [31].

Стурбованість можливим використанням Китаєм об'єктів на території Камбоджі у військових цілях посилилась після підписання у квітні 2019 р. Плану дій про створення «спільноти спільної долі зі стратегічним значенням». У липні 2019 р. газета «Уолл стріт джорнел» повідомила про досягнуту весною секретну угоду стосовно виняткового права КНР на доступ до частини морської бази Рім, недалеко від великого аеропорту, що споруджувався, терміном на 30 років [32]. Цю тему продовжила газета «Нью-Йорк Таймс», яка повідомила про будівництво великої злітно-посадкової смуги в міжнародному аеропорту ДараСакор, розташованому менш ніж 80 км від порту Рім [33]. За оголошеними

планами, в інвестиційній зоні ДараСакор на південному заході Камбоджі споруджувався великий курорт. Проте, для цивільних літаків злітно-посадкова смуга аеропорту була надто довгою, а майданчики для розвороту надто малими. Натомість вони відповідали потребам реактивних винищувачів [34].

КНР будувала в Камбоджі інфраструктуру подвійного призначення, яка суттєво розширювала її військові можливості в ПСА й Індійському океані. Морська база Рім і аеродром в ДараСакор могли забезпечити доступ КНР до спірних морських територій і стратегічно важливої Малаккської протоки, до індонезійських островів Натуна і найбільш південних військових об'єктів Індії, дозволяли обійти з флангу В'єтнам і контролювати канал Кра між Південно-Китайським морем й Індійським океаном, про будівництво якого Таїланд і Китай домовились у вересні 2020 р.

У той час як для уряду Хун Сена «особливі» відносини Камбоджі з КНР були важливі передусім з точки зору економічного розвитку і збереження влади, для Пекіна їхня важливість обумовлювалась двома основними чинниками. По-перше, стратегічним розташуванням Камбоджі, доступ до портів якої надавав КНР додаткові можливості впливати на ситуацію в Південно-Китайському морі в контексті «тайванської проблеми», суперечок з В'єтнамом, Філіппінами й іншими державами за о-ви Спратлі та енергетичні ресурси на морському шельфі, протидії піратству чи іншими транснаціональним загрозам. Це суттєво посилювало регіональний вплив КНР.

По-друге, важливість Камбоджі для КНР обумовлювалась її членством в АСЕАН. Держави-члени АСЕАН і ця Спільнота (з 31 грудня 2015 р.) в цілому реалізують стратегії хеджування і балансування по відношенню до КНР й інших великих держав, щоб уникнути регіонального домінування будь-якої з них. Оскільки рішення в цій Спільноті приймаються шляхом консенсусу, жодне з них, що не відповідає інтересам Китаю, не може бути схвалене без згоди Камбоджі. Це допомагає КНР просувати свої економічні, дипломатичні й стратегічні інтереси у регіоні, але також підриває єдність АСЕАН, критично важливу для регіональної безпеки в Південно-Східній Азії.

Таким чином, до 2019 р. сформувались «особливі» відносини Королівства Камбоджа і КНР, свідченням чого було підписання Плану дій про створення «спільноти спільного майбутнього зі стратегічним значенням».

На цьому шляху можна виділити кілька етапів: 1) 1997–2000 рр.; 2) 2000–2008 рр.; 3) 2008–2012 рр.; 4) 2013–2019 рр. Важливими віхами у розвитку відносин були: перший візит Голови КНР Цзян Цземіня і визначення структури взаємного співробітництва (листопад 2000 р.); угоди про усебічне партнерство співробітництва (квітень 2008 р.) й усебічне стратегічне партнерство співробітництва (грудень 2010 р.); головування Камбоджі в АСЕАН у 2012 р., коли вона підтримала КНР у територіальних диспутах в Південно-Китайському морі, на протипагу інтересам окремих держав-членів АСЕАН; політична криза в

Камбоджі 2013–2014 рр.; двостороння домовленість про створення «спільноти спільного майбутнього зі стратегічним значенням» (2019 р.).

Політична підтримка, гранти, пільгові кредити і допомога КНР у реалізації великих інфраструктурних проєктів сприяли економічному розвитку Камбоджі. Водночас це призвело до її залежності від Китаю. Відносини з КНР стали для неї більш важливими, ніж з іншими державами АСЕАН, що підриває єдність цієї Спільноти. Натомість «особливі» відносини з Камбоджею посилюють регіональні позиції КНР, включаючи доступ до стратегічно важливих портів у торговельно-економічних і військових цілях. Це допомагає КНР реалізовувати свої економічні і стратегічні регіональні інтереси.

Список використаних джерел та літератури

1. Wang Yi: Make the China-Cambodia Friendship Stronger than Iron and Steel. *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*. 2021. September 13. URL: www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1906533.shtml
2. Городня Н.Д. Регіональна інтеграція у «великій Східній Азії» в XXI ст. *Інтеграційні процеси в Азії та Африці як складова світового історичного розвитку (кінець XX – початок XXI століття)*: монографія / За заг. ред. В.О. Шведа. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2022. С. 27–49.
3. Городня Н. Регіоналізм у «великій Східній Азії» у XXI ст. *Історичні та політичні дослідження*. 2018. №1 (62). С. 164–178.
4. Городня Н.Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989–2013 рр.): монографія. К., 2014. 528 с.
5. Китай в період реформ і відкритості: збірник наукових праць / За заг. ред. Н. Городньої. К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 214 с.
6. Олійник О.М. Китай – США в інтеграційних процесах Азійсько-Тихоокеанського регіону. *Інтеграційні процеси в Азії та Африці як складова світового історичного розвитку (кінець XX – початок XXI століття)*. К., 2022. С. 50-75.
7. Thayer A.C. China's Relations with Laos and Cambodia. *China's Internal and External Relations and Lessons for Korea and Asia*. Eds. Bae J-H., Ku J.H. Seoul: Korea Institute for National Unification, 2013. P. 189–248.
8. Storey I. China's Tightening Relationship with Cambodia. *China brief*. 2006, Vol. 6, Is. 9. URL: https://web.archive.org/web/20070616041520/http://www.jamestown.org/publications_details.php?p?volume_id=415&issue_id=3704&article_id=2371023
9. Pang E. Same-Same but Different: Laos and Cambodia's Political Embrace of China. *Perspective*. 2017. No. 66. URL: www.iseas.edu.sg/wp-content/uploads/2018/05/ISEAS_Perspective_2017_66.pdf
10. Kusuma C.W., Carollina N. China-Cambodia Relationships: Pnom Penh as Beijing's Permanent Client State. *AEGIS*. 2019. Vol. 3, No. 2, pp. 189–200. URL: <http://e-journal.president.ac.id/presunivojs/index.php/AEGIS/article/view/774/518>
11. Mengchou Ch. China's Long Arm: Wielding Influence in Cambodia. Translated by Joshua Lipes. Part 1. URL: www.rfa.org/english/news/special/chinacambodia/relation.html; Part 2. URL: www.rfa.org/english/news/special/chinacambodia/relation2.html
12. Burgos S., Ear S. China's Strategic Interests in Cambodia: Influence and Resources. *Asian Survey*. 2010. Vol. 50, No. 3, pp. 615–639. URL: www.jstor.org/stable/10.1525/as.2010.50.3.615
13. Sutter R., Huang C.-H. Hu Visits Cambodia as South China Sea Simmers. *Comparative Connections*. 2012. Vol. 14, Is. 1. URL: <http://cc.pacforum.org/2012/05/hu-visits-cambodia-south-china-sea-simmers/>

14. O'Neill D. Playing Risk: Chinese Foreign Direct Investment in Cambodia. *Contemporary Southeast Asia*. 2014. Vol. 36, No. 2, pp. 173–205. URL: <https://www.jstor.org/stable/43281288>
15. Mobley T. The Belt and Road Initiative: Insights from China's Backyard. *Strategic Studies Quarterly*. 2019, Vol. 13, No. 3, pp. 52–72. URL: <https://www.jstor.org/stable/26760128>
16. Strangio S. China's Aid Emboldens Cambodia. 2012. May 16. URL: www.sebastianstrangio.com/2012/05/16/chinas-aid-emboldens-cambodia/
17. Chinese President Hu Jintao Meets with Cambodian King Norodom Sihamoni. *Consulate General of the People's Republic of China in San Francisco*. 2005. August 11. URL: www.chinaconsulatesf.org/eng/xw/t207361.htm
18. Chronology of China–Southeast Asia Relations. January 2005 – October 2021. *Comparative connections*. URL: <http://cc.pacforum.org/relations/china-southeast-asia/?frommo=1&fromyr=2005&tomo=9&toyr=2021&pt=date>
19. Thul P. C. Cambodia Election Crisis Deepens as Opposition Rejects Results. *Reuters*. 2013. August 12. URL: www.reuters.com/article/us-cambodia-election-count-idUSBRE97B02I20130812
20. China, Cambodia Establish Intergovernmental Coordination Committee. *Xinhua*. 2014. January 3. URL: www.ecns.cn/2014/01-03/95372.shtml
21. First Foreign Ministers' Meeting on Lancang-Mekong River Cooperation Held Lancang-Mekong River Cooperation Mechanism Officially. *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*. 2015. November 12. URL: www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1315515.shtml
22. Cambodia-China Trade Volume Reaches 4.8 bln USD Last Year: PM. *Xinhua*. 2017. April 11. URL: www.xinhuanet.com/english/2017-04/11/c_136199923.htm
23. Reassessing China's Investment Footprint in Cambodia. Briefing Paper. *Inclusive Development International*. 2020. URL: https://www.inclusivedevelopment.net/wp-content/uploads/2020/08/2020_IDI_Briefing-on-Chinas-Footprint-in-Cambodia-Update.pdf
24. Mogato M., Martina M. and Blanchard B. ASEAN Deadlocked on South China Sea, Cambodia Blocks Statement. *Reuters*. 2016. July 25. URL: www.reuters.com/article/us-southchinasea-ruling-asean-idUSKCN1050F6
25. Li Keqiang: "Building Bridges of Friendship and Cooperation in the Lancang–Mekong Region and between China and Cambodia". *Embassy of the People's Republic of China in the Kingdom of Cambodia*. 2018. January 9. URL: http://kh.china-embassy.org/eng/zgjx_1/t1524327.htm
26. Wang W. Jointly Building Belt and Road, Forging China-Cambodia Community of Shared Future. *Embassy of the People's Republic of China in the Kingdom of Cambodia*. 2019. April 25. URL: http://kh.china-embassy.org/eng/dssghd_1/t1657638.htm
27. Chinese Premier Vows to Build Community of Shared Future with Cambodia. *Xinhua*. 2018. January 11. URL: www.xinhuanet.com/english/2018-01/11/c_136888907.htm
28. Li Keqiang Holds Talks with Prime Minister Hun Sen of Cambodia. *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*. 2018. January 11. URL: www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/lkqcxlmhzdecldrhybfwjz/t1525739.shtml
29. Sarath S. Cambodia's foreign debt tops \$9 billion, with China accounting for more than 40 percent. *Cambodian Journalists Alliance Association*. 2021. URL: <https://cambojanews.com/cambodias-foreign-debt-tops-9-billion-with-china-accounting-for-more-than-40-percent/>
30. Koemsoeun S. Chinese Navy Ships to Dock in Sihanoukville. *The Phnom Penh Post*. 2019. January 7. URL: www.phnompenhpost.com/national/chinese-navy-ships-dock-sihanoukville
31. Peel M., Kynge J. and Haddou L. China Draws Cambodia Closer in Diplomatic Embrace. *Financial Times*. 2016. September 1. URL: www.ft.com/content/15be8286-6f94-11e6-9ac1-1055824ca907
32. Page J., Lubold G. and Taylor R. Deal for Naval Outpost in Cambodia Furthers China's Quest for Military Network. *Wall Street Journal*. 2019. July 22. URL: www.wsj.com/articles/secret-deal-for-chinese-naval-outpost-in-cambodia-raises-u-s-fears-of-beijings-ambitions-11563732482

33. Beech H. A Jungle Airstrip Stirs Suspicions about China's Plans for Cambodia. *The New York Times*. 2019. December 22. URL: www.nytimes.com/2019/12/22/world/asia/cambodia-china-military-bases.html
34. Seidel J. Scary Reality: China's Secret Cambodian Military Base. *News.com.au*. 2020. February 8. URL: www.news.com.au/technology/innovation/military/scary-reality-chinas-secret-cambodian-military-base/news-story/59908e35b8865375e6ca7a55c20fea0c

References

1. Wang Yi: Make the China-Cambodia Friendship Stronger than Iron and Steel (2021). *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*. September 13. Available from: www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1906533.shtml [In English].
2. Gorodnia, N. (2022). Regionalna integratsia u "velykij Schidnij Asiji" v XXI st. [Regional Integration in the "Greater East Asia" in the 21st Century]. *Integratsijni protsesy v Asiji ta Afrytsi jak skladova svitovogo istorychnogo rozvytky (kinets XX – pochatok XXI stolittia)*. [In Integration Processesin Asia and Africa as the Part of World Historical Development (the late 20th – the early 21st century)]. Kyiv: Instytut Vsesvitnioji Istoriji, pp. 27–49. [In Ukrainian].
3. Gorodnia, N. (2018). Regionalism u "velykij Schidnij Asiji" [Regionalism in the "Greater East Asia"]. *Istorychni i politychni doslidzennia*. [Historical and Political Studies], №1 (62), pp. 164–178 [In Ukrainian].
4. Gorodnia, N. (2014). *Shidna Asija u zovnishniy Politytsi SShA (1989–2013 rr.)* [East Asia in the U.S. Foreign Policy (1989–2013)]. Kyiv: Print Service. [In Ukrainian].
5. Gorodnia, N. (Ed.). (2021). *Kytaj v period reform i vidkrytosti* [China in the Years of Reforms and Openness] (2021). Kyiv: Instytut Vsesvitnioji Istoriji. [In Ukrainian].
6. Oliinyk, O. (2022). Kytaj – SShA v integratsijnykh processakh Azijsko-Tyhookeanskogo regiony [China–USA in the Integration Processes of Asia-Pacific]. In *Integratsijni protsesy v Asiji ta Afrytsi jak skladova svitovogo istorychnogo rozvytky (kinets XX – pochatok XXI stolittia)*. [Integration Processesin Asia and Africa as the Part of World Historical Development (the late 20th – the early 21st century)]. Kyiv: Instytut Vsesvitnioji Istoriji, pp. 50–75. [In Ukrainian].
7. Thayer, A.C. (2013). China's Relations with Laos and Cambodia. In Bae J-H., Ku J. H. (Eds.). *China's Internal and External Relations and Lessons for Korea and Asia*. Seoul: Korea Institute for National Unification, pp. 189–248. [In English].
8. Storey, I. (2006). China's Tightening Relationship with Cambodia. *China brief*. Vol. 6, Is. 9. [Online]. Available from: https://web.archive.org/web/20070616041520/http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=415&issue_id=3704&article_id=2371023 [In English].
9. Pang, E. (2017). Same-Same but Different: Laos and Cambodia's Political Embrace of China. *Perspective*, No. 66. [Online]. Available from: www.iseas.edu.sg/wp-content/uploads/2018/05/ISEAS_Perspective_2017_66.pdf [In English].
10. Kusuma, C.W. & Carrollina, N. (2019). China-Cambodia Relationships: Pnom Penh as Beijing's Permanent Client State. *AEGIS*, Vol. 3 No. 2, pp. 189–200. [Online]. Available from: <http://e-journal.president.ac.id/presunivojs/index.php/AEGIS/article/view/774/518> [In English].
11. Mengchou, Ch. (n/a). China's Long Arm: Wielding Influence in Cambodia. Translated by Joshua Lipes. Part 1. [Online]. Available from: www.rfa.org/english/news/special/chinacambodia/relation.html; Part 2. URL: www.rfa.org/english/news/special/chinacambodia/relation2.html [In English].
12. Burgos, S. & Ear, S. (2010). China's Strategic Interests in Cambodia: Influence and Resources. *Asian Survey*, Vol. 50, No. 3, pp. 615–639. [Online]. Available from: www.jstor.org/stable/10.1525/as.2010.50.3.615 [In English].
13. Sutter, R. & Huang, C.-H. (2012). Hu Visits Cambodia as South China Sea Simmers. *Comparative Connections*, Vol. 14, Is. 1. [Online]. Available from: <http://cc.pacforum.org/2012/05/hu-visits-cambodia-south-china-sea-simmers/> [In English].

14. O'Neill, D. (2014). Playing Risk: Chinese Foreign Direct Investment in Cambodia. *Contemporary Southeast Asia*, Vol. 36, No. 2, pp. 173–205. [Online]. Available from: <https://www.jstor.org/stable/43281288> [In English].
15. Mobley, T. (2019). The Belt and Road Initiative: Insights from China's Backyard. *Strategic Studies Quarterly*, Vol. 13, No. 3, pp. 52–72. [Online]. Available from: <https://www.jstor.org/stable/26760128> [In English].
16. Strangio, S. (2012). China's Aid Emboldens Cambodia. May 16. [Online]. Available from: www.sebastianstrangio.com/2012/05/16/chinas-aid-emboldens-cambodia/ [In English].
17. Chinese President Hu Jintao Meets with Cambodian King Norodom Sihamoni. (2005). *Consulate General of the People's Republic of China in San Francisco*. August 11. [Online]. Available from: www.chinaconsulatesf.org/eng/xw/t207361.htm [In English].
18. Chronology of China–Southeast Asia Relations. January 2005 – October 2021. (2021). *Comparative connections*. [Online]. Available from: <http://cc.pacforum.org/relations/china-southeast-asia/?frommo=1&fromyr=2005&tomo=9&toyr=2021&pt=date> [In English].
19. Thul, P.C. (2013). Cambodia Election Crisis Deepens as Opposition Rejects Results. *Reuters*. August 12. [Online]. Available from: www.reuters.com/article/us-cambodia-election-count-idUSBRE97B02120130812 [In English].
20. China, Cambodia Establish Intergovernmental Coordination Committee. (2014). *Xinhua*. January 3. [Online]. Available from: www.ecns.cn/2014/01-03/95372.shtml [In English].
21. First Foreign Ministers' Meeting on Lancang-Mekong River Cooperation Held Lancang-Mekong River Cooperation Mechanism Officially. (2015). *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*. November 12. [Online]. Available from: www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1315515.shtml [In English].
22. Cambodia-China Trade Volume Reaches 4.8 bln USD Last Year: PM. (2017). *Xinhua*. April 11. [Online]. Available from: www.xinhuanet.com/english/2017-04/11/c_136199923.htm [In English].
23. Reassessing China's Investment Footprint in Cambodia. Briefing Paper (2020). *Inclusive Development International*. [Online]. Available from: https://www.inclusivedevelopment.net/wp-content/uploads/2020/08/2020_IDI_Briefing-on-Chinas-Footprint-in-Cambodia-Update.pdf [In English].
24. Mogato, M., Martina, M. & Blanchard, B. (2016). ASEAN Deadlocked on South China Sea, Cambodia Blocks Statement. *Reuters*. July 25. [Online]. Available from: www.reuters.com/article/us-southchinasea-ruling-asean-idUSKCN1050F6 [In English].
25. Li Keqiang: "Building Bridges of Friendship and Cooperation in the Lancang–Mekong Region and between China and Cambodia". (2018). *Embassy of the People's Republic of China in the Kingdom of Cambodia*. January 9. [Online]. Available from: http://kh.china-embassy.org/eng/zgqx_1/t1524327.htm [In English].
26. Wang, W. (2019). Jointly Building Belt and Road, Forging China-Cambodia Community of Shared Future. *Embassy of the People's Republic of China in the Kingdom of Cambodia*. April 25. [Online]. Available from: http://kh.china-embassy.org/eng/dssghd_1/t1657638.htm [In English].
27. Chinese Premier Vows to Build Community of Shared Future with Cambodia. (2018). *Xinhua*. January 11. [Online]. Available from: www.xinhuanet.com/english/2018-01/11/c_136888907.htm [In English].
28. Li Keqiang Holds Talks with Prime Minister Hun Sen of Cambodia. (2018). *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*. January 11. [Online]. Available from: www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/lkqcxlmhzhdeclrhybfwjz/t1525739.shtml [In English].
29. Sarath, S. (2021). Cambodia's foreign debt tops \$9 billion, with China accounting for more than 40 percent. *Cambodian Journalists Alliance Association*. August 19. [Online]. Available from:

- <https://cambojanews.com/cambodias-foreign-debt-tops-9-billion-with-china-accounting-for-more-than-40-percent/> [In English].
30. Koemsoeun, S. (2019). Chinese Navy Ships to Dock in Sihanoukville. *The Phnom Penh Post*. January 7. [Online]. Available from: www.phnompenhpost.com/national/chinese-navy-ships-dock-sihanoukville [In English].
 31. Peel, M., Kyngé, J. & Haddou, L. (2016). China Draws Cambodia Closer in Diplomatic Embrace. *Financial Times*. September 1. [Online]. Available from: www.ft.com/content/15be8286-6f94-11e6-9ac1-1055824ca907 [In English].
 32. Page, J., Lubold, G. & Taylor, R. (2019). Deal for Naval Outpost in Cambodia Furthers China's Quest for Military Network. *Wall Street Journal*. July 22. [Online]. Available from: www.wsj.com/articles/secret-deal-for-chinese-naval-outpost-in-cambodia-raises-u-s-fears-of-beijings-ambitions-11563732482 [In English].
 33. Beech, H. (2019). A Jungle Airstrip Stirs Suspicion about China's Plans for Cambodia. *The New York Times*. December 22. [Online]. Available from: www.nytimes.com/2019/12/22/world/asia/cambodia-china-military-bases.html [In English].
 34. Seidel, J. (2020). Scary Reality: China's Secret Cambodian Military Base. *News.com.au*. February 8. [Online]. Available from: www.news.com.au/technology/innovation/military/scary-reality-chinas-secret-cambodian-military-base/news-story/59908e35b8865375e6ca7a55c20fea0c [In English].

Gorodnia N. Shaping Cambodia-China: “Special” Relations: Bilateral and Regional Frameworks.

In 2019, Cambodia was the first country to sign an Action Plan with China to create a “community of shared future with strategic importance”. The article comprehensively covers the gradual changes in the relations between the Kingdom of Cambodia and the PRC (since 1990s), which resulted in the formation of their “special” relations, and the factors that influenced them. The author assesses bilateral and regional significance of these “special” relations. Their development is considered against the background of internal processes in Cambodia, changes in China’s policy in Southeast Asia, and the international situation in the region.

The author has identified the following milestones in the Cambodia–China relations: the July 1997 events in Cambodia, which resulted in establishing undivided government authority by the prime-minister Hun Sen; the first visit of China’s Chairman Jiang Zemin to Cambodia in November 2000; bilateral agreements on Comprehensive Cooperative Partnership (April 2008) and Comprehensive Strategic Cooperative Partnership (December 2010); 2012 Cambodia’s ASEAN chairmanship, when it completely supported China in the South China Sea disputes, despite interests of some ASEAN members; the 2013–2014 political crisis in Cambodia; and, finally, 2019 bilateral agreement to establish “a community of shared destiny with a strategic meaning”.

China’s political support, grants, soft loans and assistance in implementation of large infrastructural projects has had positive impact on Cambodia’s economic development. However, they have led to Cambodia’s dependence on China. While ASEAN and its nation-members implement strategies of hedging and balancing to avoid regional domination of any great power, Cambodia completely took China’s side. Relations with China have become more important to Cambodia than relations with other ASEAN nations. Since decisions in ASEAN are taken by consensus, Cambodia may block any one, which does not benefit China. This situation strengthens China’s regional position, but disrupts ASEAN unity that is crucial for regional security in Southeast Asia. Additionally, “special” relations with Cambodia provide China with access to its strategic ports in trade and economic, and military purposes to realize its economic and strategic interests.

Keywords: Cambodia, China, Cambodia–China relations, foreign policy, international relations, Southeast Asia

УДК: 94: 327.8(52+5-11)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-23-7>

Oleh Oliynyk

<https://orcid.org/0000-0002-0083-9960>

VECTORS AND MECHANISMS OF JAPAN'S INFLUENCE FOR THE DEVELOPMENT OF THE COUNTRIES OF EAST ASIA

The article analyzes the role of Japan in East Asia, as well as defines the vectors and mechanisms of its influence on the countries of the region. The country of the Rising Sun takes an active part in international development, cooperates with international organizations, acts as an active initiator of various international development programs and is one of the largest donors in the world. It was established that Japan constantly provides economic support to ASEAN countries, in particular in the form of official development assistance, builds infrastructure, contributes to the formation of the economic environment, provides technical assistance, promotes the development of human resources, education and health care. The study clarifies the main principles of Japan's foreign policy regarding international cooperation in their historical development. The author presented the essence of the main doctrines of the Japanese government on supporting the development of SA countries. A comparative analysis of the global initiatives of Tokyo and Beijing and directions of interaction between China and Japan was conducted. The attitude of the ASEAN countries regarding the role of Japan in East Asia is clarified. According to the results of the conducted research, certain conclusions were made regarding the influence of Japan on EA. First, Japan remains a supporter of EA's policy of peace and prosperity, therefore it takes an active position in ensuring peace and stable development of the region. Secondly, the country's leadership considers the region in a broader format, more open to the outside world, therefore supports the idea of Indo-Pacific regionalization. Thirdly, Tokyo gives preference to the economic development of EA and implements various regional development mechanisms, in particular: official aid, direct investment and other forms of support. Fourth, the Japanese leadership is aware of China's power and role in the EA, but adheres to the position of constructive cooperation and avoidance of confrontation. Fifth, Japanese political circles believe that the role of the region in the global processes of globalization will grow, so it is important to take a constructive position regarding interaction with the EA and form a new vision of regional integration.

Keywords: Japan, East Asia, ASEAN, international aid, international cooperation, development.

Identification of the problem. At the end of the 20th and the beginning of the 21st century there is a change in the leadership of economic growth in the world economy. This tendency was most clearly manifested in the dynamics of intercontinental development. If during the 19–20 centuries leadership in economic growth belonged to Europe, although it is worth noting that to a large extent this was due to active support from the United States, but in the 21st century was affected by the growth of the role of Asia and primarily this concerns the region of East Asia. If in the case of Europe the USA played an important role, then in the case of East Asia (EA), the growth was caused by activity in the region of Japan and China. Each of these countries consider EA a region of priority interest, as these countries have maintained close relations with the countries of this region throughout the long historical process. The history of relations between these countries also developed

differently and was marked by periods of military confrontation, interventions and capture. For centuries, China and Japan were the largest Asian empires, so relations with neighboring countries were built on the basis of vassal dependence of these countries.

However, after the Second World War, when Japan was defeated and turned into a parliamentary monarchy, and a people's republic was formed in China, the emphasis of the foreign policy programs of these two democratic countries, which they consider themselves to be, changed in relation to their closest neighbors, and in the first eastern Asian countries. Each of the countries is trying to maintain leadership in the region, but at the same time they are using new methods of influencing the development of EA. Today, these countries act as supporters of peaceful development and the formation of partnership relations.

This study analyzed the role of Japan in the development of EA, as Japan achieved good results in the post-war reconstruction of the country and socio-economic development of society, and also provided citizens with decent living conditions. In addition, the country of the rising sun takes an active part in international development, cooperates with international organizations, acts as an active initiator of various international development programs and is one of the largest donors in the world. Japan's experience is a good example for developing countries, which include a large number of East Asian countries, in solving complex problems of overcoming poverty, forming a sustainable economy, creating an effective system of social protection for the population, and achieving high standards of living for citizens.

In order to determine the geopolitical framework of Japan's interaction with the SA countries, the UN geoscheme was considered, which defines the geographical framework of East Asia (EA), namely, it is the eastern region of Asia, defined both geographically and ethnoculturally, which includes China, Japan, Mongolia, Northern Korea, South Korea and Taiwan. In a business and economic sense, the region of East Asia also includes the subregion of South Asia, which includes countries that are part of the ASEAN regional association (Association of Southeast Asian Nations), in particular: Brunei, Cambodia, Indonesia, Laos, Malaysia, Myanmar, Philippines, Singapore, Thailand and Vietnam. Thus, in this study, the East Asian region is considered as a geographical area where the countries included in the ASEAN+3 format are located, namely the 10 specified ASEAN countries, as well as China, South Korea and Japan.

The work traced the main historical stages of relations between the country of the rising sun and the countries of East Asia.

Recent literature review. The issue of Japan's relations with the countries of East Asia arouses interest in world scientific circles, therefore it is actively studied in research centers and scientific institutions of various countries.

In the work of Dr. Kei Koga "Japan and Southeast Asia in the Indo-Pacific Region" of Nanyang Technological University, the author explored the strategic importance of Southeast Asia for Japan, and also carefully presented an analysis of

the initiative of former Japanese Prime Minister Shinzo Abe “Free and open to the Asia-Pacific region” (Free and Open Indo-Pacific, FOIP). In this study, the author identified the fundamental values on which Tokyo’s relations with the Asia-Pacific region should be built, including freedom, the rule of law, and the market economy. The researcher also conducted a comparative analysis of this concept with the global initiative of Chinese President Xi Jinping “One Belt, One Road”. In this context, he notes a certain competition between the two leading Asian countries regarding the preservation of their own interests. Sensing the economic potential of China, the scientist expresses the perspective of Japan’s cooperation with the USA, since the countries share the idea of FOIP and have long-standing partnerships [6].

In Yusuyuki Ishida’s article “Japan and ASEAN: Development of Strategic Partnership from Fukuda to the Abe Doctrine”, the author examines the history of Japan’s relations with ASEAN countries. He notes that with the development of ASEAN as a regional institution, the relationship between Japan and ASEAN has developed into a strategic partnership based on friendship and cooperation, the main foundations of which were laid in the so-called “Fukuda Doctrine”. Japan constantly provides economic support to ASEAN countries, in particular in the form of official development assistance, builds infrastructure, contributes to the formation of the economic environment, provides technical assistance, promotes the development of human resources, education and health care. According to Yusuyuki, former Japanese Prime Minister Shinzo Abe further strengthened the strategic partnership in accordance with the five principles of Japanese diplomacy. However, he notes that faced with China’s expansion and competition from major powers, the strategic partnership between Japan and ASEAN needs further multi-level cooperation to build the ASEAN community and ties in Southeast Asia [10].

The issue of Japan’s regional role in East Asia was explored by Quansheng Zhao in the article “Japan’s Leading Role in East Asia: Cooperation and Competition between Japan and China”. Focusing primarily on Japan’s relationship with China as well as the United States, the article first examines the concept of transformational leadership. It then discusses regionalism in the Asia-Pacific region, Japan’s leadership role, and the changing dynamics of power distribution in the region over the past two decades. The task for Japan, according to the author, is that it should develop a joint leadership role with China to integrate the region as it has been done in Europe and North America. In the economic dimension, such cooperation and integration are already well developed, although limitations still remain. The most difficult problems in the relations between the countries remain in the strategic and political dimensions. Japan’s relations with China continue to be influenced by two main factors, namely the historical legacy (memories of the war) and the role of the United States in the region (in particular, regarding the issue of Taiwan) [9].

In Ukraine, the study of Japan’s relations with the countries of the Asia-Pacific region is conducted by O.M. Oliynyk. In particular, in the article “The role of Japan in international development”, the author examines the idea of the former Prime

Minister of Japan Abe of the so-called “free and open Indo-Pacific region”, “Free and Open Indo-Pacific”, FOIP). The idea, according to the study, aims to promote Japan’s economic prosperity by maintaining an order based on the rules of the international order, coexistence, cooperation, and improving connectivity in this vast expanse of waters, islands, and reefs from the Pacific Ocean to East Africa. The idea of a “Free and Open Indo-Pacific region” envisages the free movement of people, goods, capital and knowledge [12].

Setting objectives. In order to reveal the topic of the study, a number of tasks were defined, the clarification of which made it possible to formulate the goals of Tokyo’s policy in the EA, to determine its main vectors and mechanisms of influence on the development of the EA countries. The set of tasks includes, in particular, the following: elucidation of the main principles of Japan’s foreign policy regarding international cooperation; study of the main doctrines of the Japanese government on supporting the development of EA countries; analysis of the main tools and mechanisms for supporting the development of EA; comparison of global initiatives of Tokyo and Beijing; clarifying the attitude of the ASEAN countries regarding the role of Japan in East Asia; directions of interaction between China and Japan.

Presentation of the main research material. After Japan’s defeat in World War II, Japan signed the San Francisco Peace Treaty in 1951, which allowed the country to maintain its independence and rejoin the international community. According to the Treaty of San Francisco, Japan undertook to compensate the countries of Southeast Asia for the losses it caused during the occupation of these countries. However, due to the fact that after the Second World War, the country remained quite weak, therefore aid to the countries of Southeast Asia was carried out unsystematically and was insignificant. As the economic power of the country grew, the possibilities for providing assistance to the countries of Southeast Asia grew accordingly.

Doctrine of Yoshida

The then Prime Minister of Japan, Shigeru Yoshida, defined the fundamental position of Japanese foreign and security policy, which was called the “Yoshida Doctrine”. The essence of the doctrine is to focus the country’s resources on economical production supported by well-trained workers, while at the same time accepting the position of the United States in matters of security and international politics. The doctrine was based on two fundamental principles: the priority development of the economy and the conscious refusal of active military construction. Japan’s military-political alliance with the United States provided certain guarantees to Japan against foreign invasion. At the same time, the country could free up significant resources, which it would otherwise have to spend on defense and national security needs, and direct them to solving the problems of peaceful development [1]. This doctrine led to spectacular economic growth and remained the guiding platform for Japan’s economic and foreign policy for decades. In the postwar period, Japanese diplomacy began its activities with the development

of alliance relations between Japan and the United States and with compensatory diplomacy with the countries of Southeast Asia.

In 1957, then Japanese Prime Minister Nobusuke Kishi proposed the “Three Principles of Japanese Foreign Policy” in the first diplomatic Blue Book, which envisioned Japan’s leadership in Asia and economically oriented diplomacy for Asian development [4]. Gradually, Japan’s compensatory diplomacy gained a systemic character, and the country began to provide significant amounts of compensation to the countries of Southeast Asia (SEA). Over time, compensatory aid received the name Official Development Aid (ODA). The country’s government also began to develop economic cooperation with the SEA countries. The ODA, economic and technological support of the Japanese government stimulated the business development of Japanese companies, as well as economic development and state building in the newly independent countries of the SEA. Initially, the ODA and Japan’s economic relations with the SEA were based on bilateral relations with the SEA countries, and not with ASEAN as an organization. However, in the 1970s, ASEAN began to position itself more actively as a regional institution. In 1971, the foreign ministers of five ASEAN countries (Indonesia, Malaysia, the Philippines, Singapore, and Thailand) adopted declarations on the creation of the Zone of Peace Freedom and Neutrality (ZOPFAN), which meant a common ASEAN foreign policy with the aim of getting closer to the socialist countries of North Vietnam and China. In 1976 on The first ASEAN summit was held in Bali, at which the Treaty of Amity and Cooperation (TAC) was adopted, which approved the rules and norms of interaction in the SEA region.

The doctrine of Fukuda

In 1977, then Prime Minister Takeo Fukuda became the first Japanese Prime Minister to meet ASEAN leaders at the 2nd ASEAN Summit in Kuala Lumpur. In the same year, during his visit to Manila, he announced the historic “Fukuda Doctrine” and launched the so-called “heart-to-heart” diplomacy, which became a pillar of Japan-ASEAN relations. The “Fukuda Doctrine” defined three main principles of Tokyo’s diplomatic policy regarding SEA:

- 1) Japan will maintain peace and rejects the role of military force.
- 2) Japan will make every effort to strengthen mutual relations based on mutual understanding according to the principle of “heart to heart”, trust, and established equal partnership.
- 3) Japan will cooperate positively with ASEAN, with the aim of strengthening relations with the countries of Indochina, and will contribute to the building of peace and prosperity in the entire Southeast Asian region.

The “Fukuda Doctrine” greatly contributed to the formation of ASEAN’s favorable and friendly attitude towards Japan. The new policy of the country of the rising sun stimulated the development of the country’s cooperation with ASEAN and played a leading role in ASEAN’s relations with foreign countries. In 1978, a meeting of the foreign ministers of Japan and ASEAN was held, at which Tokyo

initiated cooperative relations with ASEAN as the first dialogue partner. However, Vietnam's invasion of Cambodia in 1978 and the intervention of external powers made it difficult for Japan to link ASEAN with Indochina in the 1980s.

The ASEAN Trade, Investment and Tourism Promotion Center (ASEAN Center – Japan) was established on May 25, 1981 to promote trade, investment and tourism by the governments of Japan and ASEAN. The center focused its activities on organizing exhibitions of ASEAN products, holding seminars and working meetings, sending and inviting missions, supporting the publishing and information service, etc.

In January 1992, ASEAN leaders at their fourth ASEAN summit in Singapore proposed to introduce a new regional security dialogue mechanism among the countries of the Asia-Pacific region (ATP), within the framework of existing agreements between ASEAN leaders. The platform for such a mechanism was the ASEAN Post-Ministerial Conference (ASEAN PMC), which annually gathers the ministers of foreign affairs of the ASEAN countries and its six dialogue partners with the Asia-Pacific region – Australia, Canada, Japan, New Zealand, South Korea and the United States, to discuss primarily bilateral and regional economic issues. At the ASEAN post-ministerial conference held in Singapore on July 23-25, 1993, a decision was made to establish the ASEAN Regional Forum (ARF). The founding meeting of the ARF was held in Bangkok on July 25, 1994. The goals of the ARF were outlined in the first statement of the Chairman of the ARF (1994), namely:

- promote constructive dialogue and consultation on policy and security issues of common interest and concern;
- strengthen confidence-building and preventive diplomacy efforts in the Asia-Pacific region.

At the 27th ASEAN Ministerial Meeting (1994), it was stated that “the ARF can become an effective consultative Asia-Pacific forum for promoting open dialogue on political and security cooperation in the region. In this context, ASEAN should work with its ARF partners to create a more predictable and constructive pattern of relations in the Asia-Pacific region”.

In response to the radical political and economic changes in the world in the early 90s of the 20th century within ASEAN, with the aim of strengthening economic cooperation between its member countries, the ASEAN Free Trade Area (AFTA) was established in 1992. Since then, ASEAN has experienced significant economic growth, capitalizing on its huge market with a total population of over 600 million people and a large number of young workers. ASEAN managed to overcome the Asian financial crisis of 1997, as well as focus on further regional cooperation and development. As a result, this region became a center of growth and became open to the world, which in turn attracted considerable attention around the world.

Japan's participation in international development

In May 2007, then-Japanese Prime Minister Shinzo Abe announced the idea of “Cool Earth 50”, which calls for immediate worldwide action on climate change. In

announcing the initiative, Japan proposed a long-term goal of halving greenhouse gas emissions by 2050 as a shared goal for the entire world.

To implement this idea, Japan has announced that it will provide extensive support to developing countries that seek to reduce greenhouse gas emissions and achieve economic growth. Such assistance will be provided taking into account the different circumstances of developing countries, using Japanese technology and experience in mitigation and adaptation, and promoting the use of clean energy [3]. In this way, Japan has declared itself as a responsible country that cares about the development problems of other countries and is ready to contribute to international development.

The basis of Japan's development cooperation policy is the Development Cooperation Charter (adopted by the Cabinet of Ministers in February 2015). Japan defines its development cooperation policy as a peace-loving nation that actively contributes to the peace, stability and prosperity of the international community and safeguards Japan's national interests through this approach. The Charter establishes the basic principles of Japan's development cooperation policy and defines official development assistance as the most important foreign policy instrument for the implementation of this policy. It should be used more strategically and effectively. At a time when development issues are becoming increasingly diverse and complex, requiring development cooperation not only from states but also from various actors, including private companies and non-governmental organizations (NGOs), official development assistance (ODA) will play a role catalyst for the unification of these various forces [8].

Official development assistance

Official Development Assistance (ODA) is defined by the OECD's Development Assistance Committee (DAC) as public assistance that promotes and specifically targets the economic development and welfare of developing countries. The DAC adopted ODA as the "gold standard" of foreign aid as early as 1969, and it remains the main source of financing for development aid. ODA goes to the countries and territories included in the list of ODA determined by the DAC.

ODA goes to the countries and territories included in the list of countries that provide it, and is determined by the DAC. Official assistance is provided by official institutions, including state and local governments or their executive agencies, in the form of concessional financing (ie, grants and soft loans), with the primary objective of promoting the economic development and welfare of countries. Aid may be provided bilaterally, from donor to recipient, or channeled through multilateral development agencies such as the UN or the World Bank. A long-standing UN goal is that developed countries should allocate 0.7% of their gross national income to ODA. This indicator is measured as a percentage of gross national income at constant prices in millions of US dollars, using 2015 as the base year.

ODA also includes technical cooperation using know-how, technologies and experience for the development of human resources that will be participants in the development of society and the economy of developing countries and regions. Grants

also include contributions to specific projects implemented by international organizations [5].

The Japanese government has defined the conceptual principles of international cooperation, including the following:

1. Promoting peace and prosperity through cooperation for non-military purposes.
2. Promotion of human safety.
3. Cooperation aimed at self-sufficient development through supporting the efforts of individual countries, as well as dialogue and cooperation based on Japanese experience and expertise [3].

On the basis of the defined conceptual principles of international cooperation, the Japanese government also determined the priorities of international cooperation, which include the following:

(1) “Quality growth” and poverty eradication through growth.

Achieving economic growth is essential to reducing poverty, but it is essential that this growth be “quality growth” that has the following three characteristics: (i) “inclusiveness”, meaning that the fruits of growth are shared within society as a whole, leaving no one behind; (ii) “sustainability”, meaning that growth is sustainable over generations in terms of environmental harmony, sustainable socio-economic growth and addressing global warming; (iii) “resilience”, meaning the ability to withstand economic crises, natural disasters and other shocks. Seeking to eradicate poverty by realizing this quality growth, Japan also provides assistance to provide the foundation and driving force for people-centered economic growth and development that supports the basic foundations of human life [8].

(2) Exchange of common human values and implementation of a peaceful and safe society.

In this context, Japan’s position is that sustainable development through “quality growth” will not be achieved unless the rights of individuals are guaranteed, when people can engage in economic and social activities with a sense of security, and society is managed fairly and stably. In order to strengthen the foundations of such development, Japan provides assistance for the purpose of spreading universal human values, as well as realizing a peaceful, stable and secure society.

In particular, while working to spread universal human values, Japan supports the establishment of the rule of law, the exercise of good governance, promotes and strengthens democratization, and respect for basic human rights, including women’s rights. Moreover, while working to realize a peaceful, stable, and secure society, Japan provides assistance for peacebuilding, law enforcement capacity building, counterterrorism, and maritime, space, and cyberspace engagement. In critical situations, the Japanese government provides emergency humanitarian aid [8].

(3) Building a sustainable and sustainable international community by making efforts to solve global challenges.

Transboundary challenges facing humanity include environmental issues, climate change, water challenges, major natural disasters, infectious diseases, food and energy issues. These problems significantly affect the international community as a whole, especially the poor and other vulnerable people. Therefore, Tokyo believes that solving these problems requires the combined efforts of the international community to build a stable and sustainable society by implementing the goals of sustainable development. Japan is truly at the forefront of the international community's efforts to address these global challenges [8].

Based on the above priority issues, in addition to cooperation in the field of development that meets the needs and characteristics of each country, Japan also participates in the development of regions, strengthening regional ties, etc. In addition, Tokyo extends necessary cooperation to countries based on their actual development needs and availability. These include countries that, despite progress in development, are burdened with a variety of development challenges, as well as small island countries that face particular vulnerabilities despite having reached a certain level of per capita income.

In 2019, Japan's ODA volume increased by 14,7% compared to 2018, of which 85,4% went to project financing and investment, 9,8% went to technical cooperation, and 4,8% went to grants. The regional distribution of ODR is as follows: Asia – 76,8%, Africa – 8,9%, Middle East – 6,5%, Latin America – 3,3%, Pacific region – 0,6%, Europe – 0,5 %, other regions – 3,4%. The presented data indicate that Asia is the priority region for the provision of ODR by Japan. Although Africa ranks second in the sphere of Japan's priority interests, the amount of ODA that Japan provides to African countries is significantly inferior to the amount of aid to Asian countries [5, p. 16–17].

Abe's doctrine

At the 21st Future of Asia International Conference held on May 21, 2015, Prime Minister Abe announced the Partnership for Quality Infrastructure to meet the huge demand for infrastructure development in Asia. Japan, in cooperation with the Asian Development Bank (ADB), agreed to provide about 110 billion dollars. US for investment in quality infrastructure in Asia over the next five years.

In August 2016, the Abe government initiated the idea of the so-called "Free and Open Indo-Pacific" ("Free and Open Indo-Pacific", FOIP). This idea aims to promote Japan's economic prosperity by maintaining an order based on the rules of the international order, coexistence, cooperation, and improving connectivity in this vast expanse of waters, islands, and reefs from the Pacific Ocean to East Africa. The idea of a "free and open Indo-Pacific region" involves the free movement of people, goods, capital and knowledge.

The Free and Open Indo-Pacific (FOIP) initiative is implemented in two directions. One of them is the deepening of ASEAN integration. An important role in

the implementation of the initiative is played by JICA, which actively supports ASEAN in its efforts to strengthen ties between member states, cooperates with them, especially new ASEAN member states, and provides support for infrastructure development, investment climate, and improvement of the business environment and development legal systems. In the context of this cooperation, JICA implements joint projects with ASEAN countries to improve basic education, governance, health care, agriculture and water supply in order to reduce the widening of development gaps within and among member states. The second direction is the development of maritime infrastructure and the strengthening of maritime law. Priority issues in the implementation of the FOIP idea are the following: (1) quality of growth; (2) measures against climate change; (3) human resources; (4) implementation of common values and creation of a peaceful, stable and safe society. In 2019, the total amount of JICA financing of projects in ASEAN countries was 350 million dollars the USA, and the Pacific Ocean region 130,2 million dollars [5, p. 24].

**Project financing
in ASEAN, 2019**

countries	million dollars	%
Philippines	818,8	25,6
Indonesia	697,1	21,8
Myanmar	696,2	21,7
Vietnam	412,1	12,9
Thailand	295,8	9,2
Cambodia	183,8	5,7
Laos	45,8	1,4
Malaysia	39,3	1,2
East Timor	15,5	0,5

**Project financing
in the Pacific Ocean region, 2019**

countries	million dollars	%
Papua New Guinea	87,8	67,4
Solomon Islands	11,6	8,9
Samoa	10,4	8,0
Fiji	6,4	4,9
Vanuatu	6,0	4,6
Palau	2,2	1,7
Federated States of Micronesia	2,0	1,5
Tonga	1,6	1,2
Marshall Islands	1,0	0,8
Other 5 countries	1,3	1,0

Source: developed by the author based on JICA 2020. Annual report [5].

Japan and China

Japan played a significant role in the rise of the Celestial Empire and its integration into the world economy. In 1990, Japan was the first industrialized country to lift economic sanctions imposed on China after the Tiananmen incident [11]. Similarly, Japan was the first industrialized nation to offer its support in July 1999 for China's entry into the World Trade Organization (WTO) [7].

For most of the 1990s, Japan-China relations deteriorated, a trend that cast a shadow over regional and global affairs in the post-Cold War era. Both sides have

attempted to reverse the downturn, exemplified by visits by heads of state, namely Chinese President Jiang Zemin's visit to Japan in November 1998 and Japanese Prime Minister Keizo Obuchi's visit to China in July 1999 (Lawrence 1999). Despite some positive results, these visits highlighted the difficulties each side faces in resolving their relationship.

In the 21st century, interests between the two Asian countries intersected in the Asia-Pacific region. Each of the countries considers this region a zone of its own interests, proving its right to regional leadership by referring to the historical past. Each of the countries in different periods of time dominated the region, planting at the same time its culture, traditions and models of public administration.

One of the most important initiatives of the XXI century became the Chinese project "One Belt, One Road". In September and October 2013, the President of the People's Republic of China, Xi Jinping, during his visits to the countries of Central and Southeast Asia, put forward an initiative to jointly create the Silk Road Economic Belt, connecting China with Europe by land, with routes connecting the respective country, and the maritime Silk Road of the XXI century – a maritime development initiative focused on the ports of Southeast Asia, South Asia, the Middle East, East Africa, and the Mediterranean ("One Belt, One Road" Initiative), which has received a lot of attention from the international community. Premier of the State Council of the People's Republic of China Li Keqiang emphasized at the China-ASEAN exhibition that it is necessary to form a maritime Silk Road with the participation of ASEAN countries and create strategic strongholds for the development of internal regions.

It is noteworthy that the Japanese FOIP initiative was proposed not as a response to China's One Belt One Road initiative, with the aim of preempting Beijing's efforts and maintaining Japanese leadership in the Asia-Pacific region, but as a project aimed at developing joint participation in development of the region. Speaking in the Japanese parliament on January 22, 2018, Prime Minister Abe introduced the concept of FOIP as a complement to China's Belt and Road initiative, and also announced the need for cooperation with China in the implementation of FOIP initiatives.

Thus, at the beginning of the 21st century, there is a transformation of leadership in the Asia-Pacific region in the economic sphere. The Japanese government recognized China's achievements in reforming the country and its right to leadership in the Asia-Pacific region. However, Tokyo did not stand in the way of Beijing's efforts to build a prosperous region and a joint Asia-Pacific community. The leadership of the country of the "rising sun" saw growth and development in the intentions of the Celestial Empire, therefore it supported the position of the "middle state" and proposed a complementary project.

A more thorough analysis of the Chinese OBOR initiative and the Japanese FOIP shows certain differences in the vision of the parties regarding the future of the APR. In particular, Chinese reformers believe that the APR is a self-sufficient region that has all the conditions for the formation of a regional community and the formation of

regional associations. In turn, the Japanese FOIP designers have a broader vision of the future of the APR. They believe that since the APR has close historical relations with southern India, due to the connection of the Pacific and Indian oceans, then, in their opinion, it is worth creating a more open regional format of interaction and coexistence, in particular FOIP, which will also include the United States. In this format, Tokyo's aspirations to create a balance of interests in the ART, where there will be no single leader, and the joint leadership of the world's three largest economies – China, the United States and Japan, will contribute to the formation of a balanced consensus of interests and the formation of an agreed platform for development and security in the Asia-Pacific region.

However, at the current stage, it is still premature to assert the coherence and kinship of the actions of Tokyo and Beijing regarding participation in regional development. So far, the parties are mainly acting according to their own plans and projects, which sometimes leads to competition for the right to implement infrastructure projects in one or another country. The question of interaction in the security sphere, which periodically arises when the interests of the parties intersect in the area of sensitive issues, remains not fully clarified, in particular, it concerns the South China Sea or when clarifying the right of ownership of the Parcel Islands.

The current format of interaction between Japan and China indicates the intentions of the parties to resolve disputed issues through dialogue and compliance with the norms of international law. An example of such interaction is the seminar held within the framework of the memorandum "On Business Cooperation in Third Countries" on April 2, 2019 by the Japan External Trade Organization (JETRO) and the China Council for the Promotion of International Trade, jointly convened by the Japanese - Chinese seminar on business cooperation in Thailand under the auspices of the Eastern Economic Corridor of Thailand. In his speech, Director General of the Trade and Economic Cooperation Bureau of the Ministry of Economy, Trade and Industry of Japan, Masaki Ishikawa, emphasized the importance of cooperation between companies from different countries, such as China, Thailand and Japan, to meet the huge demand for infrastructure development in Asia. He also emphasized that cooperation in accordance with international standards of openness, transparency, efficiency and financial stability is beneficial for all parties. In her turn, Yu Hanyan, deputy director of the research department of the China Council for the Promotion of International Trade, noted that in order to promote cooperation in this format in the future, it is necessary to focus on three aspects of such cooperation: 1) improving the conditions of cooperation, 2) promoting the exchange of information and 3) strengthening the role of organizations that facilitate trade.

The development of bilateral relations between China and Japan shows that, despite all the problematic issues in the history of bilateral relations between the countries, which are related to the tragic pages of the historical past, it can bring

benefits to both sides in terms of the awareness of the benefits of such cooperation and the ability of the leaders of the countries to postpone controversial questions and find promising ones [2].

Conclusions

Based on the results of the research, the goal was clarified, the goals were determined, and the vectors and mechanisms of Japan's influence on the development of East Asia, including ASEAN, were analyzed. With the development of ASEAN as a regional association, the relationship between Japan and ASEAN has developed into a strategic partnership based on friendship and cooperation. Gradually, this partnership evolved in accordance with Japan's diplomatic approach, which would be called the so-called Fukuda Doctrine of 1977, the essence of which is a heart-to-heart partnership. In the course of research, it was established that Japan stably supports economic cooperation with ASEAN. According to the results of the research, it was found that in order to implement the specified goal, the country's leadership uses various mechanisms to support cooperation, in particular the following: Official Development Aid (ODA), various initiatives and funds for the development of ASEAN and the CA community, including the development economic infrastructure, competitive investment environment, human resource development, technical assistance, education and health care.

Since 1989, Japan has become the world's largest donor country for providing official financial assistance, but in 2002 it was replaced by the United States. During the period from 1960 to 2017, ASEAN countries as a whole received 28% of the total amount of ODA provided by Japan.

Based on the results of the analysis, it was established that the main form of cooperation between Japan and ASEAN is a partnership based on the following principles: partnership for the sake of peace and stability; partnership for prosperity; partnership for the sake of quality of life; heart-to-heart partnership.

According to the results of scientific intelligence, it was proved that the partnership "heart to heart" became the basis of Japanese diplomacy, which is based on the following fundamental principles:

- 1) devotion to peace and rejection of the role of military force;
- 2) strengthening mutual relations of confidence and trust, based on the understanding of the "heart to heart" principle as an equal partnership;
- 3) by maintaining a positive approach to cooperation with ASEAN, contribute to the strengthening of relations with the countries of Indochina and the building of peace and prosperity in the entire region of Southeast Asia.

Through "partnership" diplomacy, Japan has become a "dialogue partner" of ASEAN and participates in regular high-level meetings with its leaders. The "diplomatic" efforts have borne fruit, with ASEAN countries attracting nearly half of Japan's foreign direct investment (FDI). Since 2015, Japan has introduced a partnership for the development of ASEAN regional infrastructure, the so-called "Partnership for Quality Infrastructure" (PQI) in 2015. To date, PQIs have led

infrastructure investment into an upward trend and contributed to the formation of a positive image of Japanese investment.

The work also examines Japan's relations with China in the context of its influence on SA. It was established that both countries consider SA as a region of priority interests. After China became an economically powerful country, the country's leadership is strengthening the policy of openness to the outside world, and this primarily concerns EA. A comparative analysis of the foreign policies of China and Japan revealed differences in the goals of these countries in the specified region. Although both countries have a positive attitude to the integration processes observed in the region, there are also differences regarding the goals and directions of integration. The Chinese administration believes that the SA is a self-sufficient region, so the integration configuration should be formed within the SA. In that role in world processes, given that the region has access not only to the Pacific Ocean, but also to the Indian Ocean. In this context, the Japanese leadership is a supporter of the format of Indo-Pacific regionalism, in which the USA, the countries of Oceania and South Asia are also involved. The study showed that despite the differences between the countries regarding the goals and views of SA development, China and Japan support constructive cooperation in the field of infrastructure investment, assistance, implementation of joint projects and are interested in building a region of peace and prosperity.

Scientific research has shown that disagreements about the role of ASEAN in regional integration also exist among the ASEAN states themselves. Not all countries share the concept of the Indo-Pacific format, as they have different visions regarding the role of individual countries in regional development and different visions regarding the perspective of the region's development. The position of countries in this matter is also influenced by historical memory. In particular, both the USA and Japan at one time acted as occupiers both for individual countries and even for the region as a whole. The consequences of the occupation of the bottom are visible. It is worth noting that most countries remain supporters of regional integration within the EA framework.

The results of the conducted research allow us to draw certain conclusions about the influence of Japan on EA. First, Japan remains a supporter of the SA peace and prosperity policy, therefore it takes an active position in ensuring peace and stable development of the region. Secondly, the country's leadership considers the region in a broader format, more open to the outside world, therefore supports the idea of Indo-Pacific regionalization. Thirdly, Tokyo gives preference to the economic development of EA and implements various regional development mechanisms, in particular: official aid, direct investment and other forms of support. Fourth, the Japanese leadership is aware of China's power and role in the EA, but adheres to the position of constructive cooperation and avoidance of confrontation. Fifth, Japanese political circles believe that the role of the region in the global processes of

globalization will grow, so it is important to take a constructive position regarding interaction with the EA and form a new vision of regional integration.

Bibliography

1. Kusunoki A. Has Japan's Foreign Policy Gone Beyond the Yoshida Doctrine? *The Diplomat*. March 10, 2020. URL: <https://thediplomat.com/2020/03/has-japans-foreign-policy-gone-beyond-the-yoshida-doctrine/>
2. Chen J. Chinese Ambassador to Japan: Bilateral Relations Improve and Progress. *China Today*. 2014. Vol. 66, No. 4, April. P. 18–19.
3. Development Cooperation Charter. *Ministry of Foreign Affairs of Japan*. URL: https://www.mofa.go.jp/policy/oda/page_000138.html
4. Invitation to “Cool Earth 50” – 3 Proposals, 3 Principles. *Ministry of Foreign Affairs of Japan*. URL: <https://www.mofa.go.jp/policy/environment/warm/coolearth50/index.html>
5. JICA 2020: Annual Report. *Japan International Cooperation Agency*. URL: <https://www.jica.go.jp/english/publications/reports/annual/2020/index.html>
6. Koga K. Japan and Southeast Asia in the Indo-Pacific. *Implementing Indo-Pacific: Japan's region building initiative* / Ed by K. Springer. Australia, August 2019. P. 24–37.
7. Lawrence S.V. ‘Prickly Pair: China and Japan Remain Civil and Deeply Divided.’ *Far Eastern Economic Review*. 22 July, 1999. P. 20.
8. Official Development Assistance (ODA). URL: <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-standards/official-development-assistance.htm>
9. Quansheng Z. Japan's Leadership Role in East Asia: Cooperation and Competition between Japan and China. *Policy and Society*. 3 March, 2017. P. 111–128.
10. Yasuyuki I. Japan and ASEAN: Evolving Strategic Partnership from Fukuda to Abe Doctrine. *Jindal Journal of International Affairs*. 2018. December. Vol. 2, Issue 2. P. 12–37.
11. Quansheng Z. Japanese Policymaking: The Politics Behind Politics: Informal Mechanisms and the Making of China Policy. Hong Kong and New York: Oxford University Press, 1993. 256 p.
12. Олійник О.М. Роль Японії у міжнародному розвитку. *Роль Японії у сучасному світі: збірник наукових праць / під. наук. ред. О.М. Олійника. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*. К., 2021. С. 169–229.

References

1. Kusunoki, A. (2020). Has Japan's Foreign Policy Gone Beyond the Yoshida Doctrine? *The Diplomat*. March 10. [Online]. Available from: <https://thediplomat.com/2020/03/has-japans-foreign-policy-gone-beyond-the-yoshida-doctrine/> [In English].
2. Chen, J. (2014). Chinese Ambassador to Japan: Bilateral Relations Improve and Progress. *China Today*, Vol. 66, No. 4, pp. 18–19. [In English].
3. Development Cooperation Charter. *Ministry of Foreign Affairs of Japan*. [Online]. Available from: https://www.mofa.go.jp/policy/oda/page_000138.html [In English].
4. Invitation to “Cool Earth 50” – 3 Proposals, 3 Principles. *Ministry of Foreign Affairs of Japan*. [Online]. Available from: <https://www.mofa.go.jp/policy/environment/warm/coolearth50/index.html> [In English].
5. JICA (2020). Annual Report. *Japan International Cooperation Agency*. [Online]. Available from: <https://www.jica.go.jp/english/publications/reports/annual/2020/index.html> [In English].
6. Koga, K. (2019). Japan and Southeast Asia in the Indo-Pacific. *Implementing Indo-Pacific: Japan's region building initiative* / Ed by K. Springer. Australia, pp. 24–37. [In English].
7. Lawrence, S.V. (1999). ‘Prickly Pair: China and Japan Remain Civil and Deeply Divided.’ *Far Eastern Economic Review*. 22 July, pp. 20. [In English].

8. Official Development Assistance (ODA). [Online]. Available from: <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-standards/official-development-assistance.htm> [In English].
9. Quansheng, Z. (2017). Japan's Leadership Role in East Asia: Cooperation and Competition between Japan and China. *Policy and Society*, 3 March, pp. 111–128. [In English].
10. Yasuyuki, I. (2018). Japan and ASEAN: Evolving Strategic Partnership from Fukuda to Abe Doctrine. *Jindal Journal of International Affairs*, Vol. 2, Issue 2, pp. 12–37. [In English].
11. Quansheng, Z. (1993). *Japanese Policymaking: The Politics Behind Politics: Informal Mechanisms and the Making of China Policy*. Hong Kong and New York: Oxford University Press. [In English].
12. Oliynyk, O.M. (2021). Rol' Yaponiyi u mizhnarodnomu rozvytku. *Rol' Yaponiyi u suchasnomu sviti: zbirnyk naukovykh prats'*. DU "Instytut vsesvित'oyi istoriyi NAN Ukrainy". Kyiv, pp. 169–229. [In Ukrainian].

Олійник О.М. Вектори та механізми впливу Японії на розвиток країн Східної Азії.

У статті аналізується роль Японії у Східній Азії, а також визначаються вектори та механізми її впливу на країни регіону. Країна сонця, що сходить, бере активну участь у міжнародному розвитку, співпрацює з міжнародними організаціями, виступає активним ініціатором різних міжнародних програм розвитку і є одним з найбільших донорів у світі. Встановлено, що Японія постійно надає економічну підтримку країнам АСЕАН, зокрема у вигляді офіційної допомоги розвитку, будує інфраструктуру, сприяє формуванню економічного середовища, надає технічну допомогу, сприяє розвитку людських ресурсів, освіти та охорони здоров'я. У дослідженні уточнюються основні засади зовнішньої політики Японії щодо міжнародного співробітництва у її історичному розвитку. Автор представив суть основних доктрин японського уряду щодо підтримки розвитку країн Східної Азії. Проведено порівняльний аналіз глобальних ініціатив Токіо та Пекіна та напрямів взаємодії Китаю та Японії. З'ясовано ставлення країн АСЕАН щодо ролі Японії у Східній Азії. За результатами проведених досліджень було зроблено певні висновки щодо впливу Японії на Східну Азію. По-перше, Японія залишається прихильником політики світу та процвітання Східної Азії, тому займає активну позицію у забезпеченні миру та стабільного розвитку регіону. По-друге, керівництво країни розглядає регіон у більш широкому форматі, більш відкритому до зовнішнього світу, тому підтримує ідею регіоналізації Індостихоокеанського регіону. По-третє, Токіо віддає перевагу економічному розвитку Східної Азії та реалізує різні механізми регіонального розвитку, зокрема: офіційну допомогу, прямі інвестиції та інші форми підтримки. По-четверте, японське керівництво усвідомлює міць і роль Китаю у Східній Азії, але дотримується позиції конструктивної співпраці та уникнення конфронтації. По-п'яте, японські політичні кола вважають, що роль регіону у глобальних процесах глобалізації зростатиме, тому важливо зайняти конструктивну позицію щодо взаємодії з Східною Азією та сформуванню нового бачення регіональної інтеграції.

Ключові слова: Японія, Східна Азія, АСЕАН, міжнародна допомога, міжнародне співробітництво, розвиток.

УДК 323.15(437.6=161.25):061.2:329

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-23-8>

Алмашій В.В.

<https://orcid.org/0000-0001-9751-6115>

ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ УСАМОСТІЙНЕННЯ ТА АКТИВІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ «РУСИНСЬКОЇ ОБРОДИ» В СЛОВАЧЧИНІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1990-х РР.

У статті висвітлено особливості та передумови розвитку русинства на теренах історичного Закарпаття та Східної Словаччини. Зокрема, зазначається, що ідея про окремішність автохтонного населення історичного Закарпаття, висунута наприкінці XIX ст., аж до закінчення Другої світової війни цілком влаштовувала Росію, Угорщину, Чехословаччину та Незалежну Словацьку державу (1939–1944 рр.) Проте, з часу приєднання сучасної Закарпатської області до СРСР і створення т. зв. соціалістичного табору, до якого відійшла частина території історичного Закарпаття, концепція окремішнього «русинського» етносу втратила свою геополітичну доцільність і не розвивалася. Однак, вже наприкінці 1980-х рр. певні сили СРСР – Росії, Угорщини, Чехословаччини доклали максимум зусиль, щоб на теренах історичного Закарпаття сформувати русинський рух, ідеологом якого став П.-Р. Магочі.

На основі документів організації «Світовий Конгрес Русинів», зарубіжної преси (зокрема, представленої діаспорою Словаччини) автор висвітлює утворення, діяльність та основні питання, які були в центрі дискусії між делегатами, учасниками і гостями Першого світового з'їзду русинів, що проходив 23-24 вересня 1991 р. у Меджилабірцях. Згадується промова Голови Русинської Оброди Василя Турка. Вказується на національну самоідентифікацію, яка була відмінною в різних регіонах Європи; на мову русинів (граматику яку необхідно було створити і запровадити в школах); на проблеми русинської національної та професійної культури; на можливість встановлення економічних зв'язків між районами проживання русинів; на «Новинки» (як – крайові, так і міжрегіональні), які б висвітлювали інформацію про русинське національне життя. Аналізуються питання, які були темами дискусій.

Автор розглядає передумови поширення русинського руху в Словаччині напередодні Першого світового конгресу. Дається характеристика Світового конгресу русинів на основі його Статуту. Наприкінці коротко згадується міжнародний науковий семінар «Традиції регіональних культур русинів / українців у Карпатах і діаспорі», що відбувся на початку березня 1991 р.

Ключові слова: Перший Світовий конгрес русинів, Русинська Оброда у Словаччині, національна самоідентифікація, русинська мова, національне життя, русинський рух, Статут.

Забезпечення прав осіб, що належать до національних та етнічних меншин є одним із пріоритетних питань функціонування будь-якої суверенної демократичної держави, зокрема мультиетнічної. Русинське питання, яке належить до недостатньо вивчених тем у політичній та історичній науках, є актуальним, маючи, загалом, практичний вимір у сфері сучасної етнополітики. Русини проживають на території декількох європейських країн, зокрема Польщі, Румунії, Сербії, Словаччини, Угорщини, України, Хорватії, Чеської Республіки. Найбільш важливим і дискусійним є питання етнічної ідентифікації даної спільноти. У низці країн, зокрема у Словаччині та Сербії русини визнані національною меншиною, лемки у Польщі, згідно законодавства, є етнічною меншиною. В Україні русини

мають статус етнографічної групи та домагаються свого визнання як національної меншини або корінного народу. Подібна ситуація, у випадку її загострення, є небезпечною не тільки для політичної стабільності України, але і Європи, враховуючи існування сепаратистських настроїв серед окремих представників громади та сусідніх з Україною держав. Високим рівнем громадської, політичної активності відзначаються русинські громади в Сербії та Словаччині, а також лемки в Польщі. Вони мають власні організації, товариства, навіть політичні партії, зокрема у Сербії. Розглядаючи питання впливу русинської меншини на етнополітику Словаччини, слід враховувати, перш за все, чинники ідентифікації русинів, рівень їх самосвідомості, активність громади, напрями діяльності, присутність сформованої активної та впливової еліти тощо. Недостатній ступінь наукового вивчення громадсько-політичної складової життя русинської меншини, а також її місця в етнополітиці Словацької Республіки посилюють актуальність роботи.

Мета дослідження полягає у розкритті передумов та особливості розвитку русинства на теренах історичного Закарпаття та Східної Словаччини впродовж ХХ ст., а також у визначенні громадсько-політичного та правового статусу русинської спільноти, її місця в етнополітиці Словацької Республіки. Досягнення означеної мети роботи зумовлює необхідність розв'язання наступних дослідницьких завдань: з'ясувати історичні, культурні та політичні передумови формування русинства як етнічного феномену, зокрема фактори, які вплинули на процес політизації цієї етнічності у Словацькій Республіці; оцінити рівень громадської активності, політичної суб'єктивності русинів у Словаччині; охарактеризувати громадсько-культурну, освітню діяльність організації «Русинська оброда» та «Світового конгресу русинів» впродовж першої половини 1990-х рр. Об'єктом дослідження виступає русинська етнічність Словаччини першої половини 1990-х рр. Предметом дослідження є громадсько-культурний та освітній розвиток русинів Словаччини початку та середини 90-х рр. ХХ ст., зокрема «Русинської оброди».

У сучасній українській історичній науці одним з перших заклав основи вивчення українського питання в Чехословаччині, Чехії і Словаччині відомий український вчений С. Віднянський [1; 2; 3]. У 2015 р. Н. Кічерою була захищена дисертація на тему «Русини в етнополітиці країн Центральної та Південно-Східної Європи», в якій, зокрема, розглянуто особливості розвитку русинства в Словаччині [4, с. 8]. Дослідниця зазначає, що русинська проблематика у Словаччині має, насамперед, характер протистояння між про-українськи налаштованою інтелігенцією та інтелігенцією про-русинської орієнтації [4, с. 12]. Захисту дисертації передувала низка праць, присвячених проблематиці русинства [5; 6; 7]. Грунтовними є дослідження чисельності та етнічної території русинів-українців Словаччини у контексті самовизначення національної меншини (корінного народу) київського дослідника О. Курінного [8], який займався картографуванням ареалу поширення (проживання)

українців та осіб східнослов'янського походження на території Східної Словаччини (як корінного народу) до початку XXI ст. У 2015 р. вийшов друком «Русинсько-слов'янський лексикон» М. Алмашія, в якому русинська мова характеризується широкоаспектно (фонетична система), даються особливості русинського правопису, етапи розвитку писемної (літературної) мови, проблеми кодифікації теперішньої русинської літературної мови. Друга частина лексикону присвячена власне русинсько-слов'янській лексикографії [9, с. 65–660]. На особливу увагу заслуговує ґрунтовна монографія І. Буркута «Русинство: минуле і сучасність» [10], в якій автор досліджує історію етноніма русин [10, с. 23–27, 68–132, 175–186] і його поступову заміну новою самоназвою – українець. Значна увага приділена висвітленню історії формування та сучасному становищу русинських громад у зарубіжних європейських державах, зокрема й Словаччині [10, с. 245–260]. У листопаді 2017 р. відбулася презентація книги Л. Белея «Русинський» сепаратизм: націєтворення «in vitro», в якій розповідається про витoki русинства, його ідеологів, окреслені технологічні прийоми, на яких воно тримається [11]. Ідеологом русинського руху на теренах історичного Закарпаття та Східної Словаччини був канадський історик П. Магочій, який присвятив вказаній проблематиці низку праць [12; 13; 14; 15; 16; 17].

Як стверджує в «Енциклопедії історії України» відомий український історик, Я. Ісаєвич, «русини» – назва українців до кінця XVIII ст., а на західноукраїнських землях – і в XIX – на початку XX ст. Спершу слово «русин» вживалося тільки в однині як похідне від форми множини «русь». Як самоназва слово «русин» виникло в Україні та Білорусі, на відміну від Росії, де самоназвою стала прикметникова форма «русский». У Речі Посполитій у XVI–XVIII ст. поширилася назва «русини» (лат. мовою «рутени»), вона вживалася щодо українців та білорусів разом (для протиставлення їх «Москві», «москвитинам») або тільки щодо українців (для відрізнення їх від «литвинів» – русинів із Великого князівства Литовського). Із книжним варіантом «русини» співіснувала розмовна форма «руснаки», яка найдовше зберігалася на Закарпатті та Лемківщині. У Габсбурзькій монархії «русини» (нім. мовою «рутенен») стало офіційною назвою всіх українських підданих цієї держави [3, с. 296].

Слов'янське національне відродження XIX ст. застало український етнос дезінтегрованим, розрізненим і поділеним державними кордонами. Особливо скрутне становище склалося на історичному Закарпатті (нині Закарпатська область України), а також північно-східні райони Східної Словаччини, схід Угорщини та румунська частина Мараморощини, оскільки місцева українська людність перебувала тут у щільному чужинському оточенні – угорці, словаки, румуни, німці, а контакти зі своїми одноплемінниками за Карпатським хребтом серйозно ускладнювали складні географічні умови та неприступні адміністративні кордони. Попри такі вкрай несприятливі умови майже

тисячоліття бездержавного існування, на теренах історичного Закарпаття ніколи не згасала ідея спільного походження різних частин т. зв. «руського» (тобто українського) етносу. Почуття спорідненості закарпатських українців із їхніми одноплемінниками з інших українських земель забезпечували не державні або культурно-просвітницькі інституції, а побутування етнічних самоназв «руський – русин», пов'язаної з ними назви мови – «руська», а також завдяки руській вірі (християнству східного обряду) та кириличній писемності [11, с. 17-19], [18, с. 220]. Що стосується так званої «русинської мови» та її численних локальних особливостей (говірки – бачвансько-русинську, лемківсько-пряшівську, паннонську тощо) з історично обумовленим впливом на неї російської, польської, словацької, румунської, угорської та німецької мов, яка все ж є південно-західним діалектом української мови [3, с. 296].

Терміни «русин», «карпаторусин», «руський», «малоруський», «карпаторуський» для Лучкая, Духновича, Вагилевича та Франка були синонімами пізніших термінів «українці». Усі вони вважали русинів складовою частиною українського («малоруського») народу. Революція 1848 р. в Австро-Угорській імперії пробудила інтерес до земель, які українці споконвіку заселяли за Карпатами, насамперед Росії, яка усвідомлювала стратегічне значення русифікації цього регіону [11, с. 19-22]. Завдяки її підтримці, зокрема фінансовій, на теренах історичного Закарпаття у другій половині XIX ст. запанувало москвофільство.

Лише наприкінці XIX ст. з ініціативи угорського уряду виникла ідея вважати русинів самостійним етносом, поєднаним з угорською нацією. Ідеологом цього «руху» був мукачівський греко-католицький єпископ, депутат угорського парламенту Ю. Фірцак [11, с. 29, 30, 47], [19, с. 83]. Ідея про окремішність автохтонного населення історичного Закарпаття аж до закінчення Другої світової війни цілком влаштувала імперські й реваншистські сили Росії, Угорщини, Чехословаччини та Незалежної Словацької держави (1939–1944 рр.). З часу приєднання сучасної Закарпатської області до СРСР і створення т. зв. соціалістичного табору, до якого відійшла частина території історичного Закарпаття, концепція окремішнього «русинського» етносу втратила свою геополітичну доцільність і не розвивалася [11, с. 11].

Стратегічну роль у планах поширення русинського руху, окрім Закарпатської області України, було відведено також українській меншині Словаччини, що, як відомо, заселяє найзахідніші українські етнічні терени. Зокрема, у період входження Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь до складу Чехословацької республіки (у міжвоєнні роки), яка на той час була однією з найдемократичніших держав у Європі, згідно з рішенням найвищого адміністративного суду ЧСР від 28 червня 1925 р. українська мова була визнана «чужою» для корінного населення Закарпаття, а незадовго до цього було заборонено на території Закарпаття (згідно із законом про пресу від 30 травня 1924 р.) поширювати українську періодичну пресу УРСР, не дозволялося

вживати назви «Закарпатська Україна» і «український», «українець» до населення краю [3, с. 298].

Саме за часів Чехословаччини між тогочасними Пряшівщиною та Підкарпатською Руссю проліг адміністративний кордон. Влада Східної Словаччини намагалася всіма засобами ізолювати «власних» русинів від русинів, що жили на Підкарпатській Русі. Тому за сприяння місцевої влади на Пряшівщині цілковито запанувало москвофільство [20, с. 60-64]. У руських школах Пряшівщини міжвоєнної доби, на відміну від тогочасної Підкарпатської Русі, використовували лише російську мову: від 1927 р. мова граматики Є. Сабова стала мовою викладання в місцевих руських школах [21, с. 304-305]. Окрім того, москвофільство на Пряшівщині підтримувала ціла низка чехословацьких політичних партій, чеські русофіли та польські й угорські дипломатичні представництва в Чехословаччині. Общество А. Духновича зосередилося на поширенні російської мови та російської культури [11, с. 102-103]. Очевидним результатом його діяльності стало те, що, назви «українець», «українська мова» були найбільш ненависні серед інтелігенції, яка здобула освіту в «карпаторуських» навчальних закладах, а елементи української культури прищеплювалися дуже повільно [21, с. 308]. У 1939 р. відбувся черговий розподіл історичного Закарпаття між профашистськими Словаччиною та Угорщиною. Обидва ці режими оголосили місцевих українців окремішнім та споконвічно лояльним народом до словаків та, відповідно, угорців [22, с. 111-112].

Після закінчення Другої світової війни, заснована на початку березня 1945 р. Українська народна рада Пряшівщини (далі УНРП) санкціонувала мовний дуалізм (рівноправність російської та української мов) у школах та культурно-освітніх установах Пряшівщини, однак російська мова й надалі домінувала, що посилювало русофільські, а водночас і радянське тенденції [23, с. 523-524]. Прикладом поширення російської мови всередині УНРП може слугувати те, що її друкований орган «Пряшівщина» виходив російською мовою [24, с. 117-131]. Деякі дослідники вважали, що УНРП свідомо підтримувала проросійський напрям, який негативно відобразився на суспільному житті українців Пряшівщини [12, с. 162]. У листопаді 1948 р. уряд тогочасної вже комуністичної Чехословаччини видав директиву покінчити з дуалізмом та запровадити в освіті та в публічних сферах українську мову [11, с. 105-106; 23, с. 524]. Усілякі дискусії з національного питання були заборонені, а з 1950/1951 навчального року українська мова викладання запроваджувалася у перших класах народних шкіл. Постановою ЦК КПЧ від 28 червня 1952 р. російські школи були перетворені на українські [25, с. 159], а з 1953/1954 навчального року на українську мову переходили усі російські школи Пряшівщини. Таку ухвалу комуністичної влади Чехословаччини можна вважати швидше не актом українізації, але советизації Пряшівщини [11, с. 107]. Отже, після лютого перевороту у 1948 р., Комуністична партія Чехословаччини вирішувала

національні питання за «радянським взірцем» - адміністративним шляхом: русини державним декретом були проголошені українцями [23, с. 524].

Однак, і в повоєнний період керівництвом СРСР розглядалася можливість та перспективи активації русинського проекту серед українського населення Східної Словаччини. З цією метою у вересні 1956 р. в академічні установи ЧССР було відряджено представницьку делегацію учених (етнографів) з АН СРСР, які намагалися нав'язати чехословацьким колегам думку, що східні регіони їхньої країни заселяють не українці, а русини, які є окремою групою, яка має свою історію і свій особливий культурний розвиток [11, с. 109]. Проте, чехословацькі учені вважали українців, що мешкали у Східній Словаччині, за найзахіднішу гілку закарпатських українців, з якими вони жили до 1938 р. З геополітичних міркувань Москва серйозно розглядала різні можливості послаблення українства на західних його теренах, а тому для реалізації цієї мети зверталася до деструктивного потенціалу русинства. Однак реалізацію плану з витворення русинів у ті часи було припинено та відкладено до часів, коли реальних форм набуло відродження української держави [11, с. 111].

У період Празької весни (1968-1969 рр.) на Пряшівщині знову почали лунати заклики колишніх москвофілів про окремішність русинів Пряшівщини. Зокрема, пропонувалося замість Української народної ради Пряшівщини заснувати «Союз чехо-словацьких русинів». Проте, в період т. зв. «нормалізації» спроби актуалізації ідеї русинства на теренах Східної Словаччини не були підтримані через втілення в життя тоталітарної моделі комуністичної політики влади Чехословаччини у сфері національних відносин, в межах якої ніхто не прагнув до справедливого розв'язання українського питання, а лише використовував проукраїнську риторіку як засіб советизації української меншини [11, с. 112]. Незважаючи на постійні переслідування та репресії, станом на кінець 80-х рр. ХХ ст. українська меншина Чехословаччини, зокрема на Східній Словаччині, була найчисельнішою серед країн Центральної Європи, з добре організованою системою українських закладів освіти та української культури [11, с. 114].

Однак, саме наприкінці 1980-х рр. СРСР - Росія, Угорщина, Чехословаччина доклали максимум зусиль щоб на теренах історичного Закарпаття якнайшвидше сформувати русинський рух, ідеологом якого став канадський історик П.-Р. Магочі [19, с. 83]. Варто водночас зазначити, що русинська ідентичність, однак, далека від однорідності. Серед русинів є ті, хто усвідомлюють себе регіональною самобутньою частиною етноукраїнського загалу, тобто вважають себе і русинами, і одночасно, українцями. Невипадково вони об'єдналися в союзи русинів-українців, що діють у Словаччині, Сербії, Хорватії. Інші самоідентифікуються як представники окремої русинської нації (народу). Дехто вважає себе угро-русинами – частиною угорського народу, окремі – більше тяжіють до словаків. Найрадикальніші діячі русинського руху відносять до русинів і тих мешканців Карпатського регіону, котрі називають себе лемками, бойками та гуцулами і є, як доведено науковцями, так само, як і

русини, локальними, субетнічними групами, культурно-етнографічною частиною українського народу [3, с. 297].

Зазначимо, що процеси всередині української меншості, які відбулися в кінці 1989-1990 рр., свідчили про загострення проблем, пов'язаних з посиленням національного самоусвідомлення, як реакції на штучне замовчування цих питань у минулі чотири десятиліття [26, с. 117-125; 2]. У результаті «оксамитової» революції листопада 1989 р. і краху комуністичного тоталітарного режиму Чехословаччини починають лунати заклики до деукраїнізації Східної Словаччини, оскільки її автохтонними мешканцями є не українці, а русини. Реанімація ідей русинства на Східній Словаччині збіглася в часі з аналогічними процесами у сусідній Закарпатській області УРСР. Загальний успіх русинського проекту значною мірою залежав від поширення русинства на території Словаччини, де відновлення цього антиукраїнського руху відбувалося швидкими темпами, в чому були зацікавлені впливові сили як у Чехословаччині, так і за її межами. Тому вже 20 січня 1990 р. на позачерговому з'їзді «Культурного союзу українських трудящих» низка його делегатів висунули вимоги зупинити українізацію та створити нову русинську організацію [27, с. 332]. Одразу після цього з'їзду з'являється «Культурний рух русинів», який готував установчий з'їзд «Русинської оброди», заснованої в Меджилабірцях 25 березня 1990 р. [11, с. 115]. Статут «Русинської оброди», як і статут «Товариства карпатських русинів», так окреслив основну мету організації: «Пропагувати культуру, звички, традиції, історію на власній мові, формою культурно-освітньої роботи, новин, радіо, телебачення тощо». [28; 27, с. 333].

На клопотання «Русинської оброди» при переписі населення Чехословаччини у 1991 р. в перелік національностей, як окремі, було включено русинську та українську. Тоді українізацію було маніпуляційно ототожнено з советизацією, а антиукраїнські сили, зокрема й урядові, майстерно спрямували на неї загальночехословацький рух боротьби з тоталітаризмом [29, с. 399]. За таких обставин, при переписі населення, у 1991 р. русинами записалося 17197, а українцями - 13281 громадян Чехословаччини. Такі результати дали формальні підстави русинським активістам вимагати, а урядовим колам – сприяти широкій підтримці «нової» меншини – русинів [11, с. 116]. Їхня робота зосередилась на якнайшвидшому створенні «русинської» мови, а також на розбудові русинської культурної інфраструктури (газети, радіо - й телередакції, аматорські колективи народної творчості, русинське шкільництво тощо). Проте, якщо унаслідок активної пропагандистської діяльності прибічників русинства (створення Інституту русинської мови й культури при Пряшівському університеті, проведення міжнародних літніх шкіл русинської мови й культури тощо) у Словаччині у 2001 р. ідентифікували себе русинами 24 тис. осіб, а українцями – 11 тис., то вже через 10 років 33,4 тис. осіб уважали себе русинами, а українцями – лише 7,4 тис. [3, с. 312]. Слід зазначити, що наприклад, за останніми даними офіційних переписів населення у країнах Центрально-Східної Європи русинами записалося близько 62 тис. осіб, а саме: у Словаччині – 33,4 тис., Сербії –

15 тис., Україні – трохи більше 10 тис., Хорватії – 2,3 тис., Угорщині – 1,2 тис. осіб, тоді як русинські діячі стверджують, що русинів нараховується у світі від 1,5 – до 2 млн. осіб, зокрема в Закарпатській області України – близько 850 тис. [3, с. 297].

Таким чином, фактично всередині національності поглибився розкол між прибічниками русинської та української орієнтації. Між ними під час Позачергового з'їзду 20 січня 1990 р. виникла конфліктна ситуація. Причиною конфлікту стали пропозиції, винесені на обговорення представниками «Ініціативної групи за відродження русинів» із Меджилабірців: визнання на державному рівні самостійної русинської народності; публікації та видання матеріалів на русинському діалекті; кодифікація русинської писемної мови на основі діалекту «лабірщини», запровадження викладання русинської мови як обов'язкового шкільного предмету з 1 по 5 клас [30, с. 234]. Конфлікт призвів до розколу організації. Представники так званої «меджилабірської ініціативи» (від м. Меджилабірці, Гуменського округу Східної Словаччини) розгорнули активну діяльність з пропаганди русинства в рамках нової альтернативної організаційної структури «Русинська оброда» («Русинське відродження») [26, с. 123], заснованої під час зустрічі русинів у Меджилабірцях 25 березня 1990 р. [2, с. 89]. Головою було обрано В. Турок-Гетеша. Таким чином, розрив між українською та руською (русинською) орієнтацією поглибився ще більше. [30, с. 235].

У програмних документах новоствореної організації було повністю відкинуто і засуджено політику українізації. Основною вимогою РО було визнання русинів окремим народом. У щотижневнику СРУЧу «Нове життя» почала регулярно виходити спеціальна сторінка «Голос русинів». РО у 1990 р. започаткувала новий журнал – «Русин». Її представники висунули вимогу визнання русинської належності більшості населення північно-східної Словаччини. Вважаючи корінне населення регіону «русинами», вони запропонували під час чергового перепису населення ЧСФР, а також в особистих документах громадян фіксувати належність до «русинської» національності. А під «українцями» РО розуміла, в основному, емігрантів та реемігрантів з України, осіб, які самоідентифікуються як «українці» [26, с. 123]. Пропонувалось розмежування навіть у назві спілки українських працівників ЧСФР – «Союз русинів та українців Чехословаччини». Існуюча назва СРУЧ була певним компромісом між представниками двох течій українського руху на надзвичайному з'їзді КСУТу, але так і не примирила їх. Поряд з культурно-освітніми вимогами – визнання русинських діалектів у школах, засобах масової інформації, театрах тощо, з'являються і крайні твердження про необхідність об'єднання всіх русинів в територіально-географічному регіоні прикордоння Словаччини, України (Закарпаття), Румунії, Югославії та Польщі [2, с. 89; 26, с. 123].

Зауважимо, що до кінця 1990-го року, на території проживання русинів, були

закладені п'ять нових русинських організацій. Окрім Товариства Карпатських Русинів в Закарпатській Україні (створено 20 лютого 1990 р.), до них належали Товариство відродження русинів (РО) в Меджилабірцях у Чехословаччині (закладено в квітні 1990 р.), Товариство друзів Підкарпатської Русі в Празі (створено в жовтні 1990 р.), Стоваришіння Лемків у польській Легніці (закладене в квітні 1990 р.) і Руська Матка (Русинська Матка) в Руськім Керестурі в Югославії (виникла в грудні 1990 р.). Кожна з цих організацій мала журнал або газету, які виходили рідною мовою: «Бесіда» (Легніца, Польща, з 1989 р.); «Отчий храм» (Ужгород, з 1990 р.); «Підкарпатська Русь» (Прага, з 1991 р.); «Русин» (Меджилабірці, Чехословаччина, з 1990 р.), або мали доступ до існуючих видань. Усі п'ять організацій висували наступні вимоги: щоб русини були визнані як самостійна (окрема) національність, щоб русинська літературна мова була кодифікована і в кінцевому результаті використовувалась у школах як мова навчання, щоб русинам в країнах їхнього проживання були забезпечені права національної меншини, щоб русини були визнані за домінуючу національність в Закарпатській області України [13, s. 195]. Численні спроби задля врегулювання ситуації: проведення зустрічей в Кошицях, Пряшеві, Гуменному, організація Пленуму СРУ ЧС 26 травня 1990 р., – так і не відвернули розколу. 17 листопада 1990 р. у Меджилабірцях відбувся I-й сейм русинів, а 23-24 березня 1991 р. тут же проходив I Світовий конгрес русинів (далі СКР). У тогочасних русинських виданнях підкреслювалося, що ініціатором проведення конгресу був останній губернатор Підкарпатської Русі І. Парканій (1896-1996), який тоді доживав віку в Празі. Його постать була використана ініціаторами розгортання русинського руху як символ відродження русинства [10, с. 308-309].

Зазначимо, що в перші дні весни 1991 р. в Пряшеві й Меджилабірцях відбулися дві незалежні одна від другої визначні акції – міжнародний науковий семінар «Традиції регіональних культур русинів-українців у Карпатах і діаспорі» та Перший СКР, в якому взяло участь близько 250 делегатів з Польщі, Югославії, Закарпаття, Канади, США і ЧСФР. Організатором конгресу була РО. Його учасниками, окрім інших, були і делегації організацій русинів: Стоваришіння лемків з Польщі, Руської Матки з Югославії, Товариства карпатських русинів з Ужгорода тощо [31, с. 1]. В дискусії взяли участь: представники Товариства приятелів Підкарпатської Русі з Праги, МК СР з Братислави, політичного руху «Співіснування» з Кошиць, СРУ ЧС з Пряшева, Спілки словацьких письменників з Кошиць, РУ СР з питань національних меншин й етнічних груп з Братислави. Загалом виступило понад 30 делегатів. З головною доповіддю виступив голова РО В. Турок. В ній він зазначив, що конгрес є першою великою можливістю домовитися, заявити про спільні проблеми, про шляхи їх спільного вирішення [32, с. 1]. Найголовнішою була національна самоідентифікація, яка в різних регіонах Європи – різна. Наступною дискусійною проблемою була мова (що потребувала запровадження в школах),

граматика яку потрібно створити. Далі йшлося про «новинки» – регіональні та інтеррегіональні, які інформували про русинське національне життя; про проблеми русинської національної і професійної культури, про можливості налагодження економічних зв'язків між регіонами, в яких живуть русини. Ці проблеми, порушені В. Турком, були і темами дискусії. Переважна частина делегатів говорила про проблеми національної ідентичності, мови, шкільної освіти, про новини.

У своєму виступі П. Магочі розповідав, чи є русини самостійною групою, чи відгалуженням іншого народу, аналізував проблеми русинства в країнах їх проживання [32, с. 7]. Він, зокрема, зазначив, що в Америці не здивувалися відродженню русинства, наприклад, на Пряшівщині в Чехословаччині, адже українська орієнтація тут не мала такого глибокого коріння, як на Підкарпатській Русі (в радянському Закарпатті). Він також відзначив швидкість, з якою відреагували русини й українці Пряшівщини на листопадові події 1989 р. До тижня після революції 17 листопада у Пряшеві зібралася ініціативна група. Вона ліквідувала «політично скомпроментований» КСУТ і на його місце поставила СРУ ЧС. Проте, прийшовши до висновку, що нова організація не відповідає потребам русинів, вони створили в березні 1990 р. свою власну організацію в Меджилабірцях – «Русинську оброду», прихильниками якої були, переважно, люди молодшого покоління [15]. П. Магочі висловив власні думки щодо причин національної асиміляції на Пряшівщині. Що стосується примусової словакізації з боку колишньої державної влади, то він зазначив, що це наслідок дій самих русинів, які не хотіли називатися українцями і не хотіли українських шкіл. За відсутності можливості мати свою власну русинську ідентичність і русинські школи, вони надали перевагу словацькій ідентичності й словацьким школам. Така позиція не була виявом браку національної свідомості. Вона відображала чітке усвідомлення того, ким вони були і ким вони не хотіли бути [14].

Русинський рух мав більші успіхи на Пряшівщині. Включення русинів, окремо від українців, до списків під час перепису населення в березні 1991 року, за словами П. Магочія, означало, що русинів офіційно визнано як окрему національну меншість у Чехословаччині. Русини мусили творити нормативну літературну мову, видавати популярну історію регіону і організувати громадські виступи [15]. Було прийнято і «Проголошення» русинів, в якому говорилося, що «русини не є частиною українського народу, а самобутнім народом, який в майбутньому хоче вирішувати про себе самостійно». Була прийнята «Постанова», в якій йшлося, що подібні Конгреси будуть організуватися кожен другий рік в іншій країні (найближчий – у Польщі), був створений інтеррегіональний орган конгресу; було вирішено, що журнал «Русин» буде слугувати інформаційним органом конгресу на чолі зі створеною його інтеррегіональною редакційною радою [32, с. 7].

Водночас у Пряшеві, на міжнародному науковому семінарі «Традиції

регіональних культур русинів/українців у Карпатах і діаспорі» з науковими доповідями виступили О. Мишанич, М. Мушинка, О. Дуць-Файфер, І. Удварі, Л. Медеші та П. Магочій, які говорили про культуру русинів, що проживали на території колишнього Радянського Союзу, Чехословаччини, а також Польщі та Югославії. У співдоповідях, доповненнях, запитаннях та репліках взяли участь Ю. Бача, М. Штець, Ф. Ковач, А. Ковач, І. Яцканин, Ф. Іванчов, В. Грешлик, Ю. Муличак та інші. Якщо у Пряшеві кількісну перевагу мали представники проукраїнської орієнтації, то в Меджилабірцях (на Першому СКР) переважали русини зі Словаччини, Підкарпаття, Польщі та Югославії [31, с. 1].

Отже, на початку 1990-х рр. було започатковано традицію регулярного проведення подібних конгресів, які відбувалися послідовно в країнах, де існували русинські громади. Зокрема, II Світовий конгрес русинів відбувся у травні 1993 р. в польському місті Криниці, III-й – у травні 1995 р. в Руському Керестурі (Сербія) [10, с. 309; 33, арк. 1; 34, с. 140]. Діяльність СКР спрямовувалася на презентацію історії, культури, фольклору, традицій і сучасного стану русинів посередництвом доступних інформаційних засобів, таких як телебачення, радіо, друкована преса, інтернет та інше; на підтримку сталих контактів з окремими членськими громадськими організаціями русинів в СР та в інших державах; на підтримку й активізацію діяльності передусім поодиноких членських громадських організацій русинів, а також цілого національно-культурного руху русинів у СР й у світі, із зосередженням особливої уваги на молодій генерації; видавництво власної періодики, журналу «Русин» [35, арк. 1]. Виконавчим органом СКР, який забезпечував діяльність організації в період між членськими зборами, була Світова Рада русинів. Вона складалася з представників русинських організацій тих держав, у яких мешкало автохтонне населення русинів (Словаччина, Україна, Польща, Угорщина, Югославія і Чехія) [33, арк. 1, 2; 35, арк. 2, 3]. Проведення світового конгресу і сейму русинів на сході Словаччини слугувало своєрідним каталізатором, який прискорив розкол української меншини.

Важливим чинником швидкого поширення етноніма «русин» серед представників національної меншини Словаччини були й помилки попередньої етнонаціональної політики ЧССР. Адміністративний тиск у нав'язуванні назви українець, штучне спрощення та форсування складних процесів у тонкій і делікатній етнополітичній сфері врешті-решт викликало зворотну реакцію з боку населення. Русинська громада Словаччини формувалася в особливих умовах, у дуже великому відриві від українського етномасиву й психологічно досить мало пов'язана з Україною. Тому термін «українець» чимало її представників сприймало не як власний аутоетнонім, а як щось чуже, накинute ззовні [10, с. 252].

Проте не лише політичний фактор накладав свій відбиток на ставлення русинів Пряшівщини до українства в цілому. Діти русинів вивчали в школі літературну українську мову, яка була віддаленою від говірок, якими розмовляли в

їхніх родин і в сільському побуті. Класична українська література не сприймалася ними як рідна. І коли було послаблено адміністративний тиск на громадськість в етнополітичній сфері в кінці 80-х рр. ХХ ст., велика кількість словацьких русинів відмовилася від вживання етноніма українець як самоназви. Отже, чим сильніший був попередній тиск влади, тим різкішою виявилася наступна реакція на нього. Також чимало даних свідчило про поглиблення кризи національної ідентичності всередині національної меншини. Нею скористалися політичні сили, зацікавлені у прискоренні асиміляційних процесів, спрямованих на словакізацію українців. Зокрема, проведене словацькими дослідниками у 1990 р. соціологічне дослідження засвідчило, що українською літературною мовою розмовляло лише 2% опитаних представників української громади Словаччини, хоча нею добре володіли 40,9% респондентів. Водночас 87% опитаних удома розмовляли місцевими русинськими говірками [34, с. 43; 10, с. 253-254].

Таким чином, проведення Першого СКР у Меджилабірцях 23-24 березня 1991 р. виявилось своєрідною віхою в процесі розколу раніше єдиного руху українців Словаччини. Протистояння між двома напрямками почало поглиблюватися, чому сприяла інформативна діяльність багатьох засобів масової інформації тодішньої Чехословаччини, які інформували громадськість однобічно, подаючи лише точку зору лідерів РО. З цього приводу представники української інтелігенції на зборах активу в Пряшеві наприкінці 1991 р. прийняли спеціальну Заяву [36; 10, с. 255].

Протистояння «русини» – «українці» було характерне насамперед для кіл інтелігенції й значною мірою було спричинене боротьбою за політичне лідерство в національному русі [37, с. 203–204]. Разом з тим, РО і СРУ СР змагалися між собою за прихильність українського населення в питанні національної ідентичності та за урядову підтримку. Однак «мовно-політичні» дискусії і надалі продовжувалися, сторони через протистояння лідерів втрачали свої шанси на здобуття представницьких місць від даної національної меншості в законодавчих та виконавчих органах влади усіх рівнів – від федерального до місцевого. Лише голову Ради СРУЧу М. Гиряка було обрано до складу СНР. До листопадових 1990 р. виборів у місцеві органи самоврядування представники українців так і не змогли висунути об'єднаного списку кандидатів [2, с. 90; 26, с. 123].

Таким чином, для закріплення в громадській свідомості доконечності етнічних і мовних переорієнтацій українців Східної Словаччини і Закарпаття були проведені Перший СКР (березень, 1991 р.) та Перший русинський мовний конгрес (листопад, 1992 р, Бардіївські Купелі), проведений за ініціативи П.-Р. Магочі з метою якнайшвидшого розв'язання проблем «русинської мови». Залучення до цих наукових заходів лише потрібних науковців дало очікуваний результат: на них стверджувалось, що русини утворюють етнічну окремість і що вже підготовлено ґрунт для кодифікації русинської літературної мови.

Вказаний захід був прорекламований – висвітлений на сторінках низки славістичних видань («*Slavica Slovaca*», «*Scottich Slavonic Review*», «*Canadien Review of Studies in Nationalism*», «*Zeitschrift für Slavistik*» та ін.) і такого авторитетного часопису, як празький «*Slovanský přehled*» [16]. На цьому заході було обрано т.зв. «романшський модел» творення чотирьох літературних «русинських» мов (норм), які, виникнувши та успішно розвинувшись у середовищі русинів чотирьох країн – України (Закарпатська область), Словаччини, Польщі, Югославії, у майбутньому мають злитися та утворити єдину русинську мову. Фактично було обрано курс на творення літературної мови на живомовній основі [17, с. 109-110; 38, с. 147] та розпочалася планомірна робота з організаційного утвердження «русинів» у Східній Словаччині й на Закарпатті. На радіо і телебаченні було виділено спеціальні години для русинів. Через засоби масової інформації здійснювалась підготовка громадської думки щодо самостійності русинів. Наступним кроком стало запровадження русинської літературної мови в шкільну практику [39, арк. 3].

Зазначимо, що русинську мову почали викладати лише з 1997/1998 н.р. в 12 початкових школах Словаччини, а в наступному навчальному році в країні діяло 4 школи, в яких навчання повністю відбувалося цією мовою. З 1998 р. в Пряшівському університеті почало працювати відділення русинської мови в рамках Інституту народознавчих студій та іноземних мов. Головна проблема полягала в тому, що мову не було кодифіковано, тому місцеві філологи взялися за розв'язання цього складного завдання [10, с. 255]. Одним із провідних спеціалістів у вказаній сфері була А. Плішкова, яка, будучи членом мовної комісії зі створення єдиної літературної мови русинів, детально розібралася в питаннях кодифікації мови. Вона брала участь у написанні шкільних підручників з цієї мови, а з 1999 р. викладала русинську мову в Пряшівському університеті [40, с. 87; 41]. Були визнані наступні головні принципи кодифікації:

1. кодифікація мови повинна базуватися на живій народній мові;
2. кожен з чотирьох русинських регіонів має узаконити власний варіант літературної мови, в основі якого – переважаючий діалект;
3. русинська мова повинна вживати кириличну азбуку.

Однак замість єдиної літературної мови русинам пропонувалося створити декілька мов, до того ж досить віддалених одна від одної (в цьому полягає суперечливість самої ідеї в такому її формулюванні). У такому випадку все одно існувала об'єктивна необхідність використання тієї мови, яка була б добре зрозумілою всім групам русинів. На подібну роль могли б претендувати українська та російська літературні мови. Однак з огляду на те, що в русинському русі свідомо поширювалися антиукраїнські настрої, то можна було передбачити, що роль об'єднуючої, консолідуючої мови всіх русинів відводилася російській літературній мові. Коли йшлося лише про українців Словаччини, то їм пропонувалося замість української використовувати,

наприклад, у науковій сфері, словацьку мову [42, с. 116; 10, с. 256]. З 1992 р. у Словаччині з'являються три «русинські» правописи, які за словами М. Штеця, переслідували «основну мету – за всяку ціну якнайбільше віддалити “русинський правопис” від українського і водночас наблизити його до словацького правопису» [43, с. 76].

Постановка питання про русинську мову і русинів як етнос неминуче загострило питання ступеня мовної близькості між собою тих, хто декларував себе русинами, а не українцями. Наявні діалектні відмінності між русинами зумовили визнання кількох гілок русинів, а відтак – кількох русинських мов. Тому на конгресі у Бардіївських Купелях було заявлено, що існує 5 русинських літературних мов: підкарпатська (закарпатська) русинська літературна мова, пряшівська, лемківська, мова воєводинських русинів Югославії, мова угорських русинів. Отже, опозицією українська мова – русинська мова не завершився процес мовного поділу, а з ним – і «етнічного» роздрібнення західної частини українського етносу [39, арк. 3-5].

Зазначимо, що у Словаччині питаннями кодифікації русинської мови займався Інститут русинської мови і культури, який проіснував недовго, і в другій половині 1994 р. припинив своє існування після зміни політичної ситуації в країні. Разом з тим, 27 січня 1995 р. у Братиславі русинську мову було офіційно визнано кодифікованою [40, с. 89], яка стала літературною мовою у даній країні [38, с. 148]. Її активно пропагувала організація РО. Цією мовою у Словаччині видаються журнал «Русин» (тираж 2 тис. примірників) та газета «Народні новинки» (близько 2 тис. примірників раз на два тижні), виходять шкільні підручники [44], її ж викладають у Пряшівському університеті. Фінансуються видання за допомогою бюджетних державних коштів [10, с. 257]. Слід відмітити, що словацькі русини не висували ніяких політичних вимог.

Цілковито можна погодитися з думкою А. Дулеби про асиміляційні процеси, які відбувалися у Східній Словаччині, та втрату русинською спільнотою політичної еліти [45, с. 45]. Разом з тим, важко говорити про асиміляційні процеси саме в їхньому середовищі, зважаючи на переписи 1991 та 2001 рр., позаяк протягом 1991-2001 рр. відбувся чисельний приріст осіб, які ідентифікували себе русинами.

Варто нагадати, що розвиток русинських громад за кордоном нерідко відбувався у повному відриві від процесів консолідації української нації, тому впродовж тривалого історичного періоду відбувалося формування груп з окремою етнічною свідомістю, із своєрідними елементами власної мови і культури. Ці групи не лише суттєво відрізнялися від сучасних українців, досить помітна різниця існувала і між ними самими. Водночас їх об'єднував спільний етнічний ім'я – «русини». На цій основі й відбувалося створення організацій, що об'єднували русинське населення різних країн.

Існування русинства як специфічної етноісторичної частки українського народу повинно було сприяти кристалізації національного самоусвідомлення не

тільки в цьому регіоні колишньої ЧСФР, розуміння приналежності багатьох її гілок до єдиного українського народу. Більше того, жодна з часток української нації, будь-то українці, які проживають у Канаді та Америці, лемки у Польщі чи руснаки в Югославії, українці в Чехословаччині, не мала перспектив подальшого національного розвитку без тісного єднання з Україною, з усім українським народом.

З часу приєднання сучасної Закарпатської області до СРСР і створення т. зв. соціалістичного табору, до якого відійшла частина території історичного Закарпаття, концепція окремішнього «русинського» етносу втратила свою геополітичну доцільність і не розвивалася. Проте, вже наприкінці 1980-х рр. певні сили СРСР – Росії, Угорщини, Чехословаччини доклали максимум зусиль, щоб на теренах історичного Закарпаття сформувати русинський рух, ідеологом якого став П.-Р. Магочі, якому упродовж 1990 р. вдалося заснувати русинські організації в Закарпатській області УРСР, а також на теренах Східної Словаччини, Угорщини, Югославії (Сербії).

На зламі 80-х – 90-х рр. ХХ ст. в середині української національності поглибився розкол між прибічниками русинської та української орієнтації. Між ними під час Позачергового з'їзду КСУТ виникла конфліктна ситуація, яка полягала у вимозі визнання на державному рівні окремої русинської народності, публікації матеріалів на русинській мові, кодифікації русинської писемної мови тощо. Представники «меджилабірської ініціативи» заснували у березні 1990 р. в м. Меджилабірці організацію РО, на противагу СРУ ЧС, головою якої було обрано В. Турок-Гетеша. 17 листопада 1990 р. у Меджилабірцях відбувся I-ий Сейм русинів, а 23-24 березня 1991 р. тут же проходив і I-ий СКР. З початку 1990-х рр. було започатковано традицію регулярного проведення подібних конгресів. Більшість русинських громад зберегли свою специфічну самосвідомість і продовжували використовувати етнізм «русин» для виділення власної самобутності. Тогочасне русинство упродовж 1990-х рр. у Словаччині поступово урбанізувалося, в його середовищі прискорилися асиміляційні тенденції. Однією із спроб протистояти зростаючій асиміляції було прагнення русинів до встановлення тісних контактів між русинським рухом різних країн, зокрема через організації русинів як усередині кожної з країн, так і через світові організації – «Світовий конгрес русинів», «Світова рада русинів».

Русинський рух мав більші успіхи на Пряшівщині. Русинів було визнано як окрему національність у Словаччині. Впродовж першої половини 1990-х рр. відбувалися мовно-політичні дискусії, які увінчалися кодифікацією русинської мови у січні 1995 р., що послужило передумовою для запровадження її в початкових школах, використання на державному телебаченні та радіомовленні в програмах, адресованих національній меншині. СРУ СР виступав проти подібних дій. Невдовзі русинська мова була включена до переліку шкільних предметів за вибором у 12 школах з 50 учнями, що її вивчали. Русини в

Словаччині є автохтонною національною меншиною. Вони активно демонструють свою етнічну самобутність, зберігаючи власні культурні традиції, звичаї посередництвом різноманітних фестивалів та низки інших культурницьких заходів. За даними останніх переписів русинська громада в Словаччині зростає. Єдиним стабільним чинником самоідентифікації русинів виступає так звана греко-католицька віра. Проте їхня політична суб'єктність є неповною, враховуючи відсутність власної політичної сили чи загальнонаціональної партії, яка б захищала та відстоювала інтереси русинської спільноти на державному рівні.

Основна маса їх проживає у районах Гуменного, Свидника, Пряшева. Посиленню сегментації русинської громади сприяли: дисперсне проживання, національні шлюби, негативні історичні стереотипи, економічні негаразди, проблеми освіти. Саме протистояння між про-українськи налаштованою інтелігенцією та інтелігенцією про-русинської орієнтації спричинило появу русинського питання у Словаччині.

Список використаних джерел та літератури

1. Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. іст. наук: спец. 07.00.02. К.: Інститут історії України НАН України, 1997. 108 с.
2. Віднянський С.В., Сюсько І.М. Русини-українці в Чехо-Словаччині: процес національного самоусвідомлення. *Український історичний журнал*. 1991. № 5. С. 86–95.
3. Віднянський С. Щодо т. зв. «дискримінації підкарпатських русинів за національною ознакою»: аналітична довідка. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. Вип. 29. С. 294–315.
4. Кічера Н.М. Русини в етнополітиці країн Центральної та Південно-Східної Європи: автореф. дис. канд. політ. наук за спец. 23.00.02. Чернівці, 2015. 20 с.
5. Кічера Н. Етноідентифікаційні моделі напрямків русинства в Словацькій Республіці в історичній ретроспективі. *Сучасна українська політика*. 2010. Випуск 21. С. 316–323.
6. Гичка Н. Русинство у Словацькій Республіці: точка зору словацьких авторів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія / [Головний ред.: Вегеш М., д. і. н.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. Випуск 14. С. 168–170.
7. Кічера Н. Проблема русинства в політологічному дискурсі (у співавторстві Зан М.П.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія / [Головний ред.: Вегеш М., д. і. н.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. Випуск 15. С. 199–203.
8. Курінний О. Асиміляція і деформація ідентичності русинів-українців Карпат як чинник нівелювання прав української національної меншини (корінного народу). *Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку* / [голов. ред. Г. Скрипник]; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. К., 2013. С. 488–515.
9. Алмашій М.І. Русинсько-Слов'янський лексикон. Наукове видання. Ужгород: Видавництво «Карпатська Вежа», 2015. 664 с.
10. Буркут І.Г. Русинство: минуле і сучасність. Чернівці: Прут, 2009. 384 с.
11. Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. К.: Вид-во «Темпора», 2017. 392 с.
12. Магочий П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948).

- Вид. 2-е перероб., доповн. Ужгород: Вид-во Валерія Падяка, 2021. 768 с.
13. Magosci P.R. Karpatskí Rusíni a ich súčasné postavenie. *Minority v politike. Kultúrne a jazykové práva*. Zborník z medzinárodného sympózia o menšinách v strednej Európe, konané 13–16 novembra 1991 pod záštitou Václava Havla, prezidenta ČSFR, Bratislava-hrad, 1991/ Editor Jana Plichtová. Vydal Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie. Bratislava, 1992. S. 191–201.
 14. Магочій П.Р. «Я русин был, есмь и буду...» Выступы на Світових конгресах русинув. Ужгород: Видавцелство В. Падяка. 2005. 68 с.
 15. Карпаторусини: новий чи відроджений народ? (3 виступу проф. Павла Роберта Магочія на першому Світовому конгресі русинів у Меджилабірцях). *Нове життя*. Тижневик русинів-українців ЧСФР. 1991. № 13(2251). 2 квітня. С. 6.
 16. Magosci P.R. Vědecký seminár o kodifikaci rusinského jazyka. *Slovanský přehled*. 1993. L XXIX, № 2. S. 232-233.
 17. Магочій П.Р. Языковой вопрос. *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Redaktor naukowy Paul Robert Magosci. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004. С. 85-114.
 18. Декларація зо святочного выголошіння кодифікації русинського языка на Словеньску (Братіслава, 27 януара 1995 року). Jozafát V., Timkovič, OSBM. Rusíni na Slovensku v cirkevných dokumentoch. I. Diel. Užhorod Vydavateľstvo V. Paďaka. 2006. 648 s. / Тімковіч, Йозафат В., ЧСВВ. Русини Словаччини в церковних документах. Словацькою мовою. Видання перше Ч. I, Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2006. 648 с.
 19. Мушинка М. Найвизначніша праця про «русинський» сепаратизм. *Дукля*. Літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів. 2018. № 3. С. 82-87.
 20. Штець М. Українська мова в Словаччині (соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження). Пряшів, 1996. 252 с.
 21. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Кн.1: (1918–1938). Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво; Пряшів: Відділ української літератури, 1979. 420 с.
 22. Ванат І. Політичний русинізм: коріння і паростки. *Українські Карпати*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура». Ужгород, 1993. С. 111-112.
 23. Васильченко М. Розвиток українського шкільництва у Східній Словаччині після 1945 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. С. 522-534.
 24. Follrichová M. Fakty z istoriji ukrajinskojji žurnalistiky v Českoslovaččyni. *Naukovi zapiski* 11. Prešov: ZRU, 1985. S. 117-131.
 25. Vajcura I. Ukrajinská otázka v ČSSR. Praha: Východoslovenské vydavateľstvo, 1967. 216 s.
 26. Алмашій В. Позачерговий з'їзд Культурного союзу українських трудящих 1990 року і національна самоідентифікація русинів-українців Чехословаччини на рубежі 80–90-х рр. ХХ століття. *Prešovské politologické dni 2010. Výsledky výskumu: Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie doktorandov, konanej 28–29. januára 2010 v priestoroch Inštitútu politológie Filozofickej fakulty Prešovskej university v Prešove*. Zost. Martina Glosikova – Erik Germuška / Vidavateľ: Filozofická fakulta Prešovskej university v Prešove. Inštitút politológie. Prešov, 2010. S. 113–129.
 27. Плішкова А. Пряшівська Русь. Соціолінгвістичний аспект. *Русинський язык. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Redaktor naukowy Paul Robert Magosci. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. Opole, 2004. С. 331-348.
 28. Станови Русинської оброди. *Русин*, №1. Меджилабірці. 1991. С. 3.
 29. Звернення Наукового товариства Союзу русинів-українців ЧСРР до голови уряду СР Яна Чарногурського від 10.2.1992 р. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Т. 26. Свидник, 2011. С. 399.
 30. Алмашій В. Суспільно-політична та громадсько-культурна діяльність Союзу русинів-

- українців Словацької Республіки (1989-1993). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць* / Відп. ред. С.В. Віднянський. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. Випуск 29. С. 226–247.
31. Зозуляк О. Міцно прозвучало: «Ми русини!». *Нове життя*. Тижневик русинів-українців ЧСФР. 1991. № 13(2251). 2 квітня. С. 1.
 32. Плішкова А. Визначна акція. *Нове життя*. Тижневик русинів-українців ЧСФР. 1991. № 13(2251). 2 квітня. С. 1–7.
 33. Штатут Світового конгресу русинів. Ужгород, 26 юна 1999. *Поточний (внутрішній) архів громадської організації Світовий конгрес русинів* / Папка: V-й Світовий конгрес русинів. Арк. 1–3.
 34. Моцок В.І., Макар В.Ю., Попик С.Д. Українці та українська ідентичність у сучасному світі. Чернівці: Прут, 2005. 400 с.
 35. Stanovy Občianskeho združenia Svetový kongres Rusínov. *Поточний (внутрішній) архів громадської організації Світовий конгрес русинів* / Папка: Станови Світового конгресу русинів. Про членів Світової Ради русинів. Арк. 1–4.
 36. *Нове життя*. 1992. № 3. 17 січня. С. 3.
 37. Mušinka M. Sučasni nositelia interpreti a badatelia ľudových tradicii Rusinov-Ukrajincov Slovenska: vzájomne vzťahy a konflikty príslušníkov dvoch národnostných orientácií spoločného etnika. *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej spoločnosti: zostavil Štefan Šutaj*. Prešov: Universum, 2005. S. 203–207.
 38. Ябур В., Плішкова А. Пряшівська Русь. Літературний язык. *Русинський язык Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. Opole, 2004. С. 147-210.
 39. Гриценко П.Ю. Українська мова у Східній Словаччині: минуле і сучасне (аналітичний огляд). Державний комітет України у справах національностей та релігії. Відділ Європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / *Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва*. Папка: III. 14. Словацька Республіка. Європейський конгрес українців. Арк. 1–10.
 40. Плішкова А. Сучасні сфери фунгованя кодифікованого русинського языка на Словеньску. *Русин*. 2005. № 1. С. 85–100.
 41. Плішкова А. Лексикологія і словотворіння русинського языка. Высоко школьський учебник. Пряшів: ІРЯК–ПУ, 2016. 193 с.
 42. Дронов М. Коллоквиум «Деятельность русской и украинской эмиграции в Восточной Словакии в 1919–1945 гг.». *Русин*. 2006. № 1. С. 113–116.
 43. Штець М. До питання кодифікації «русинського языка». *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Т. 26. Свидник, 2011. С. 76.
 44. Варшова К., Гай М., Гриб Я., Ясикова М. Русинський язык про найменших. (Varšová K., Gaj M., Hrib J., Jasíková M. Rusínsky jazyk pre najmenších) / Обчанське здружіння Калысочка–Koliska. (Občianske združenie Kolysočka–Koliska). Выдана перше. Пряшів–Prešov: Друкарня звідницька, с.р.о., 2014. 104 с.
 45. Duleba A. Potrebujú rusini politickú stranu? *Rusini-historia, súčasnosť a perspektívy: spoločenskovedný seminar*. Prešov: Združenie inteligencie Rusinov Slovenska, 2006. S. 44–49.

References

1. Vidnianskyi, S.V. (1997). *Ukrainske pytannia v mizhvoienii Chekhoslovachchyni*: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dok. ist. nauk: spets. 07.00.02. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
2. Vidnianskyi, S.V., Siusko, I.M. (1991). Rusyny-ukraintsi v Chekho-Slovachchyni: protses natsionalnoho samousvidomlennia. *Ukrainskyi istorychnyi zhurna*, 5, pp. 86–95. [In Ukrainian].
3. Vidnianskyi, S. (2020). Shchodo t. zv. “dyskryminatsii pidkarpatskykh rusyniv za natsionalnoiu

- oznakoïu”: analitychna dovidka. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*. Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Vyp. 29, pp. 294–315. [In Ukrainian].
4. Kichera, N.M. (2015). *Rusyny v etnopolitytsi krain Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy*: avtoref. dys. kand. polit. nauk za spets. 23.00.02. Chernivtsi. [In Ukrainian].
 5. Kichera, N. (2010). Etnoidentyfikatsiini modeli napriamkiv rusynstva v Slovatskii Respublitsi v istorychnii retrospektyvi. *Suchasna ukrainska polityka*, 21, pp. 316–323. [In Ukrainian].
 6. Hychka, N. (2010). Rusynstvo u Slovatskii Respublitsi: tochka zoru slovatskykh avtoriv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii: Politolohiia, Sotsiolohiia, Filosofii. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU “Hoverla”, Vyp. 14, pp. 168–170. [In Ukrainian].
 7. Kichera, N. (2010). Problema rusynstva v politolohichnomu dyskursi (u spivavtorstvi Zan M.P.). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii: Politolohiia, Sotsiolohiia, Filosofii. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU “Hoverla”, Vyp. 15, pp. 199–203. [In Ukrainian].
 8. Kurinnyi, O. (2013). Asymiliatsiia i deformatsiia identychnosti rusyniv-ukraintsiv Karpat yak chynnyk niveliuvannia prav ukrainskoi natsionalnoi menshyny (korinnoho narodu). *Ukraintsirusyny: etnolinhvistychni ta etnokulturni protsesy v istorychnomu rozvytku* [holov. red. H. Skrypnyk]; NAN Ukrainy, MAU, IMFE im. M. T. Rylskoho. Kyiv, pp. 488–515. [In Ukrainian].
 9. Almashii, M.I. (2025). *Rusynsko-Slovianskiy leksykon. Naukove vydannia*. Uzhhorod: Vydavnytstvo “Karpatska Vezha”. [In Ukrainian].
 10. Burkut, I. H. (2009). *Rusynstvo: mynule i suchasnist*. Chernivtsi: Prut. [In Ukrainian].
 11. Belei, L. (2017). “Rusynskiy” separatyzm: natsiietvorennia in vitro. Kyiv: Vyd-vo “Tempora”. [In Ukrainian].
 12. Mahochyi, P.R. (2021). *Formuvannia natsionalnoi samosvidomosti: Pidkarpatska Rus (1848–1948)*. Uzhhorod: Vyd-vo Valeriya Padyaka. [In Ukrainian].
 13. Magosci, P.R. (1992). Karpatskii Rusini a ich súčasné postavenie. Minority v politike. *Kultúrne a jazykové prava*. Zborník z medzinárodného sympózia o menšinách v strednej Európe, konané 13–16 novembra 1991 pod záštitou Václava Havla, prezidenta ČSFR, Bratislava-hrad, 1991/ Editor Jana Plichtová. Vydal Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie. Bratislava, pp. 191–201. [In Slovak].
 14. Mahochii, P.R. (2005). «*Ja rusyn byl, yesm y budu...*» *Vystupy na Svitovykh konhresakh rusyniv*. Uzhhorod: Vydavatelstvo V. Padiaka. [In Ukrainian].
 15. Karpatorusyny: novyi chy vidrodzhenyi narod? (1991). (Z vystupu prof. Pavla Roberta Mahochyia na pershomu Svitovomu konhresi rusyniv u Medzhybirtsiakh). *Nove zhyttia*. Tyzhnevnyk rusyniv-ukraintsiv ChSFR, No. 13(2251), 2 kvitnia, S. 6. [In Ukrainian].
 16. Magosci, P.R. (1993). Vědecký seminár o kodifikaci rusinského jazyka. *Slovanský přehled*, L XXIX, 2. S. 232-233. [In Slovak].
 17. Mahochii, P.R. (2004). Yazykovyi vopros. *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Rusynskiy yazyk*. Redaktor naukowy Paul Robert Magosci. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, ss. 85-114. [In Polish].
 18. Deklaratsiia zo sviatochnoho vyholoshinia kodifikatsii rusynskoho yazyka na Slovensku (Bratislava, 27 yanuara 1995 roku). Jozafát V., Timkovič, OSBM. *Rusini na Slovensku v cirkevných dokumentoch*. I. Diel. Uzhhorod: Vydavateľstvo V. Paďaka. [In Slovak].
 19. Mushynka, M. (2018). Naivyznachnisha pratsia pro “rusynskiy” separatyzm. *Duklia*, 3, ss. 82-87. [In Ukrainian].
 20. Shtets, M. (1996). *Ukrainska mova v Slovachchyni (sotsiolinhvistychni ta interlinhvistychni doslidzhennia)*. Priashiv. [In Ukrainian].
 21. Vanat, I. (1979). *Narysy novitnoi istorii ukraintsiv Skhidnoi Slovachchyny. Kn.1: (1918–1938)*. Bratislava: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo; Priashiv: Viddil ukrainskoi literatury. [In Ukrainian].
 22. Vanat, I. (1993). Politychnyi rusynizm: korinnia i parostky. *Ukrainski Karpaty*. Materialy

- mizhnarodnoi naukovoï konferentsii "Ukrainski Karpaty: etnos, istoriia, kultura". Uzhhorod, pp. 111-112. [In Ukrainian].
23. Vasylenko, M. (2008). Rozvytok ukraïnskoho shkylnytstva u Skhidnii Slovachchyni pislia 1945 roku. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu "Ostrozka akademiia": Istorychni nauky*. Ostroh: Vyd-vo Natsionalnogo universytetu "Ostrozka akademiia", pp. 522-534. [In Ukrainian].
24. Follrichová, M. (1985). Fakty z istoriji ukraïnjskoji žurnalistiky v Českoslovaččyni. *Naukovi zapiski 11*. Prešov: ZRU, pp. 117-131. [In Ukrainian].
25. Bajcura, I. (1967). *Ukraïnjská otázka v ČSSR*. Praha: Východoslovenské vydavateľstvo. [In Slovak].
26. Almashii, V. (2010). Pozacherhovyi zïzd Kulturnoho soïuzu ukraïnskyykh trudïashchyykh 1990 roku i natsionalna samoidentyfikatsiia rusyniv-ukraïntsv Chekhoslovachchyny na rubezhi 80–90- kh rr. XX stolittia. *Prešovské politologické dni 2010. Výsledky výskumu: Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie doktorandov, konanej 28–29. januára 2010 v priestoroch Inštitútu politológie Filozofickej fakulty Prešovskej university v Prešove*. Zost. Martina Glosikova – Erik Germuška / Vidavateľ: Filozofická fakulta Prešovskej university v Prešove. Inštitút politológie. Prešov, pp. 113–129. [In Ukrainian].
27. Plishkova, A. (2004). Priashivska Rus. Sotsiolingvistychnyi aspekt. *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Rusynskyyazyk*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, ss. 331-348. [In Ukrainian].
28. (1991). Stanovy Rusynskoi obrody. *Rusyn*, 1, s. 3. [In Ukrainian].
29. Zvernennia Naukovoho tovarystva Soïuzu rusyniv-ukraïntsv ChSRR do holovy urïadu SR Yana Charnohurskoho vid 10.2.1992 r. (2011). *Naukovyi zbirnyk Muzeïu ukraïnskoi kultury u Svydnyku*. Svydnyk, Vol. 26, p. 399. [In Ukrainian].
30. Almashii, V. (2020). Suspilno-politychna ta hromadsko-kulturna diïalnist Soïuzu rusyniv-ukraïntsv Slovatskoi Respubliky (1989-1993). *Mizhnarodni zviazky Ukraïny: naukovi poshuky i znakhidky. Mizhvidomchyy zbirnyk naukovyykh prats*. Kyiv: In-t istorii Ukraïny NAN Ukraïny, Vyp 29, pp. 226–247. [In Ukrainian].
31. Zozuliak, O. (1991). Mitsno prozvuchalo: "My rusyny!". *Nove zhyttia*. Tyzhnevyyk rusyniv-ukraïntsv ChSFR, 13 (2251), 2 kvitnia, p. 1. [In Ukrainian].
32. Plishkova, A. (1991). Vyznachna aktsiia. *Nove zhyttia*. Tyzhnevyyk rusyniv-ukraïntsv ChSFR, 13 (2251), 2 kvitnia, pp. 1–7. [In Ukrainian].
33. Shtatut Svitovoho konhresu rusyniv. Uzhhorod, 26 yuna 1999. *Potochnyy (vnutrishnii) arkhiv hromadskoi orhanizatsii Svitovyy konhres rusyniv / Papka: V Svitovyy konhres rusynov*. Ark. 1–3. [In Ukrainian].
34. Motsok, V.I., Makar, V.Iu., Popyk, S.D. (2005). *Ukraïntsi ta ukraïnska identychnist u suchasnomu sviti*. Chernivtsi: Prut. [In Ukrainian].
35. Stanovy Občianskeho združenïa Svetový kongres Rusinov. *Potochnyy (vnutrishnii) arkhiv hromadskoi orhanizatsii Svitovyy konhres rusyniv / Papka: Stanovu Svitovoho konhresu rusyniv*. Pro chleniv Svitovoi Rady rusyniv. Ark. 1-4. [In Slovak].
36. (1992). *Nove zhyttia*, 3, 17 sichnia, p. 3. [In Ukrainian].
37. Mušinka, M. (2005). Sučasni nositeliã interpreti a badatelia ľudovyykh tradicii Rusinov-Ukraïncov Slovenska: vzãjomne vzťahy a konflikty prislušnikov dvoch národnostnyykh orientacii spoločneho etnika. *Národ a národnosti na Slovensku v transformujucej sa spoločnosti: zostavil Štefan Šutaj*. Prešov: Universum, ss. 203–207. [In Slovak].
38. Yabur, V., Plishkova, A. (2004). Priashivska Rus. Literaturnyyazyk. *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Rusynskyyazyk*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, ss. 147-210. [In Ukrainian].
39. Hrytsenko, P.Iu. Ukraïnska mova u Skhidnii Slovachchyni: mynule i suchasne (analytychnyy ohliad). Derzhavnyi komitet Ukraïny u spravakh natsionalnostiã ta religii. Viddil Yevropeiskoi inteɦratsii ta mizhnarodnogo spivrobotnytstva / *Potochnyy (vnutrishnii) arkhiv Viddilu*

- yevropeiskoi intehratsii ta mizhnarodnoho spivrobotnytstva. Papka: III. 14. Slovatska Respublika. Yevropeyskyi konhres ukraintsiv. Ark. 1–10. [In Ukrainian].
40. Plishkova, A. (2005). Suchasny sfery funhovania kodifikovanoho rusynskoho yazyka na Slovensku. *Rusyn*, 1, pp. 85–100. [In Ukrainian].
41. Plishkova, A. (2016). *Leksikolohiia i slovtvorinia rusynskoho yazyka. Vesoko shkolskei uchebnyk*. Priashiv: IRLaK–PU. [In Ukrainian].
42. Dronov, M. (2006). Kollokvyum “Deyatelnost’ russkoi i ukraynskoi emyhratsyy v Vostochnoi Slovakyi v 1919–1945 gg.”. *Rusyn*, 1, pp. 113–116. [In Russian].
43. Shtets, M. (2011). Do pytannia kodyfikatsii “rusynskoho yazyka”. *Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukraynskoi kultury u Svydnyku*. Svydnyk, Vol. 26, p. 76. [In Ukrainian].
44. Varshova, K., Hai M., Hryb, Y., Yasykova, M. (2014). *Rusynskyi yazyk pro naimenshykh. / Obchanske zdruzhinia Kalysochka–Koliska. Vydania pershe*. Priashiv: Drukarnia zvidnytska, s.r.o. [In Ukrainian].
45. Duleba, A. (2006). Potrebuju rusini politicku stranu? *Rusini-historia, sučasnost’ a perspektivy: spoločenskovedny seminar*. Prešov: Združenie inteligencie Rusinov Slovenska, ss. 44-49. [In Slovak].

Almashiy V. Internal and External Factors of Self-reliance and Activation of the Activity of the “Rusyn Obroda” in Slovakia in the First Half of the 1990s.

The article highlights the peculiarities and prerequisites of the development of Ruthenism in the territories of historical Transcarpathia and Eastern Slovakia. In particular, it is noted that the idea of the separateness of the autochthonous population of historical Transcarpathia, put forward at the end of the 19th century, until the end of the Second World War was completely acceptable to Russia, Hungary, Czechoslovakia and the Independent Slovak State (1939-1944). However, since the annexation of the modern Transcarpathian region to the USSR and the creation of the so-called socialist camp, to which a part of the territory of historical Transcarpathia was transferred, the concept of a separate “Rusyn” ethnic group lost its geopolitical expediency and did not develop. However, already at the end of the 1980s, certain forces of the USSR - Russia, Hungary, Czechoslovakia made maximum efforts to form a Ruthenian movement on the territory of historical Transcarpathia, whose ideologist was P.-R. Magochi.

On the basis of the documents of the organization “World Congress of Rusyns”, foreign press (in particular, represented by diaspora in Slovakia), the author highlights the organization, realization, and basic problems, which were in the focus of the discussion among delegates, participants, and guests of the First world congress of Rusyns, held on the 23th-24th of September, 1991 in Medzhylabortsy. The speech of Vasyl Turka, the Head of the Rusyn Obroda has been mentioned. It has been pointed to the national self-identification, which is different in different regions of Europe; to the language of Rusyns (the grammar of which should be created and introduced into schools); to the problems of the Rusyn national and professional culture; to the possibilities of establishing the economic connections among regions where the Rusyns live; to the “Novynky” (both – regional and interregional), which would announce the news about Rusyn national life. Highlights the questions, which were the topics of the discussion.

The author represents the preconditions of the Rusyn movement in Slovakia before the First world congress. The characteristic of the World congress of Rusyns is given on the basis of its Statut. In the end mentioned in brief the international scientific seminar «Traditions of regional cultures of Rusyns / Ukrainians in Carpathians and diaspora», held at the beginning of March, 1991.

Keywords: *First world congress of Rusyns, Rusyn Obroda in Slovakia, national self-identification, language of Rusyns, national life, Rusyn movement, Statut.*

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

УДК 94:343.712 (=411.16)+(477) "1939/1945"

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-23-9>

Солошенко В.В.

<https://orcid.org/0000-0002-7096-9859>

ЧИ БАГАТО ЦІННИХ РЕЧЕЙ ЗАЛИШАЛОСЯ В СУСІДІВ ПІСЛЯ ПОГРАБУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЄВРЕЇВ?

Нині значно зросла потреба в ґрунтовних студіях, висвітленні проблемних і малодосліджених сторінок української історії часів Другої світової війни, окупації України. Важливо зазначити, що ще задовго до початку Другої світової війни українські євреї зазнавали суттєвого тиску, експропріації цінностей, майна, нерухомості. У статті наголошено, що невіддільними складниками Голокосту, який вирував в українських містах і селах, були погроми, пограбування, переслідування й фізичне знищення євреїв. Єврейське майно під час нацистської окупації України систематично конфіскували та грабували.

Важливим є акцентування на тому, що Голокосту і його жертвам не приділяли в СРСР належної уваги. Йшлося про збірне поняття «радянський народ» і «життя євреїв, їх втрати» неначе розчинялися в ньому. Про пограбування єврейського населення також практично не йшлося. Лише після 2010-х рр. з'являються праці українських дослідників, в яких на основі архівних джерел розкриваються злочини окупаційних органів, а також показується участь і роль місцевого населення – героїв-рятівників або ж навпаки – співучасників терору (свідомих чи несвідомих).

У статті проаналізовано події часів Голокосту, опрацьовано спогади, інтерв'ю з різних частин України, наведено приклади, цитати постраждалих українських євреїв, яким дивом вдалося вижити. До наукового обігу введено донині невідомі архівні документи, які унаочнюють та розкривають умови пограбувань і переслідувань українських євреїв. Ці темні і маловідомі сторінки історії частково були опрацьовані у роботах зарубіжних і окремих українських дослідників та потребують ґрунтовного вивчення й переосмислення в найближчому майбутньому. Великим завданням для науковців є неприпинення пошуків як окремих об'єктів, так і колекцій, які пограбовані за часів панування нацистського режиму. Ефективною у цьому зв'язку видається кооперація українських учених з зарубіжними спеціалістами у цій царині.

Ключові слова: євреї, місцеве населення, Україна, Голокост, конфіскація, грабунок.

Однією із центральних проблем сучасної історії, яку досі ще мало висвітлено, є викрадення майна, творів живопису та мистецтва українських євреїв під час Голокосту та пошуки пограбованого. Протягом нацистської окупації України єврейське майно систематично конфіскували: це відбувалося під час захоплення міст і селищ, коли євреїв виганяли з домівок у гетто, під час численних акцій знищення чи після них. Важливо також зауважити, чому досліджень цієї проблематики практично не проводилося. Ще до початку Другої світової війни євреї вже зазнавали багатьох засобів експропріації та утисків.

Проблема експропріації приватної власності євреїв під час Другої світової війни була лише фрагментарно висвітлена в зарубіжній та українській історичній науці й потребує подальших ґрунтовних досліджень. Голокосту не приділяли належної уваги в СРСР, понад мільйон жертв практично було забуто. Необхідно наголосити, що хоча в Радянському Союзі багато чого вважали державною власністю, євреї часто мали приватну власність і потайки володіли різноманітними колекціями, сліди яких і нині розпорошені по всьому світу [1].

Є багато культурних цінностей, походження яких досі невідоме. Кому належать ці культурні цінності? Чи були дані речі викрадені внаслідок переслідування? Чи можливо їх повернути й що потрібно для цього, тобто для повернення об'єктів із так званим обтяжливим минулим? Ці питання залишаються відкритими й викликають активні дискусії.

Авторка вводить у науковий обіг нові архівні документи та опрацьовані, досі невідомі українській історичній науці праці німецьких та австрійських істориків, які висвітлюють ці важливі проблеми та наголошують на їх актуальності. У статті наведено нові дані й факти, які розкривають умови пограбувань і переслідувань євреїв.

Актуальне завдання – проведення пошуків колекцій та окремих експонатів, які були експропрійовані чи викрадені в законних власників за націонал-соціалістичної доби. Нині значно зросла потреба в науковій інформації про награване мистецтво в країнах Європи та Україні. Постала необхідність в ґрунтовних, різнобічних студіях, висвітленні проблемних, малодосліджених і болючих питань, пов'язаних з окупацією і Голокостом на українських землях. На окрему прискіпливу увагу заслуговують історичні студії Голокосту, важливими складниками яких є погроми, пограбування, переслідування і, врешті, фізичне знищення євреїв. Ці проблеми частково вивчали іноземні дослідники, проте вони потребують деталізації, переосмислення та нових напрацювань.

Добре відомий дослідник проблем Голокосту Дітер Поль присвятив окремі наукові праці ролі українських допоміжних сил під час єврейських погромів [2].

Книга спогадів «“...і мені тяжко на серці”. Чернівецькі євреї згадують» за ред. Г. Раннер, А. Галлінг, А. Фідлер містить унікальну підбірку інтерв'ю чернівчан, яким вдалося пережити Голокост. Інтерв'ю проходили в Чернівцях 1996 р. й мають серед інших такі животрепетні заголовки, які багато про що говорять: «Інколи я думаю, що це все відбувалося не зі мною», «Я вижив і я бачив», «Нічим не можна спокутати цю вину, нічим», «Але зараз, коли про це можна говорити, стане легше». Також цінними є історичні фотокартки, які належали респондентам та їхнім родинам, – вони слушно доповнюють уже наявну важливу інформацію [3].

Монографія німецької дослідниці Міхаели Кріст «Динаміка злочину. Вбивство євреїв Бердичева» дає змогу заглибитися в події 1941–1944 рр. Авторка акцентує увагу на тому, що більшість українських євреїв знищували

по-іншому, ніж євреїв Західної Європи. Їх зазвичай не депортували, не виганяли, не закривали в гетто, не вбивали в концентраційних таборах. Багато з них масово розстріляли посеред чистого поля в безпосередній близькості до їхніх рідних місць. Описуючи задіяні групи акторів, злочинців, жертв, виконавців, помічників і глядачів, дослідниця показала, наскільки обмеженими були відносини акторів і яку роль відіграли окремі постаті в динамічному процесі насилля і вбивств [4].

По-своєму важливою в нашому контексті є монографія американського автора Міхаеля Ганусяка «Не підлягає забуттю». Спираючись на важливі архівні документи, він показав, наскільки непростою була проблема допомоги з боку місцевого населення та протидія німецьким окупантам. Автор книги наголошує на тому, що історія ніколи не забуде звірств нацистів і їхніх поплічників та героїчних учинків в'язнів гетто в Україні та Польщі. Він особисто зустрічався з потерпілими, яким дивом вдалося вижити, і записав із ними низку важливих інтерв'ю, які проливають світло на страшні події часів Другої світової війни на Львівщині, Тернопільщині тощо [5].

Масштаби збагачення і наживу місцевого населення викриває Жанна Ковба, унаочнивши їх прикладами вчинків місцевого населення Східної Галичини [6].

Питання єврейського майна та цінностей тривалий час утримували увагу нацистської влади. На окупованій території Радянського Союзу діяли спеціальні підрозділи, що займалися конфіскацією художніх і культурних цінностей, їх сортуванням та відправкою до Німеччини. Грабунку підлягали як державні установи, церкви, синагоги, так і приватні власники. Конфіскацією та відправленням до Німеччини награбованого з окупованої України та інших окупованих країн Європи опікувався Спеціальний штаб Альфреда Розенберга. Його співробітники також конфіскували та відправляли до Німеччини цінні речі, що були у власності євреїв. Усі відібрані цінні твори мистецтва, відповідно до планів Гітлера, мали бути доставлені до музею в м. Лінц [7]. Експонати з музеїв, архівів та бібліотек, що потрапляли в поле зору «Зондеркоманди Кюнсберга», та інші цінності, які вона захопила, відправляли в Берлін. До компетенції рейхскомісаріату «Україна» розпорядженням від 7 грудня 1942 р. було передано київське земельне управління архівів, бібліотек і музеїв під керівництвом Георга Вінтера [8].

У викраданні культурних скарбів також брали участь Вермахт та інші установи [9]. Вже наприкінці червня 1942 р. д-р Поль надіслав кілька звітів про ситуацію з єврейськими культурними скарбами в Києві. У звіті від 28 червня 1942 р. йшлося про таке: «У релігійній семінарії, що була раніше на Подолі, виявлено близько 50 тисяч томів юдаїки та гебраїки, які туди привезли».

Під час нацистської окупації українських міст і сіл відбувалися масові нелюдські злочини – пограбування, знущання, переслідування та вбивства. Українських євреїв часто знищували неподалік від їхніх помешкань – у ярах, лісах, на околицях. Прикро, але чимало досліджень підтверджують, що серед

місцевих жителів було достатньо активних або пасивних співучасників цих злочинів. Поміж функцій, що їх зобов'язані були виконувати місцеві колаборанти, була й співучасть у здійсненні нацистського насилля, зокрема Голокосту. Як слушно зазначив український дослідник Андрій Усач, «навіть чи хтось із місцевого неєврейського населення міг не знати, яка участь спіткала його сусідів-євреїв. Хтось, попри загрозу смерті, намагався допомогти їм, а хтось, навпаки, пішов на колабораціонізм із нацистами, в тому числі взявши активну участь у переслідуваннях євреїв, а хтось просто спостерігав і водночас своєю пасивністю давав змогу винуватцям сприймати свої дії як прийнятні, нормальні. Найпоширенішим було все ж байдуже ставлення до долі євреїв» [10]. Природно, що більшість переймалася передусім виживанням – власним і своїх близьких.

Дивовижним і доволі сенсаційним є приклад родини Хігерів. Працівники каналізаційних мереж допомогли двадцять одному єврею врятуватися. З них вижили лише десятеро. Це відбувалося наприкінці липня 1944 р., а коли Львів зайняли радянські солдати, то євреї нарешті змогли вийти з колектора, де тривалий час переховувалися. У лютому 1946 р. Хігери втекли від переслідувань НКВС у Польщу, жили в Кракові під польським прізвищем Хировські, а 1957 р. виїхали в Ізраїль. Христину Хігер доля закинула в США, і вона зберегла з того жахливого часу дитячий зелений светрик, який тепер експонують в Меморіальному музеї Голокосту у Вашингтоні. Львівські історики й пошуківці знайшли точне місце, де переховувалися євреї. Там були виявлені книги, ліхтарик, батарейки до нього, залишки миски, примусу, великодньої здоби. У роки німецької окупації євреї Львова переховувалися не лише у міській каналізації, а й у підвалах, зокрема взуттєвої фабрики отця Йоана Петерса, в монастирях, церквах. Місцеві мешканці й служителі церкви допомагали їм вижити [11].

Варто наголосити, що багато з тих, хто пережив це лихо, замовчували історії своїх сімей і не розповідали про своє єврейське походження. Вони навіть утаємничували це від своїх власних дітей. Це призвело до того, що чимало нащадків єврейських родин зовсім не мають інформації про долі своїх пращурів, їхнього конфіскованого майна. Із часом лише деякі з них намагалися з'ясувати походження та історію своєї родини.

Ізраїльський дослідник Іцхак Арад виявив, що викрадання єврейських культурних цінностей під час Голокосту було як «офіційним» (тобто відповідно до дискримінаційних законів – арієзація, націоналізація, конфіскація тощо), так і «приватним» (нелегальним) – руками місцевого населення, нацистських поплічників, шляхом корупції, маніпуляції та шантажу [12]. Важливо проаналізувати наслідки цих культурних крадіжок та проблеми реституції. На прикладі деяких українських міст важливо з'ясувати та дослідити цей трагічний бік єврейської історії. Євреїв регулярно обшукували німецькі окупанти, місцеве населення викрадало в них гроші та цінні речі, культурні цінності. У відповідь

на це єврейські родини намагалися сховати свої коштовності. Дещо після війни знаходили в підвалах, на горищах будинків і на цвинтарях. Але важливим залишається той прикрий факт, що, крім німців і їхньої влади, до Голокосту в Східній Європі було причетно чимало місцевих мешканців, які часто бачили, як і де жертви ховали майно. Ці складники, окрім іншого, відрізняють історію Голокосту Східної Європи від того, як це відбувалося в Західній Європі, хоча і там подекуди траплялися подібні випадки.

В одному зі своїх щоденників киянка Ірина Хорошунова писала про таке: «Бібліотеку Академії зайняла німецька комендатура. Німці взагалі розмістилися скрізь, лазили по квартирах населення, брали все, що їм подобалося, публіка весело з ними заводила знайомства або похмуро мовчала. Вони зайняли всі школи і установи. Неможливо перерахувати всього, що говорили. Варіантів було безліч. Однак більш за всіх сварили євреїв, звинувачували їх в тому, що ми програли війну. І складно було у хаосі пліток і чуток встояти і не вірити їм. І відчуття було таке, наче світ перекинувся догори ногами, а ми перебуваємо в якомусь кошмарному, жахливому сні» [13].

Мартін Дін писав, що в Україні, крім легальних, поширеними були й нелегальні форми відбирання майна – це корупція, маніпуляція, шантаж і тиск на євреїв. Тобто автор наголошував, що до і після знищення євреїв під час Голокосту їх грабували не лише нацисти, а й добровольці, які належали до неєврейського населення окупованої України [14]. Але є ще одна відмінність від Західної Європи, яку слід враховувати. На той час, як банківські вклади та нерухомість під час Голокосту були вилучені в євреїв європейських окупованих країн, цінності євреїв в СРСР уже значною мірою експропріювала радянська влада після революції 1917 р.

Київ. Бабин Яр. У випадку з розправами у Бабиному Яру йдеться про збереження спогадів про найбільші масові знищення Другої світової війни. Тоді єврейським родинам було наказано взяти з собою найцінніше – жінки, чоловіки та діти несли з собою родинні цінності, валізи. Те, що вони (київські євреї в Бабиному Яру) залишили, сортувалося, особливо золото та інші цінності збиралися окремо. Ненависть до євреїв була дуже великою. Про це також свідчила Діна Пронічева, вона була свідком тогочасних подій і пережила різанину у вересні 1941 р. в Бабиному Яру. У СРСР ці вбивства часто називалися «масовим винищенням радянських громадян». Під час нацистського вторгнення у євреїв викрали останнє, що вони мали: особисті речі в їхньому домі. Діна Пронічева, яка дивом пережила те пекло, згадувала: «Почали ходити по трупах і розстрілювати тих, хто ще подавав хоч якісь ознаки життя. Інколи стояли біля померлих довше – помічали не зняті раніше сережки чи каблучки, зривали їх і йшли далі» [15].

Але багато чого також залишилося у сусідів, які після вбивства єврейських сімей грабували квартири та забирали з собою предмети мистецтва чи побуту. Як нацисти поводитися з речами євреїв, які залишилися після їх розстрілу? Ми

мало знаємо про те, що потім сталося з награбованим майном. Виникає також питання: що потрібно зробити, щоб, у разі можливості, можна було повернути предмети з обтяжливим минулим? Зараз ця проблема є предметом окремих дискусій. Відтак слід рухатися поетапно. Перш за все, важливо розкрити та оприлюднити крадіжки, підтвержені архівними джерелами, спеціальною літературою, добре задокументованими прикладами та фактами. Далі, йдеться про пошук власників чи їх спадкоємців. Це награбоване майно, конфісковане внаслідок нацистських переслідувань? Тут також необхідно врахувати юридичні питання.

Аналіз особливостей пограбування українських євреїв: як їх грабували, що сталося з об'єктами культури і де їх шукати сьогодні? Що розповідають про злочини та крадіжки ті, хто вижив, очевидці?

Георгій Родін під час інтерв'ю зі сльозами на очах в деталях згадував ті страшні часи, які випали на його долю. «...Мене вразив напис на блясі ременя у німця в Бабиному яру: “Бог з нами”. Багато хто з тих, хто йшов, зрозуміли, куди і навіть їх ведуть, намагалися вирватися. Навколо багато фашистів з автоматами та собаками..... Раннього ранку я знову прийшов додому на Червоноармійську. Мене побачила наша сусідка тітка Дуня, вона довго плакала бачачи мене всього закривавленого, але живого. «А Колька мій бачив, – сказала, – що всю вашу родину, німці погнали в Бабин Яр, на розстріл». Вона погодувала, викупала і переодягнула у чистий одяг і застерегла: «Іди. Побачить Колька Брільов тебе. Він став поліцаєм». Пересидівши до вечора в руїнах сусіднього будинку, я пішов до тітки Рози на Сталінку. Але там нікого не було вдома. Все розкрито та розкидано, видно були сліди пограбування. Пішов до тітки Сані та дядька Льови на Поділ. Знав, що бабуся часто ходила до них. На Подолі теж не застав нікого. Лише сусід вийшов і сказав мені: Що ти шукаєш. Їх усіх погнали на Бабин Яр. Іди.....» [16].

Євреїв регулярно обшукували німецькі окупанти, вони беззастережно вилучали у них гроші та цінності. Знаючи це, єврейські родини намагалися сховати свої цінності. У Києві, на вулиці Некрасівській, на місці колишньої школи № 38, німці розмістили склад. Величезна чотириповерхова будівля була завалена здобиччю, привезеною з Бабиного Яру. Перший поверх використовувався для їжі, другий – для білизни, третій – для зберігання верхнього одягу, четвертий – для прикрас. Все було ретельно розкладено і пронумеровано [17]. Часто євреї, що залишилися в живих, повинні були перебирати речі закатованих. Ювелірні вироби з дорогоцінних металів, а також твори мистецтва та предмети розкоші (картини, прикраси тощо) були відправлені до Німецького державного інституту дорогоцінних металів у Берліні. Меблі та інші предмети інтер'єру, техніка, столові прибори, постільна білизна, якщо вони підходили, направлялися для оформлення бюро та німецьких квартир; інші предмети, такі як одяг, білизна тощо використовувалися для заохочення нацистів нижчого рівня та їх поплічників.

Рівне. «Рівне назвали другим Бабиным Яром. Ті, хто пережив той день 7 листопада 1941, ніколи не зможуть стерти його зі своєї свідомості та серця». Це свідчення рівнянина Абрама Кіршнера, який пережив Голокост. У Галицькому повіті в той час окупантами було видано розпорядження про облік усього майна, враховуючи не тільки цінності, а й одяг, особисті речі.

Бердичів. До Другої світової війни українське місто Бердичів вважалося важливим релігійним і культурним центром єврейського життя Східної Європи. Більше третини міста, яке налічувало близько 65 тис. мешканців, становили євреї. Лише чотири місяці після того, як німецькі війська вторглися в Радянський Союз, тільки кілька сотень із числа євреїв – мешканців міста були ще живі. На відміну від переважної більшості євреїв Західної Європи, більшість з українських євреїв загинули під час масових розстрілів на відкритих полях у безпосередній близькості від рідних міст та місць їх проживання. Тільки до весни 1942 р. на околицях українських міст і сіл було вбито та поховано в ямах близько 300 тис. єврейських жінок, дітей і чоловіків. За це відповідали оперативні групи та батальйони поліції. Майже всюди, де в Україні з'являлися німецькі окупаційні війська, більшість євреїв було вбито протягом дуже короткого часу. Загалом близько 1,5 мільйона з них стали жертвами німецької окупації України. Після закінчення війни кілька тисяч єврейських біженців, яким вдалося втекти від німців, повернулися або вийшли з окопів навколо Бердичева, де вони вижили завдяки допомозі українських рятувальників [18]. Авторка статті навела лише окремі приклади пограбування та знищення євреїв у містах та містечках України, однак зрозуміло, це лише поодинокі приклади, яких було сотні і навіть тисячі.

До цієї проблематики пограбування майна українських євреїв та суміжних питань повинна бути прикута увага сучасних дослідників. Дані проблеми та результати досліджень потрібно виносити у публічний простір і тим самим сприяти подоланню наслідків минулого.

У статті Петро Долганов проаналізував випадки пограбування жертв Голокосту у невеликих містечках Волині: Дубровиці, Корці й Костополі. Місцеві мешканці долучилися до грабунку єврейських сусідів під час погромів наприкінці червня – на початку липня 1941 р. Відбувалися стихійні пограбування помешкань жертв і «легалізована» нацистською окупаційною владою торгівля їхнім майном (переважно одягом і побутовими речами). Місцеве населення охоче долучилося до нерівноцінних торгових обмінів із єврейськими бранцями. В обмін на одяг, взуття, прикраси та гроші селяни давали євреям їжу. Коли кошти закінчувалися, євреї пропонували свою працю в обмін на харчі. Зазвичай найбільшу вигоду мали сусіди євреїв, що мешкали у цих містах і довколишніх селах. У Корці торгівлю майном убитих євреїв контролювала района управа, а участь у ній брали переважно місцеві українські селяни. Велика кількість коштів і цінностей відбиралася в жертв Голокосту. По всій території Європи діяла певна модель – жертв Голокосту переслідували, їх

майно конфісковували, воно виставлялося на продаж на аукціонах. Ті речі, які були потрібні нацистській Німеччині відбиралися солдатами, окупаційною владою і вони йшли в Німеччину. Це була офіційна стратегія з майном, з будинками, які продавалися на невеличких аукціонах за безцінь. Кошти від проданого йшли на ведення війни [19].

Окупаційна влада дала дозвіл німецьким військовим надсилати додому посилки, а це давало підстави їх родинам для поліпшення умов життя в райху. Архівні данні дозволяють унаочнити такі приклади. Німецькі офіцери на свята і не тільки на свята, надсилали своїм дружинам посилки з України. Перед католицьким Різдрвом, у листі до офіцера Ганса Зоммера, відправленого з м. Рівне до м. Наумбург (Заале) інший німецький офіцер (прізвище не ідентифіковане) згадував про таке: «Твоїй дружині, у відповідності до її побажань, я надіслав посилку на адресу її прописки у Берліні і сподіваюся, що вона її вчасно отримала. У мене все відповідно до обставин добре. Моя різдвяна відпустка була на жаль короткою, оскільки за вказівкою гауляйтера я знову не очікувано 3 січня мушу їхати до України». Відтак важливо підкреслити, що подібні пакунки відправляли до Німеччини й чимало інших офіцерів, у багатьох із них містилося награвоване в Україні, майно євреїв, їх цінності [20]. Отже із листа ми довідалися про те, що німецькі офіцери, грабуючи заможні єврейські помешкання, часто діяли у відповідності до замовлень своїх дружин. Варто підкреслити, що німецькі жінки отримували вельми багато різних речей з України (СРСР), і все це робило їх життя під час війни «щасливішим».

Про злочини нацистів по відношенню до українських євреїв свідчать детальні розповіді очевидців «....Я бачила, згадує в інтерв'ю Ксенія Полуляхова, з Бердянська, як нашою вулицею Чкалова вели євреїв на Мерликову балку. Німці пропонували місцевим взяти єврейські речі. Дехто вихоплював із рук старих людей торбинки з речами. Багато місцевих “фахівців” із Лисок уночі серед трупів забирали все, що залишилося» [21].

Як слушно наголошує Роман Михальчук, «у цей час багато хто не лише побачив, а й використав можливість власного матеріального збагачення завдяки нещастю жертв. У цьому контексті слід погодитися з Адамом Джонсом, який зазначає, що геноцид пропонує безпрецедентну можливість для «виправлення» економічного дисбалансу через захоплення багатств і власності жертв. Жадова власності, перспектива заволодіти єврейським майном є одними із визначальних рис Голокосту. Результати його дослідження підтверджують запропоновану ним початку студій гіпотезу і «вказують на набагато більшу роль цивільних осіб, місцевого неєврейського населення у привласненні майна жертв Голокосту, ніж це вважалося раніше....» [22].

Олександра Грибняк згадувала наступне: «Від господині я дізналася, як німці розстрілювали євреїв, як одного дня, на Мерликовій балці було одразу розстріляно 1 тис. осіб. Розповідала, як усіх жителів Бердянська, при відступі, німці гнали у бік Мелітополя, а кожну хату підпалювали.

Розповіла, як німецькі офіцери в період окупації Бердянська лікувалися на знаменитому Бердянському курорті, де були чудові грязелікарні, а потім весь обслуговуючий персонал розстріляли» [23].

Владлена Зяблова свідчила про період окупації таке: «Почалась війна. Паніка, плутанина. Евакуюватися ми не могли, насамперед евакуювали заводи та фабрики. Можна було поїхати за гроші чи золото, але ми були дуже бідні. Перші біженці із Західної України розповідали, як убивають євреїв. У ніч із 6-го на 7 жовтня німці увійшли до міста. Почалися страшні дні окупації. Містом поповзли чутки, що почали розстрілювати євреїв. Усюди було розклеєно оголошення: «Усім жидам з'явитися на ринкову площу з дорогими речами». Мама, вважаючи нас російською родиною, не пішла. Тато мав рідну сестру. Її звали Мотрона Григорівна Смикалова. Жила вона поряд із нашою вулицею. Так ось, вона пішла до гестапо і заявила, що її брат має дружину єврейку, яка не хоче йти на реєстрацію» [24].

У щоденниках німецьких офіцерів непоодинокими були такі записи: Одже ми – німецькі солдати не вбивці і не грабіжники. Звісно ми знищуємо тих, хто веде з нами боротьбу і роблять для нас погано, ворога ми щадимо і поводимося з ним згідно законів війни. Ми також не ведемо війни проти обеззброєних мирних народів Радянської Росії і її жінок і дітей. Але ми знищуємо політичну систему, яка мала на меті світову революцію, пролетарізацію і поневолення. Світ подякує нам одного разу, що ми звільнили його від більшовизму.

Підбиваючи підсумки щодо досліджуваної теми, слід підкреслити наступне. Ключовою подією світового значення у справі повернення та реституції культурних цінностей, втрачених євреями в різних країнах світу стала Міжнародна Вашингтонська конференція з питань майна періоду Голокосту (грудень 1998 р.), яку організував Держдепартамент США. Під час конференції особлива увага була приділена проблемі пошуку награбованих творів мистецтва і розроблення низки міжнародних правил і умов щодо їх повернення. Виходячи з положень Вашингтонської декларації від 3 грудня 1998 р., Федеральний уряд об'єднаної Німеччини взяв міжнародне зобов'язання – зробити свій внесок у дослідження походження та реституцію даних культурних цінностей. І протягом крайніх десятиліть у цій царині німецькою державою зроблено чимало. Показово, що на Вашингтонській конференції були присутні представники більш ніж 40 країн світу і єврейських організацій. Також цінним є і те, що під час конференції було прийнято 11 важливих положень, зокрема – про необхідність здійснення ідентифікації награбованих і конфіскованих під час нацистського панування творів мистецтва, проведення пошуків їх довоєнних власників або спадкоємців.

У даному контексті, створення міжнародної комісії для розшуку награбованого нацистами майна євреїв має допомогти повернути культурні цінності власникам або їх спадкоємцям. З огляду на те, що Україна зазнала великих втрат культурних цінностей, єврейських культурних надбань, цьому

важливому питанню державної ваги необхідно приділяти більше уваги. Окремі наукові розробки в даній сфері, які існують в Україні, для їх повноцінної реалізації потребують також належної підтримки держави. Україна має достатньо документальних свідчень, щоб повернути багато цінних речей, які належали як українцям, так і євреям. Відтак ці пошуки не варто припиняти і в подальшому. Для того, щоб знайти конфісковані культурні цінності та їх власників чи правонаступників, слід опрацювати всі дані виміри проблеми та максимально використати наявні і ще не втрачені можливості. Ця справа не лише благородна, але й має демократичні і ціннісні виміри щодо спокутування вини за кращими зразками суспільств розвинутої демократії.

Список використаних джерел та літератури

1. Солошенко В.В. Голокост і пограбування українських євреїв під час Другої світової війни. *Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи*: Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 2022 р. Київ: Арт Економі, 2022. С. 168–171.
2. Pohl D. Ukrainische Hilfskräfte beim Mord an den Juden. In: Gerhard Paul (Hrsg.): *Die Täter der Shoah. Fanatische Nationalsozialisten oder ganz normale Deutsche?* Göttingen: Wallstein Verlag, 2002. S. 205–234.
3. «...und das Herz wird mir schwer dabei». Czernowitzer Juden erinnern sich. / Herausgegeben von Gertrud Ranner, Axel Halling, Anja Fiedler u.a. Potsdam: Deutsches Kulturforum östliches Europa, 2009. 226 s.
4. Christ M. Die Dynamik des Tötens: Die Ermordung der Juden von Berditschiew, Ukraine 1941–1944. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1973. 244 s.
5. Hanusiak M. Lest we forget. New York: Dunellen, 1976. 188 p.
6. Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання». Київ: Дух і літера, 2009. 251 с.
7. Солошенко В.В. Пограбування культурних цінностей Європи для музею фюрера у Лінці. *Проблеми всесвітньої історії*. 2021. № 1 (13). С. 190–202.
8. Солошенко В. Досвід подолання наслідків політики націонал-соціалізму. *Зовнішні справи*. 2016. № 8. С. 28–33.
9. Hartung U. Raubzuge in der Sowjetunion. Bremen: Edition Temmen, 1997. 135 s.
10. Усач А. Місцеві колаборанти та Голокост в Україні: перспективи і виклики дослідження. *Українське суспільство і пам'ять про Голокост: наукові та освітні аспекти*. Вибрані доповіді IX і X круглих столів до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту. Київ: УЦВІГ; КВІЦ, 2018. С. 41–48.
11. У Львові знайшли схованку євреїв часів Голокосту в підземній Полтаві. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kanalizatsiya-skhovok-yevreyiv-viyna-holokost/31460114.html>
12. Арад И. Разграбление нацистской Германией еврейского имущества на оккупированных территориях СССР. *Яд Вашем: Исследования*. Выпуск 1. 2009. С. 119–154.
13. «Київські записки» – щоденник І.О. Хорошунової, написаний в окупації в м. Києві. 28 вересня 1941 – 17 березня 1942 р. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*. Ф. № 5270. Оп. № 1. С. № 3 Арк. 9–10.
14. Dean M. *Robbing the Jews. The Confiscation of Jewish Property in the Holocaust, 1933–1945*. New York: Cambridge University Press, 2008. 448 p.
15. Свидетельство Дины Проничевой, спасшейся из Бабьего Яра. *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944)*. Сборник документов. Яд Вашем, Иерусалим, 1992. С. 107–112.

16. Денисов Е. Боль, слезы и память. Интервью с Георгием Михайловичем Родиным – свидетелем трагедии в Бабьем Яру. *Відродження пам'яті: спогади свідків та жертв голокосту*. Випуск № 3. Дніпропетровськ: Центр «Ткума», 2010. С. 10–11.
17. Дубина К. Злодеяния немцев в Киеве. Москва: ОГИЗ Госполитиздат, 1945. 47 с.
18. Christ M. Die Dynamik des Tötens: Die Ermordung der Juden von Berditschiew, Ukraine 1941-1944. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1973. 244 s.
19. Долганов П. Бенефіціари Голокосту: роль сусідів у пограбуванні євреїв Волині в період нацистської окупації. *Місто: історія, культура, суспільство*. Е-журнал урбаністичних студій. 2020. № 9. С. 46–87.
20. Brief an Uffz. Hans Sommer Rowno, den 20. Januar 1943. Archiv des Instituts für Zeitgeschichte. Muenchen. S. 5.
21. Полуляхова Ксения. Бердянск, июль 2000 г. *Відродження пам'яті: спогади свідків та жертв голокосту*. Випуск № 3. Дніпропетровськ: Центр «Ткума», 2010. С. 5–6.
22. Роман Михальчук Роль єврейської власності в динаміці Голокосту в Генеральній окрузі «Волинь-Поділля». Фокус місцевого неєврейського населення. *Проблеми історії Голокосту: український вимір*. 13, 2021. С. 38-39.
23. Александра Грибняк. Бердянск, апрель 2000 г. *Відродження пам'яті: спогади свідків та жертв голокосту*. Випуск № 3. Дніпропетровськ: Центр «Ткума», 2010. С. 22–26.
24. Владлена Зяблова, Бердянск 2001 г. *Відродження пам'яті: спогади свідків та жертв голокосту*. Випуск № 3. Дніпропетровськ: Центр «Ткума», 2010. С. 18–22.

References

1. Soloshenko, V. (2022). Holokost i pohrabuvannia ukrainskykh yevreiv pid chas Druhoi svitovoi viiny. *Istoriia, kultura, pamiat u naukovomu vymiri: stan, perspektyvy*. Kyiv: Art Ekonomi, pp. 168-171. [In Ukrainian].
2. Pohl, D. (2002) Ukrainische Hilfskräfte beim Mord an den Juden. In: Gerhard Paul (Hrsg.): *Die Täter der Shoah. Fanatische Nationalsozialisten oder ganz normale Deutsche?* Göttingen: Wallstein Verlag. [In German].
3. Ranner, G. & Halling, A. (Hrsg.) (2009). “...und das Herz wird mir schwer dabei”. *Czernowitzer Juden erinnern sich*. Potsdam: Deutsches Kulturforum östliches Europa. [In German].
4. Christ, M. (1973). *Die Dynamik des Tötens: Die Ermordung der Juden von Berditschiew, Ukraine 1941-1944*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag. [In German].
5. Hanusiak, M. (1976) *Lest we forget*. New York: Dunellen. [In English].
6. Kovba, Zh. (2009). *Liudianist u bezodni pekla. Povedinka mistsevoho naseleння Skhidnoi Halychyny v roky “ostatochnoho rozviazannia yevreiskoho pytannia”*. Kyiv: Dukh i litera. [In Ukrainian].
7. Soloshenko, V. (2021). Pohrabuvannia kulturnykh tsinnosti Yevropy dlia muzeiu furera u Lintsi. *Problemy vsesvitnoi istorii*, 1 (13), pp. 190-202. [In Ukrainian].
8. Soloshenko, V. (2016). Dosvid podolannia naslidkiv polityky natsional-sotsializmu. *Zovnishni spravy*, 8, pp. 28-33. [In Ukrainian].
9. Hartung, U. (1997). *Raubzuge in der Sowjetunion*. Bremen: Edition Temmen. [In German].
10. Usach, A. (2018). Mistsevi kolaboranty ta Holokost v Ukraini: perspektyvy i vyklyky doslidzhennia. *Ukrainske suspilstvo i pamiat pro Holokost: naukovi ta osvritni aspekty*. Kyiv: UTsVIH; KVITs, pp. 41-48. [In Ukrainian].
11. U Lvovi znayshly skhovanku yevreiv chasiv Holokostu v pidzemni Poltavi. [Online]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/kanalizatsiya-skhovok-yevreyiv-viynaholokost/31460114.html> [In Ukrainian].
12. Arad, I. (2009) Razgrableniye natsistskoy Germaniyey evreyskogo imushchestva na okkupirovannykh territoriyakh SSSR. *Yad Vashem: Issledovaniya*, 1, pp. 119-154. [In Russian].

13. “Kyivski zapysky” – shchodennyk I.O. Khoroshunovoi, napysanyi v okupatsii v m. Kyievi. 28 veresnia 1941 – 17 bereznia 1942 r. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy*. F. № 5270. Op. № 1. S. № 3 Ark. 9-10. [In Ukrainian].
14. Dean, M. (2008). *Robbing the Jews. The Confiscation of Jewish Property in the Holocaust, 1933-1945*. New York: Cambridge University Press. [In English]
15. Svidetelstvo Diny Pronichevoy, spassheysya iz Babyego Yara (1992). *Unichtozheniye evreyev SSSR v gody nemetskoy okkupatsii (1941-1944)*. Sbornik dokumentov. Yad Vashem, Ierusalim, pp. 107-112. [In Russian].
16. Denisov, E. (2010). Bol, slezy i pamyat. Intervyu s Georgiyem Mikhaylovichem Rodinym – svidetelem tragedii v Babyem Yaru. *Vidrodzhennya pam'yati: spogadi svidikiv ta zhertv golokostu*, 3. Dnipropetrovsk: Tsentr “Tkuma”, pp.10–11. [In Russian].
17. Dubina, K. (1945). *Zlodeyaniya nemtsev v Kiyevy*. Moskva: OGIZ Gospolitizdat. [In Russian].
18. Christ, M. (1973). *Die Dynamik des Tötens: Die Ermordung der Juden von Berditschiw. Ukraine 1941-1944*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag. [In German].
19. Dolhanov, P. (2020). Benefitsiary Holokostu: rol susidiv u pohrabuvanni yevreiv Volyni v period natsystskoi okupatsii. *Misto: istoriia, kultura, suspilstvo*. E-zhurnal urbanistychnykh studii, 9, pp. 46-87. [In Ukrainian].
20. Brief an Uffz. Hans Sommer Rowno (den 20. Januar 1943). *Archiv des Instituts für Zeitgeschichte*. Muenchen. S. 5. [In German].
21. Polulyakhova Kseniya. Berdyansk. iyul 2000 g. (2010). *Vidrodzhennya pam'yati: spogadi svidikiv ta zhertv golokostu*, 3. Dnipropetrovsk: Tsentr “Tkuma”, pp. 5-6. [In Russian].
22. Roman Mykhalchuk Rol yevreiskoi vlasnosti v dynamitsi Holokostu v Heneralnii okruzi «Volyn-Podillia». Fokus mistsevoho neievreiskoho naseleattia. *Problemy istorii Holokostu: ukrainskyi vymir*. 13, 2021. S. 38-39. [In Ukrainian].
23. Aleksandra Gribnyak. Berdyansk. aprel 2000 g. (2010). *Vidrodzhennya pam'yati: spogadi svidikiv ta zhertv golokostu*, 3. Dnipropetrovsk: Tsentr “Tkuma”, pp. 22-26. [In Russian].
24. Vladlena Zyablova. Berdyansk 2001 g. (2010). *Vidrodzhennya pam'yati: spogadi svidikiv ta zhertv golokostu*, 3. Dnipropetrovsk: Tsentr “Tkuma”, pp.18-22. [In Russian].

Soloshenko V. Have the Neighbors Left a lot of Valuable Items after the Robbery of the Ukrainian Jews?

Currently, the need for solid studios covering problematic and little-studied pages of Ukrainian history during the Second World War and the occupation of Ukraine has increased significantly. It is important to note that long time before the start of World War II, Ukrainian Jews experienced significant pressure, expropriation of valuables, property, and real estate. The article emphasizes that the inseparable components of the Holocaust that raged in Ukrainian cities and villages were pogroms, robbery, persecution and physical extermination of Jews. Jewish property was systematically confiscated and looted during the Nazi occupation of Ukraine.

It is important to emphasize that the Holocaust and its victims were not given due attention in the USSR. It was about the collective concept of “Soviet people” and “the lives of Jews, their losses” seemed to dissolve in it. There was also practically no talk about the robbery of the Jewish population. Only after the 2010s appeared the works of Ukrainian researchers, in which, based on archival sources, the crimes of the occupation authorities are revealed, and the participation and role of the local population – hero-saviors or, conversely, accomplices in terror (conscious or unconscious) – is shown.

The article analyzes the events of the Holocaust, examines memories, interviews from different parts of Ukraine, and provides examples, quotes from the victims of Ukrainian Jews who miraculously managed to survive. Unknown archival documents have been introduced into scientific circulation, which clearly reveal the conditions of the robberies and persecution of Ukrainian Jews. These dark and little-known pages of history have been partially explored in the works of foreign and individual Ukrainian researchers and require thorough study and rethinking in the near future. A big challenge

for scientists is to continue searching for both individual objects and collections looted under the Nazi regime. In this regard, cooperation between Ukrainian scientists and foreign experts in this field seems effective.

Keywords: *Jews, local population, Ukraine, Holocaust, confiscation, robbery.*

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

Кудряченко А.І.

МОНОГРАФІЯ НА ВЕЛЬМИ АКТУАЛЬНУ ТЕМУ – ЯК ВІДПОВІДЬ ІСТОРИКІВ НА СУСПІЛЬНИЙ ЗАПИТ

Нещодавно вийшла друком вкрай важлива і актуальна монографія відомих науковців, професійних істориків авторитетного Інституту історії України вітчизняної Національної академії наук під промовистою назвою – «Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство»². Підготовка і друк даної книги – це своєрідна оперативна відповідь фахівців нашого цеху на великий суспільний запит. Адже широкі верстви населення не лише нашої країни, але й багатьох інших держав та народів різних континентів досить важко сприйняли розв'язану Російською Федерацією на чолі з кремлівським диктатором повномасштабну війну проти України. Для багатьох не лише європейських країн, але й більш віддалених континентів не відразу були зрозумілими претензії Москви, її зазіхання на державний суверенітет і територіальну цілісність нашої Вітчизни та можливі наслідки для Європи і світу. Росія, розгорнувши неспровоковану агресію проти України, розв'язала найбільшу війну в Європі з часів Другої світової. Повномасштабна воєнна агресія Кремля стала екзистенційним випробуванням для держави, її інститутів, для кожного українця й українки.

Тож надто важливо, що у монографії її ґрунтовому викладу окресленої актуальної теми передуює передмова академіка НАН України Валерія Андрійовича Смолія. У ній розставлені слушні акценти щодо історичного поступу нашої держави в контексті перебігу подій світової історії останніх десятиріч та з'ясовані історичні й ідеологічні детермінанти кремлівських імперських зазіхань та агресії проти України. За слушним визначенням корифея історичних досліджень, академіка Смолія В.А., «24 лютого 2022 р. Україна, а разом з нею і весь цивілізований світ, для якого найважливішими в шкалі демократичних імперативів є цінність людського життя, державна суверенність і непорушність безпекового простору, прокинулися в нових геополітичних реаліях. Власне, той трагічний світанок назавжди відділив для кожного українця минуле від майбутнього, право на яке відтоді кожного дня, кожної години, кожної хвилини... оплачується відчайдушною звитягою, стражданнями та кров'ю оборонців української землі, мирних мешканців...»³.

² Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство: монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.

³ Смолій В.А. Передмова у монографії: Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство. К., 2023. С. 4.

Нині цілком однозначно варто наголосити, що наші сучасники поза своєю волею стають свідками величезного розламу глобального світоустрою, в епіцентрі якого опинилася Україна. Неспровокована агресія, брутальні методи ведення ворогом воєнних операцій, коли гинуть мирні люди і руйнуються життєво важливі інфраструктурні об'єкти, доводять наявність цивілізаційних чинників та, власне, цивілізаційного поділу нашого континенту. Загально відомо, що український соціум ментально завжди відчутно тяжів до європейських цивілізаційних надбань, натомість сусідні московські державоутворення сповідували і сповідують нині зовсім відмінні зразки цивілізаційних уподобань. Тож, обравши стратегію на входження до євроатлантичного ареалу, сучасна Україна тим самим кидає виклик історичним міфам та ідеологемам кремлівських керманічів, які не можуть осягнути свідомий вибір Києва. Відтак у світлі нашої історії, як слушно вказує академік Смолій В.А., нинішня повномасштабна війна Росії проти України не є несподіваним явищем, позаяк відображає багатовіковий імперський синдром російського суспільства, який воно плекало і впродовж пострадянської доби. Для Європи ж, та, власне, і всього колективного Заходу, повномасштабна російсько-українська війна стала своєрідним одкровенням. Можна сказати, що вона перекреслила сповідуванні Заходом засади «мирного співіснування» та «непорушності кордонів», що дана війна рельєфно продемонструвала хиткість і недосконалість так ретельно вибудовуваних протягом тривалого часу безпекових концепцій і інституцій⁴.

Відтак цей перебіг подій, величезні виклики та екзистенційні загрози імперативно вимагають від вітчизняної соціогуманітаристики глибокого наукового осмислення нинішнього становища, винесення уроків і тим самим внесення своєї суттєвої частки до перемоги над ворогом-супостатом. У даному контексті перед істориками постали завдання з'ясування аналогів і витоків, ґрунтового аналізу всіх складових та особливостей розв'язаної російсько-української війни, а також її безпосереднього впливу та наслідків як у вітчизняних межах, так і в широких міжнародних вимірах.

Уважне ознайомлення з текстом монографії – цього солідного доробку члена-кореспондента НАН України, професора, доктора історичних наук Віднянського Степана Васильовича та професора, доктора історичних наук Мартинова Андрія Юрійовича дає мені підстави високо оцінити дану роботу та звернути увагу наших колег й інших зацікавлених читачів на наступні важливі складові, положення та оцінки. Вельми показово, що у рецензованій монографії проаналізовано доволі широке коло актуальних і важливих питань з української перспективи, з точки зору демократичного поступу.

Варто зазначити, що у монографії її автори вперше представили в історичній науці виважений, ґрунтовний та комплексний аналіз політики різних країн у

⁴ Там само. С. 5.

питаннях щодо сучасної російсько-української війни. Дослідники також ретельно з'ясовують реакцію та заходи міжнародних організацій, зокрема таких як ООН, ОБСЄ та інших щодо неспровокованої російської агресії. Автори монографії, розкривають ключові етапи російсько-української війни – від окупації Криму та частин Донецької і Луганської областей у 2014 р. – до повномасштабної війни 2022–2023 рр. усіма конвенційними засобами та частими погрозами застосувати і ядерну зброю. Вони слушно вказують на відповідні геополітичні зміни в Європі та більш широких вимірах останніх, зокрема воєнних років.

Монографія за усталеною традицією складається із передмови, вступу, тематичних розділів та висновків. Варто підкреслити, що кожен із розділів має тематичну або географічну спрямованість, що обумовлюється авторським задумом та потребами розкрити слушно окреслену проблематику вказаної актуальної теми дослідження. Кожен із розділів логічно лягає у площину авторського задуму і слугує розкриттю широкої панорами впливів російської агресії проти України на все міжнародне співтовариство.

Уважне знайомство з рецензованою монографією й аналіз основних тенденцій сучасного розвитку воєнно-політичних подій на континенті та вимушеної участі в них України вельми виразно свідчить про те, що вже нині формується нова структура європейського та світового устрою, дієвим елементом якої стає наша держава. Варто наголосити, що у нинішню історичну добу, як і в далекі козацькі часи, саме наша країна, захищаючи свій вибір на шляху до демократії, протистоїть загарбникам з іншої цивілізації. Відтак, нині лінія протистояння ліберальної демократії євразійській автократичній системі перемістилася із західного на східний кордон нашої держави. Аналіз та прогноз воєнних подій у російсько-українській війні доводить, що вже тепер закладається фундамент нової структури європейських відносин і світового устрою. Тож боротьба України проти російських загарбників за звільнення окупованих регіонів і відновлення територіальної цілісності та державних кордонів, визнаних світовим співтовариством, стає дієвим чинником нового демократичного устрою на континенті та у світі. Успішний бойовий досвід вказує на те, що Київ спроможний дієво впливати та стати спонукальним рушієм утвердження безпекового переоблаштування Європи та відповідним полюсом глобальної геополітичної системи. У цьому контексті важливо, що дослідники дають авторські визначення динаміки сучасних міжнародних відносин та наголошують на деконструкції традиційних настанов геополітики й історичних нарративів, що відчутні зміни стають суттєвими в умовах наростаючої глобалізації.

У монографії здійснено глибокий аналіз сучасної геополітичної ситуації у контексті війни між Російською Федерацією та Україною, особливо подій, які розгортаються з лютого 2022 року. Автори чітко розкривають основні мотиви воєнних дій Москви та однозначно підкреслюють, що сучасна повномасштабна

війна мотивована «нереалістичним наміром кремлівського керівництва здобути реванш та відродити імперський статус Росії після краху й розпаду СРСР, а також маніакальним неприйняттям ним української нації і державності та європейського вибору України, послідовного курсу української влади на європейську та євроатлантичну інтеграцію»⁵.

У рецензованій монографії дослідники ґрунтовно з'ясовують швидку динаміку змін політики європейських, північно- та південно-американських, азійських та африканських країн щодо російсько-української війни 2014-2023 рр. Автори досліджують, як трансформувалась політика держав «старої» і «нової» Європи щодо спочатку «гібридної» війни, а з 24 лютого 2022 року і широкомасштабної агресії Росії проти нашої країни з використанням широкого арсеналу та сучасних видів зброї. Висвітлено динаміку ставлення до України та Росії з боку провідних демократій Заходу, зміну політики Сполучених Штатів Америки і Канади щодо війни РФ проти України.

Для унаочнення варто вказати наступне. У перші місяці відкритої війни Росії проти України усі країни Великої сімки (G7), а це провідні промислово розвинені країни світу: США, Велика Британія, Канада, Німеччина, Франція, Італія та Японія, пережили сильний шок. Про це засвідчила спеціальна доповідь Мюнхенської конференції з безпеки, опублікована 21 червня 2022 р. напередодні саміту G7, який проходив у Баварії. ФРН тоді головувала у Великій сімці. Головний висновок доповіді – для громадян більшості країн G7 Росія за рекордно короткий час вийшла на перше місце серед більш ніж 20 можливих ризиків, випередивши наслідки глобального потепління та економічну кризу. У Німеччині відповідний індекс виявився найвищим – 81 пункт, а найнижчим – у США (67 пунктів). Єдиною країною G7, де Росія як ризик опинилася на другому місці, стала Італія (72 пункти). Її громадяни вище оцінили ризик екстремальної погоди та лісових пожеж (79 пунктів)⁶.

Надто важливим твердженням, що ґрунтується на глибокому аналізі політичних заяв, рішень та дієвих кроків різних держав й міждержавних структур і об'єднань, які сталися під час війни Росії проти нашої країни в період з 2014 по 2023 роки, є висновок щодо дієвої ролі України в об'єднанні Європи та спонукального впливу до її значно більшої консолідації та спільних дій на міжнародній арені, у підтримці відчайдушних зусиль українців у протистоянні брутальному агресору. Тож дієва міжнародна коаліція на підтримку України де-факто сформувалась відразу після перших відчутних успіхів Збройних Сил України на фронті, які стали конкретною реальністю вже

⁵ Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство. К., 2023. С. 8.

⁶ Гончаренко Р. Як війна Росії проти України змінила настрої у країнах G7. *DW*. 21 червня 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/ryzyk-1-yak-viina-rosii-proty-ukrainy-zminyla-nastroi-u-krainakh-g7/a-62202115>

до кінця березня 2022 р. Автори аналізують зростаючу допомогу Україні не лише військовою зброєю, але й всі інші форми підтримки – фінансово-економічної, дипломатичної, гуманітарної та нові формати і платформи взаємодії як сусідніх країн, так і за участі потужних демократій Заходу. Дослідники наголошують на вплив мужнього спротиву агресії самої України, її військових і цивільних, продемонстрованої широкими колами українців суспільної консолідації, а також на значені потужної вмотивованості й однозначної налаштованості досягти перемоги у цій нерівній за можливостями і ресурсами військовій схватці, у вищій мірою цивілізаційному протиборстві.

Прискіпливий аналіз, проведений авторами та відповідні дані, зокрема і соціологічних опитувань засвідчують таке. Впродовж усіх десятиліть після кривавих баталій Другої світової війни Європа ще ніколи не була настільки об'єднаною, наскільки її об'єднав український народ та боротьба його героїчних Збройних сил проти багаточисельних варварських російських полчищ, щоб вкотре захистити і себе, і фактично всі демократичні країни європейського, євроатлантичного цивілізаційного ареалу. Брутальне вторгнення Росії проти суверенної України не лише відчутно об'єднало Європу, але й консолідувало зусилля демократичних держав з метою всебічної допомоги нашій країні в її справедливій війні проти російського агресора, а також покращило сприйняття самого Європейського Союзу його громадянами в усіх країнах-членах. Адже позитивний імідж Євросоюзу в оцінках опитуваних жителів об'єднання наприкінці 2022 р. знаходився на найвищому рівні з осені 2009 року – 50%⁷.

Автори докладно розглядають вплив цієї війни на геополітичні та глобальні процеси. У монографії також переконливо доведено, що війна в Україні сприяла консолідації держав-членів Північноатлантичного альянсу та зміцненню їхнього воєнного потенціалу і збільшенню присутності НАТО в Центральній-Східній Європі.

Варто зазначити, що в монографії чітко вказано спрямування та наслідки антиросійських санкцій Європейського Союзу, США, Великої Британії та ін. Дослідники глибоко розкривають можливості значних фінансових втрат російської держави та бізнесу від спаду видобутку та подорожчання нафти через ці санкції, а також негативний вплив на доходи та видатки Росії. До цього додаються відчутні втрати ворожої країни в авіаційній, автомобільній, металургійній та інших галузях виробництва.

Важливим із числа ключових аспектів, які висвітлені в монографії – є аналіз трансформації міжнародних відносин під впливом даної війни в центрі Європи. Автори розкривають, як війна між Росією та Україною вплинула на зовнішню політику та безпеку багатьох країн різних континентів. Привернуто увагу читача книги до ключових аспектів сучасної міжнародної політики, таких як

⁷ Солодкий С., Фахурдінова М. Зима наближається: як зберегти підтримку України з боку європейських суспільств? К., 2022. С. 3.

«міжнародна безпека», «авторитаризм», «зростання націоналізму», «політика ідентичності» тощо. Авторами ґрунтовно проаналізовано складну динаміку відносин між країнами Євросоюзу та іншими державами, конкретні дипломатичні заходи щодо консолідації сил в контексті російсько-української війни.

Вагомим доробком дослідників став розгляд, прискіпливий аналіз особливостей ставлення та відповідних складових чинників у позиціях Китаю, Індії, Аргентини, Бразилії, Південно-Африканської Республіки та деяких інших країн Африки, Азії та Південної Америки щодо даної війни. Аналіз позицій цих країн проведено в контексті сприйняття їх політиками воєнного протистояння в центрі Європи, яке має широкі впливи і резонанс на інших континентах. З'ясовано причини і наслідки політики «нейтралітету» окремих країн щодо збройної агресії РФ проти України.

У монографії автори особливу увагу приділяють дослідженню еволюції політики Європейського Союзу, НАТО, ОБСЄ, ООН щодо російсько-української війни та цілеспрямованої діяльності української дипломатії із захисту суверенітету й територіальної цілісності України. Цим проблемам присвячено чимало сторінок аналітики, особливо в десятому і одинадцятому розділі монографії, в яких з'ясовано досягнення і втрачені можливості міжнародного впливу на приборкання російського агресора.

Важливою і вагомою частиною рецензованої монографії стали й запропоновані слушні рекомендації щодо удосконалення діяльності української дипломатії в контексті забезпечення миру та міжнародної безпеки і подолання російської збройної агресії, яка є загрозою для всього демократичного світу та доводить відчутну ерозію міжнародних організацій та механізмів реакції на сучасні виклики та загрози. Тож вельми затребуваним є аналіз та виклад авторами перспектив та з'ясування нових обріїв європейської безпеки

Варто зазначити, що автори монографії переконливо доводять, що російсько-українська війна спричинила реальне завершення повоєнної системи міжнародних відносин в Європі і світі та початок нової епохи. Міжнародні відносини як певна історично детермінована система виникають об'єктивно. Вони розвиваються та внаслідок вичерпання свого потенціалу руйнуються, поступаючись місцем новій системі міжнародних відносин⁸. Період розвитку континенту після Другої світової завершився, а нинішня війна вказує не лише на кінець існуючої системи міжнародних відносин, але й започаткування нового і ще не до кінця визначеного періоду й системи облаштування Європи і світу. Дослідники наголошують, що для нашої країни найважливіше є те, що керівні політичні еліти усіх демократій Заходу рішуче засуджують агресивну загарбницьку війну Росії проти України й однозначно відходять, інколи навіть

⁸ Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство. К., 2023. С. 227.

зі шкодою для своєї країни та економіки, від попередньої заангажованості у відносинах з Москвою. Провідні політичні сили демократичних країн та більшість їх громадянського суспільства стоять на боці України в її справедливій боротьбі з російськими загарбниками.

Однозначно маю наголосити, що монографія авторитетних авторів є особливо актуальною для наукового дискурсу та має велике практичне значення для вітчизняної дипломатії та інших органів державної влади. Впевнений, що усім, хто цікавиться сучасними міжнародними відносинами, кому не байдужі місце і роль нашої країни в їх трансформації за сучасних умов російсько-української війни 2014-2023 років, для фахівців-міжнародників та широкого кола допитливих читачів дана монографія буде не лише цікавою, але й доволі корисною книгою. Дане видання дає не лише відповіді на багато посталих і неоднозначних питань, але й спонукає читача до глибоких роздумів та підставово підживлює оптимістичне бачення вітчизняних перспектив уже в найближчому майбутньому.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алмашій Володимир Васильович – кандидат історичних наук, кафедра археології, етнології та культурології Ужгородського національного університету.

Гродня Наталія Данилівна – доктор історичних наук, професор, професор кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Зернецька Ольга Василівна – доктор політичних наук, професор, завідувач відділу глобальних та цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Кудряченко Андрій Іванович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Лакішик Дмитро Михайлович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Мирончук Олена Аркадіївна – магістр міжнародних відносин, молодший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Олійник Олег Миколайович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Солошенко Вікторія Віталіївна – кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Толстов Сергій Валеріанович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Чекаленко Людмила Дмитрівна – доктор політичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Шергін Сергій Олександрович – доктор політичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри міжнародних відносин та туризму Київського міжнародного університету.

CONTRIBUTORS

Almashiy Volodymyr – Ph.D. in History of Uzhhorod National University.

Gorodnia Natalia – Doctor of Historical Sciences, Professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Zernetska Olga – Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Global and Civilization Processes of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Kudryachenko Andriy – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Director of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Lakishyk Dmytro – Ph.D. in History, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Myronchuk Olena – Master of International Relations, Junior Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Oliylyk Oleh – Ph.D. in Economics, Senior Research Fellow, Senior Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Soloshenko Victoria – Ph.D. in History, Associate Professor, Deputy Director of Scientific Work of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Tolstov Sergiy – Ph.D. in History, Associate Professor, Head of the Department of Transatlantic Research of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Chekalenko Ludmyla – Doctor of Political Sciences, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Leading Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Shergin Sergiy – Doctor of Political Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Professor of Kyiv International University.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ

1. Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» та Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 до друку приймаються лише статті, які мають такі необхідні елементи:
 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
 - виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.
2. Статті приймаються лише в електронному варіанті (e-mail: pwh_journal@ukr.net). Тел. (044) 235 44 99; (097) 946 73 75.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.

3. Вимоги до оформлення:

Файл у форматі doc. Шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Береги (поля): ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см.

До статті обов'язково додаються:

- УДК;
- переклад назви статті англійською мовою
- анотація українською та англійською мовами (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами). В анотації не допускається скорочення і аббревіатури крім загальноновживаних;
- ключові слова українською та англійською мовами. Кількість ключових слів – від 5 до 7 (не менше);
- обов'язковим є транслітерований латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Проблеми всесвітньої історії» до міжнародних наукометричних баз.

Звертаємо увагу авторів на необхідність кваліфікованого перекладу анотації та назви статті англійською мовою («машинний» переклад неприпустимий).

Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а відповідно до того, як вони зустрічаються в тексті.

4. Послідовність розміщення елементів статті:

- УДК (ліворуч);
- на рядок нижче – прізвище та ім'я автора (праворуч);
- назва статті (великими літерами по центру);
- анотація (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами) і ключові слова мовою статті;
- виклад основного матеріалу статті;
- джерела та література (нумерація позицій автоматична);

Список джерел та літератури оформлюється згідно з вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5), відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»; Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

- Прізвище та ім'я автора, назва статті, анотація і ключові слова англійською, якщо стаття написана українською. Анотація англійською мовою (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами) і ключові слова – від 5 до 7.

- **Обов'язковим** є транслітерований латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Проблеми всесвітньої історії» до міжнародних наукометричних баз. Список оформляється згідно з правилами **Британського Гарвардського Стандарту** (Harvard-British Standard). Транслітерацію можна зробити за допомогою «Google перекладач» або сайту <http://ua.translit.cc/>. **Приклади оформлення списку джерел дивитись на http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/harvard_quick_guide_tcm44-47797.pdf**

Обсяг статті – 1 ум. друк. арк. (40 тис. знаків з пробілами).

5. Статті приймаються українською та англійською мовами.

Редколегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних, цитат, фактів та посилань.

Подаючи до друку статтю в журнал «Проблеми всесвітньої історії», автор або колектив авторів гарантують, що стаття є оригінальним твором, що раніше не публікувався та не поданий до друку в інше видання. Вони також гарантують, що думки та ідеї, які не належать самим авторам, супроводжуються відповідними посиланнями та (або) цитатами. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти матеріали, що не відповідають редакційним вимогам, мають низький науковий рівень, не пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування, а також порушують етику науковця.

6. Окремим файлом подаються – відомості про автора: повні прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (навчання), посада, робоча і домашня адреси (з індексом), мобільний телефон, e-mail.

Назва файлу статті – латинськими літерами прізвище автора (наприклад: ivanov.doc). Назва файлу з відомостями про автора – латинськими літерами за зразком: ivanov_avtor.doc

7. Додаткові вимоги до тексту статті:

1. Посилання оформлюються в квадратних дужках.

Наприклад: [1, с. 54], де 1 – порядковий номер позиції (монографії, статті) у списку літератури, 54 – номер сторінки;

[7, арк. 67], де 7 – порядковий номер позиції (архіву) у списку літератури, 67 – номер аркушу архівної справи.

«Там само» – не допускається.

2. Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а відповідно до того, як вони зустрічаються в тексті.

Наукове видання

**Проблеми всесвітньої історії
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 3(23), 2023**

Видавець:

Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Адреса редакції та видавця:

вул. Леонтовича, 5, м. Київ, 01054,

тел. (044) 235-44-99

Формат 70x100/16

Ум. друк. арк. 18,93.

Тираж 300.

Зам. №С22-124-1

Виготовлювач «КЖД “Софія”».

Віддруковано на власному обладнанні

08000, Київська обл., смт Макарів, вул. Першотравнева, 65.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 3397 від 19.02.2009 р.